

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

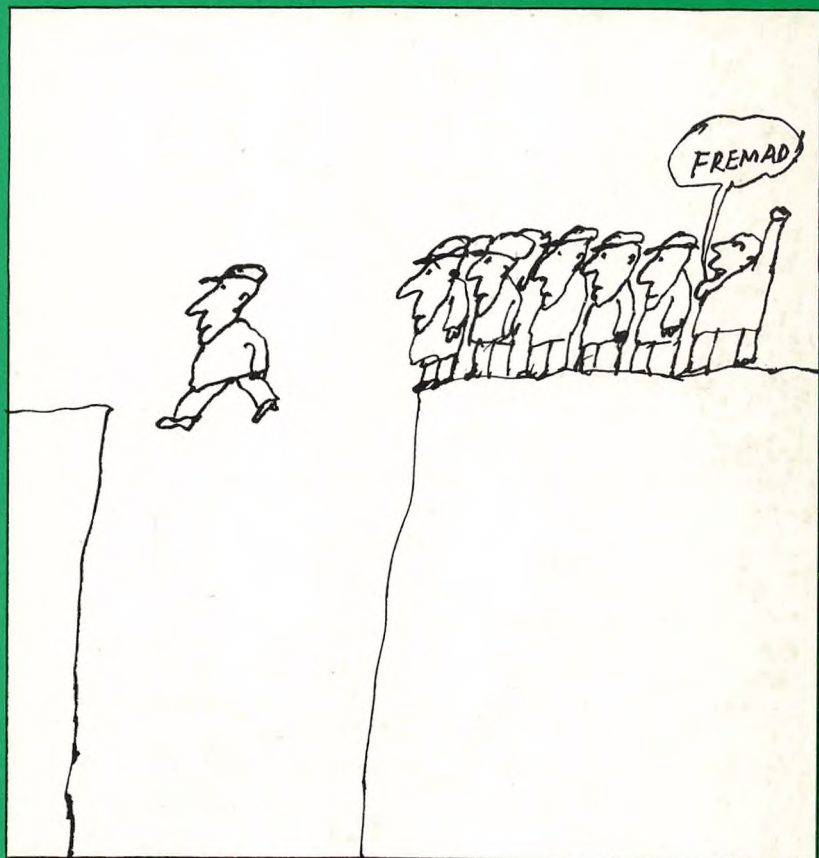
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ÅRBOG FOR ARBEJDERBEVÆGELSENS HISTORIE - 1986

TEMA: UDVIKLING OG FREMSKRIDT

Årbog for arbejderbevægelsens historie

Udgivet af
Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie

ved

Svend Aage Andersen, Hanne Caspersen,
Hilda Rømer Christensen, Niels Finn Christiansen,
Hannelene Toft Jensen, og Lars Torpe

1986

SFAH

Copyright by SFAH og forfatterne
ISSN: 0106-5912
1. udg. 1986

Sats: Werks Fotosats ApS, Århus
Tryk: Werks Offset, Århus

Årbogen er udgivet med støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd.

Manuskripter og bøger til anmeldelse bedes sendt til:
Selskabet til Forskning
i Arbejderbevægelsens Historie,
Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv,
Rejsbygade 1, 1759 Kbh. V.

Forsidetegning: Per Marquard Otzen

Indhold

Forord	5
Knud Knudsen: »Udvikling« og »fremskridt« - i den internationale arbejderbevægelses ideologi, teori og strategi frem til 1. verdenskrig	9
Torben Hviid Nielsen: Udviklingens eller moralens realisme Om fremskridtet i Edward Bellamys og William Morris socialutopier	57
Mogens Rüdiger: Udviklingsteorier i Socialdemokratiet før 1945 Fra socialisme til velfærdsstat	83
Hilda Rømer Christensen: Kammerat Tinka Kvindeideologi i DSU 1920-1940 belyst ved Nina Andersens politiske agitation og Caja Rudes »Kammerat Tinka«	109
Hans Bonde: Frem med bolden! Utopi og fremskridtsideologi i den tidlige danske arbejdersport (1880-1920)	147
Interview med Ritt Bjerregaard ved Hanne Caspersen og Lars Torpe: Udvikling og fremskridt	167
Søren Federspiel: Forskningsoversigt - den internationale fagbevægelses historie til 1914 med hovedvægt på fagforeningsinternationalen	183
Forfatterfortegnelse	200

Forord

I den periode af historien, der hører kapitalismen til, har troen på udvikling og fremskridt været af væsentlig betydning for den måde, individerne oplever samfundet på. Mens gamle forestillinger, vaner, sociale relationer og institutioner blev revet op i kapitalismens barndom, voksede der en ny tro på udvikling og fremskridt frem. Muligheden for at skabe et »paradis« på jorden, eller i hvert fald et fornuftsmæssigt indrettet samfund, hvor den absolutte nød var afskaffet, var indenfor rækkevidde.

Udvikling blev mere eller mindre synonym med den industrielle produktions vækst, hvis dynamik var indbygget i selve produktionens organisering. Og fremskridtet blev frem for alt synligt i de nye og store videnskabelige frembringelser og den voksende strøm af nye, spændende forbrugsgoder.

Også den fremspirende arbejderbevægelse kunne på sin måde tolke fremskridtet ind i udviklingen. Både i teorien om, at det borgerlige samfund repræsenterede et nødvendigt og progressivt trin på vejen til »paradiset«. Og i det mere »her og nu« bestemte krav om, at arbejderklassen fik sin retfærdige andel af den voksende produktionsmængde.

Den marxistiske arbejderbevægelse havde orden i argumenterne, når den bankede utopiske socialister og småborgerlige modstandere af »udviklingen« oven i hovedet.

De seneste årtiers udvikling med alle dens vækstafledede omkostninger har imidlertid gjort det stadigt mere vanskeligt fortsat at forene udvikling og fremskridt i det nuværende samfund med et socialistisk perspektiv. Ligesom udviklingsproblemerne har givet anledning til en revurdering af de »gamle« strategiske hovedlinier i arbejderbevægelsen.

Udviklings- og fremskridtstemaet er blevet berørt i flere artikler i senere årbøger. Men med den betydning det har spillet og fortsat spiller i arbejderbevægelsens historie, har vi fundet det ønskeligt at gøre udviklings- og fremskridtopfattelsen til et selvstændigt tema for denne årbog. En inspirationskilde i den forbindelse har også været Niels Ole Finnemann's bog: »I Broderskabets Ånd« (1985).

Vores hensigt har været at vise hvilken rolle udviklings- og fremskridtsforventningerne har spillet i arbejderbevægelsen. Ikke blot ved at vise hvordan de kom frem i Internationalernes strategiske debatter, men også hvordan de kom til udtryk på andre områder - i arbejderlitteraturen og i arbejdersporten.

Knud Knudsen indleder med: »Udvikling og fremskridt« i den internationale arbejderbevægelse indtil 1. verdenskrig, koncentreret om den engelske, den tyske og den franske arbejderbevægelse. Han følger her udviklingsforståelsen tilbage fra den store franske revolution over de utopiske socialister og 1. Internationale frem til de store debatter i 2. Internationale omkring år-

hundredskiftet. En central, men i en dansk sammenhæng næsten overset personlighed i disse debatter var franskmænden Jean Jaures, der på udogmatisk vis søgte at slå bro over den kløft, som de forudgående årtier havde skabt mellem på den ene side utopiske og idealistiske og på den anden side videnskabelige og materialistiske positioner i den socialistiske arbejderbevægelse.

Hvor Knud Knudsen analyserer troen på fremskridt og udvikling i europæisk arbejderbevægelse over et længere tidsmæssigt forløb, behandler *Torben Hviid Nielsen* fremskridtet i to romaner af henholdsvis amerikaneren Edward Bellamy og englænderen William Morris. Begge er fremskridtsutopier, men hermed ophører enhver lighed også. I Edward Bellamys »Looking Backward« (1887) foldes en rendyrket fremskridtstro ud. Det er på mange måder en foregribelse af vore dages forbrugersamfund, der bygger på stor-drift, kreditkort og socialisering af immatrielle funktioner. Set herfra et rædselsamfund. William Morris derimod, retter i sin roman »News from Nowhere« (1888) en voldsom kritik mod fremskridtets konsekvenser. Hvor Bellamy ser arbejde som et nødvendigt onde, der skal overstås for at nå frem til fritiden, ser Morris ikke denne splittelse mellem arbejde og fritid, men fremstiller arbejdet som livets glæde. Maskiner kan anvendes både til at nedsætte arbejdstiden og øge variationen i arbejdet.

Mogens Rüdiger tager tre fremtrædende danske socialdemokratiske ideologer op til behandling og diskussion i sin artikel om udviklingslinjer i Socialdemokratiet før 1945. Hovedstrømningerne i partiets teoretiske, idéhistoriske udvikling eksemplificeres ved P. Knudsens, Gustav Bangs og Hartvig Frischs ideologiske produktion. Disse tre er eksponenter for en udvikling, som Mogens Rüdiger mener går fra socialisme til velfærdsstat. De utopiske, socialistiske aspekter ved udviklingsteorien nedtones til fordel for en pragmatisk eller realpolitisk udviklingsopfattelse.

Lå fremskridtet i den propere hjemmegående arbejderhusmor - eller i det offentlige livs kvinde-kadre? Det er det ideologiske skisma, der fremanalyses i Hilda Rømer Christensens artikel »Kammerat Tinka«. Her sammenholdes kvindeideologien som den kom til udtryk i DSU i mellemkrigstiden med pigernes faktiske medlemstal og aktiviteter. Spændvidden i DSU kvindeideologien illustreres af politikeren Nina Andersens kvindeagitation og af forfatteren Caja Rudes »Kammerat Tinka«. Endelig vises, hvordan de to kvinders ideologiske budskaber var resultat af en balancegang mellem de socialdemokratiske mænds holdninger til kvindespørgsmålet og de kvindestrategier, der kom til udtryk i tidens øvrige kvindeorganisationer, f.eks. Dansk Kvinde-samfund og husmororganisationerne.

Skønhedskonkurrencer for mænd, for arbejdermænd er der vist ikke mange, der har hørt om før? Men *Hans Bonde* har i sin artikel »Frem med bolden. Utopi og fremskridtsideologi i den tidlige danske arbejdersport (1880-1920)« fundet et vidunderligt billedmateriale frem om arbejdersport, og altså også

skønhedskonkurrencer for sportsudøvere. For Hans Bonde er arbejdersportsmændenes bevægelser og kropslige udtryksformer en kilde til deres fremstilling af sig selv og deres omverden. I arbejderbevægelsens kropskultur er styrkedyrkelsen fremherskende, men arbejdersport er dog også infiltreret af den kapitalistiske ideologis gennemslag i sportsverdenen. Præstationerne måles og vejes. Hurtigere, højere, stærkere er målet for bestræbelserne. Der sættes rekorder, og præstationerne kan sammenlignes. Men efter forfatterens opfattelse kan der også ligge en frisættelse af utopisk energi i f.eks. et holdspil som fodbold.

Vi slutter temaet af med et interview med *Ritt Bjerregård*, der som socialdemokratisk politiker forholder sig til en nutid og en fremtid, hvor der i stigende grad kan sættes spørgsmålstejn ved lighedssætningen mellem udvikling og fremskridt.

Uden for temaet bringer vi *Søren Federspiels* oversigt over forskningen om de faglige internationaler og den faglige internationalisme. Området er gennemgående stedmoderligt behandlet sammenlignet med litteraturen om de politiske internationaler. Søren Federspiel har fremdraget de meget forskellige undersøgelser og analyserer deres politiske, teoretiske og metodiske synsmåder.

Tidsskriftoversigten har desværre måttet udgå i år, efter at først Gerd Callesen og senere Niels Senius Clausen trofast har udarbejdet den år efter år. Vi håber på og arbejder for, at tidsskriftoversigten kan genetableres i årbog 1987.

Summaries er oversat af Lena Flugler.

Redaktionen

»Udvikling« og »fremskridt« - i den internationale arbejderbevægelses ideologi, teori og strategi frem til 1. Verdenskrig

Af Knud Knudsen

Indledning

Begreberne 'udvikling' og 'fremskridt' er ikke specifikt socialistiske begreber. I kapitalismens gennembrudsperiode var det frem for noget det industrielle borgerskab, der under liberalismens banner førte sig frem som bærer af udviklingen og som repræsentant for fremskridtet. Udvikling og fremskridt blev centrale ingredienser i den almindeligt fremherskende ideologi under den kapitalistiske epoke. 'Udvikling' blev et selvfølgeligt, ja næsten 'naturligt' begreb. Næsten lige så selvfølgeligt og naturligt er fremskridtstanken blevet. Verden udvikler sig, og alle tror på fremskridtet. Udviklingen går fremad. Udvikling er fremskridt.

Det har været en almindelig opfattelse, at også den moderne arbejderbevægelse identificerede sig med begreberne udvikling og fremskridt. Arbejderbevægelsen stod for udvikling. Den vendte sig imod de »reaktionære klasser«. Den havde en fremtid at vinde. Arbejderbevægelsen troede på udviklingen og fremskridtet.

I dag er denne ubekymrede tro på udvikling og fremskridt kommet under kritik. Når de grønne bevægelser i dag har vundet så stor tilslutning i brede befolkningkredse rundt om i den industrialiserede verden, skyldes det bl.a. de grønnes kritik af det fremherskende udviklingsdogme, som har prioriteret materiel økonomisk vækst over alt andet. De grønne bevægelser repræsenterer en kritik af et indsnævret udviklings- og fremskridtsdogme, som har ladet hånt om den teknologisk-økonomiske udviklings skyggesider og negative konsekvenser. Dette er også en kritik, som har rørt ved noget helt centralt i den moderne arbejderbevægelse. Rundt omkring har arbejderbevægelsen da også taget dele af kritikken til sig og er begyndt at diskutere og revidere arbejderbevægelsens syn på, hvad udvikling og fremskridt er.

Denne artikel handler om udviklingstankens betydning for den internationale arbejderbevægelse i perioden fra den store franske revolution frem til 1914. Det forekommer meningsfuldt at sætte en kronologisk afgrænsning i

august 1914, eftersom udbruddet af 1. verdenskrig nok var det første rigtigt alvorlige anslag mod den socialistiske arbejderbevægelses tro på udviklingens og fremskridtstankens nødvendige sejrsgang op igennem historien.

Det vil være den overordnede antagelse, at udviklingsproblematikken og udviklingsbegrebet spillede en betydelig rolle i den internationale arbejderbevægelse i perioden - og opgaven må bestå i at vise hvordan? Det vil sige at vise, hvilken betydning udviklingsproblematikken og udviklingsforståelsen fik for arbejderbevægelsens ideologiske selvforståelse, dens teoriudvikling og dens politiske strategi op igennem denne lange periode.

Det vil imidlertid også være et af formålene med denne artikel at sætte spørgsmålstegn ved førortalte antagelse om, at arbejderbevægelsen fra starten accepterede identifikationen af udvikling med fremskridt. Af særlig interesse vil det her være at undersøge grundlaget for de sociale bevægelser kritisk af det borgerlige udviklings- og fremskridtsdogme.

Omvendt må det imidlertid også være nødvendigt at se udviklingsforståelsen i arbejderbevægelsen i en tidshistorisk sammenhæng. Arbejderbevægelsens udviklingsforståelse blev i høj grad præget og formet af de fremherskende tanker og begreber om den samfundsmæssige udvikling, som gjorde sig gældende i det europæiske samfund op igennem denne lange periode. Dette vil i det mindste være en overordnet antagelse i det følgende, hvorfor der vil blive lagt vægt på at behandle arbejderbevægelsen og dens udviklingsforståelse i dens tidshistoriske sammenhæng - fra »revolutionens tidsalder«, op igennem »kapitalens tidsalder« og »imperialismens tidsalder«.

Med dette udgangspunkt kan en undersøgelse af udviklingsproblematikken og udviklingsforståelsen i arbejderbevægelsen sammenfattes i følgende overordnede temaer og spørgsmål:

- Hvordan opfattede arbejderklassebevægelsen og dens teoretikere den samtid, som de selv levede i: de fremherskende økonomiske, politiske og sociale udviklingstendenser i tiden? I hvilken grad blev de fremherskende udviklingstendenser i tiden opfattet og vurderet som 'fremskridt' - eller det modsatte?
- Hvilke teorier oparbejdedes der i arbejderklassebevægelsen og af dens teoretikere om den historiske og samfundsmæssige udvikling generelt? Med hvilke begreber blev den historiske og samfundsmæssige udvikling forstået? Hvilke målforestillinger gjorde der sig gældende i arbejderklassebevægelsen i perioden?
- I forlængelse af de to ovennævnte spørgsmål og tematikker må endelig spørgsmålet undersøges om, hvilke forestillinger arbejderklassebevægelsen og dens teoretikere gjorde sig om arbejderklassens rolle i samfundsudviklingen og i den historiske udvikling i det hele taget? Formuleret i generelle teoretiske termer handlede dette om arbejderklassebevægelsens teo-

retiske forestillinger om 'drivkræfterne' i den historiske og samfundsmæssige udvikling.

Indledningsvis vil det være på sin plads at nævne nogle af artiklens begrænsninger. For det første at det er at tage munden for fuld at bruge termen »den internationale arbejderbevægelse«. Hovedvægten er lagt på at undersøge de 3 dominerende bevægelser i perioden: den engelske, den franske og den tyske bevægelse. For det andet at det ville have været indlysende at starte en sådan undersøgelse med en grundig diskussion af selve begreberne 'udvikling' og 'fremskridt'; omfanget af og kompleksiteten i en sådan diskussion har imidlertid fået mig til at afstå derfra. For det tredje at artiklen må have den historiske oversigts karakter, og at den, i forlængelse af ovennævnte spørgsmål, er lagt overvejende ide- og teoriehistorisk an.

Udviklingstanken i de sociale bevægelser - i »revolutionernes tidsalder, ca. 1780 - 1848

Teoriehistorisk optakt og indledning

Fremskridtstanken var et produkt af det 17. århundrede, og her i særdeleshed af dette århundredes videnskabelige landvindinger (forbundet med navne som Bacon, Descartes, Pascal og Newton). Men som en udbredt idehistorisk strømning er fremskridts- og udviklingsideologien først og fremmest forbundet med det 18. århundrede: oplysningens århundrede. Oplysningsfilosofien var båret af en tro på fornuften og på retfærdighedens styre i samfundet. Med oplysningsfilosofien blev fremskridtsbegrebet udvidet til at omfatte såvel videnskabelig og teknologisk fremskridt som civilisatorisk fremskridt. Social og politisk fremskridt blev indoptaget i 1800-tallets fremskridtsfilosofi. Fornuften og retfærdighedens styre i samfundet blev en del af fremskridtsbegrebet. Det var frem for nogen oplysningsfilosofiens fortjeneste at sammenkæde »udvikling« og »fremskridt«. Begge begreber blev centrale i det 19. århundredes socialistiske bevægelseres idegods.¹

Også den tyske filosofi ydede sit bidrag til udviklings- og fremskridtsteorien. Det var specielt Hegel, som opbyggede et atomfattende teoretisk system om verdensåndens, den kritiske fornufts historiske udvikling i form af en dialektisk proces, hvor endemålet var fornuften, den absolutte videns endelige styre.²

I sit lille skrift om »Socialismens udvikling fra utopi til videnskab«³ blev både Hegel og oplysningsfilosofferne omtalt som teoretiske forudsætninger for den moderne socialisme. I indledningen trak Engels en direkte forbindelseslinje fra oplysningsfilosofien frem til den videnskabelige socialisme. »Den moderne socialisme«, skrev Engels, »er efter sit indhold først og fremmest et

Hegel forelæser på Berlins universitet.

resultat af iagttagelsen, dels af de klasse modsætninger, der i det nuværende samfund hersker mellem besiddende og besiddelsesløse, mellem kapitalister og lønarbejdere, dels af det anarki, der hersker i produktionen. Men efter sin teoretiske form fremtræder den i begyndelsen som en videreførelse, et forsøg på en mere konsekvent fortsættelse af de grundsætninger, der blev opstillet af det 18. århundredes store franske oplysningsfilosoffer. Som enhver ny teori måtte den i begyndelsen bygge videre på det foreliggende tankemateriale, hvor meget den end bundede i de materielle økonomiske kendsgerninger.«

I flg. Engels var det oplysningsfilosofferne, der forberedte den store franske revolution fra 1789 og frem, og dermed skabte nogle teoretiske og politiske forudsætninger for den moderne videnskabelige socialisme. Med de »materielle økonomiske kendsgerninger« tænkte Engles først og fremmest på de nye økonomiske og klasse mæssige forhold, som fremstod med den industrielle revolution, tydeligst iagttagelige i England, og beskrevet af bl.a. Engels i hans berømte skildring af de arbejdende klassers stilling i England (fra 1845).⁴

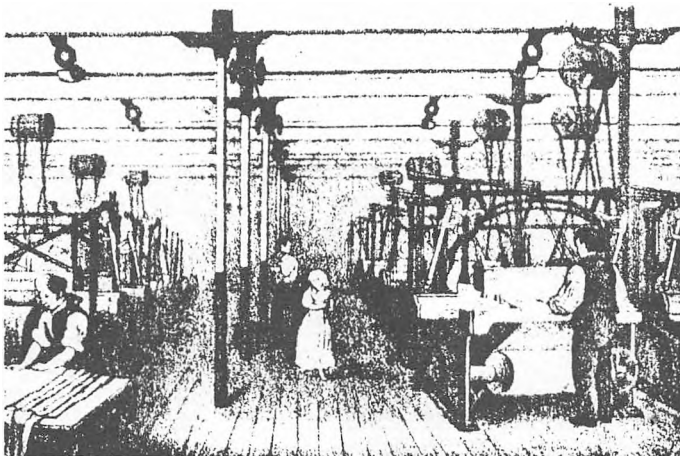
Værd at bemærke sig er det også, at i Engels' begrebsverden indgik tillige forestillingen om 'en filosofisk revolution' i Tyskland. Og det ville nok ikke være forkert at tillægge Engels den opfattelse, at tyskerne var den sociale bevægelses teoretikere. Det var de radikale tyske tænkere, der ud fra de nyskabte materielle og politisk-teoretiske forudsætninger udviklede arbejderbevægelsens videnskabeligt socialistiske teorigrundlag.

Alt i alt ville det ikke være forkert at sige, at den moderne socialisme var et produkt af »revolutionernes tidsalder«, som indledtes i de sidste årtier af det 18. århundrede.

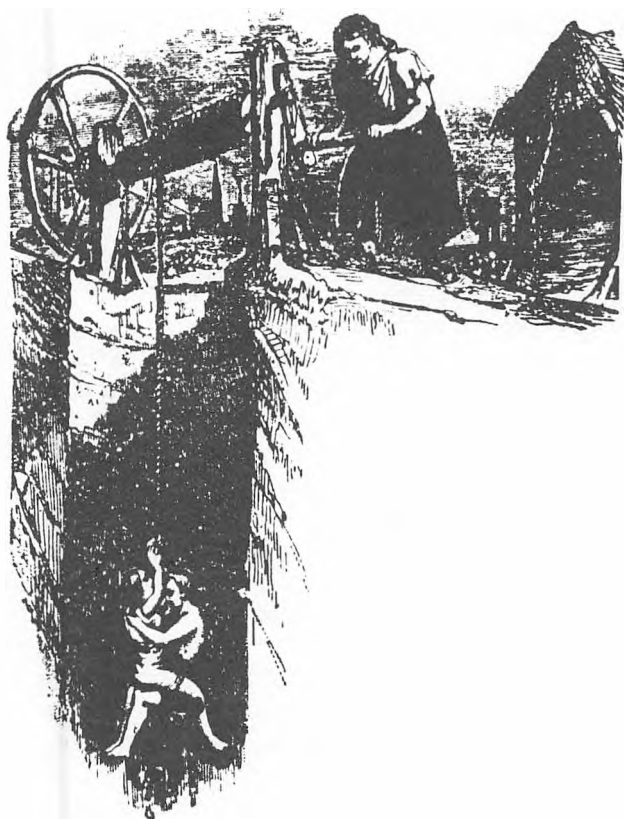
»Revolutionernes tidsalder«.

Var det oplysningsfilosofiens ideer, der udfoldedes under den store franske revolution fra 1789 og frem, så var det folkemasserne, der udførte revolutionens praktiske værk. Det var de ti tusinde fattige arbejdere fra Saint-Antoine, der stormede Bastillien, som Marat skrev i »L'Ami de Peuple«, og revolutionens massekarakter fik den til at gå over i den historiske bevidsthed som en uhyre frihedsbevægelse. Revolutionen skabte en ny historisk bevidsthed om, at massernes kamp havde væltet en af historiens stærkeste kongetroner og ændret hele udviklingens gang. I folkets historiske bevidsthed identificeredes frihedsbevægelsen med »folket« og »folket« med nationen. Nationen var folket!⁵ Den franske revolution var et mægtigt vidnesbyrd om folkets historieskabende kraft. Men efterhånden som revolutionen skred frem for at kulminere i Napoleon's kejserdømme, stod det også klart, at revolutionen var endt i noget andet, end den var startet for. Dens politiske og sociale mål var ikke blevet indfriet, og dermed var der overladt en revolutionær arv og tradition til eftertidens sociale bevægelse.

På den anden side af Kanalen frygtede de herskende klasser, at den franske revolution og dens ideer skulle forplante sig til et engelsk samfund, som rydtes af de sociale og politiske uroligheder, som ledsagede den industrielle revolution. Den industrielle revolution, som iflg. Engels var startet med opfindelsen af dampmaskinen og alle de andre nye maskiner til forarbejdning af bomulden, havde kastet det engelske samfund ud i en tilstand af stadige kriser, social uro og politisk kamp. Som hos Engels blev den industrielle revolution frem for noget forbundet med de nye tekniske opfindelser og maskiner, som blev taget i anvendelse i tekstilfabrikkerne, som skød op langs de mudre-

Kvinde- og børnearbejde i den tidlige engelske industri.

de kanaler i Lancashire's og Yorkshire's tekstilområder. I fabrikkerne blev arbejdet overtaget af maskinerne, som betjentes af kvinder og børn, som arbejdede under de mest umenneskelige betingelser. Den klassemæssige bærer af den industrielle revolution var et selvhævdende borgerskab, som stolt udnævnte sig selv til skaberen af »nationens rigdom« og fremgang. Den ubetingede sammenkædning af udvikling og fremskridt var et særligt kendemærke for dette industrielle borgerskab. På alle områder af samfundslivet førte det industrielle borgerskab sig frem i en kamp mod jordaristokratiet og det gamle systems repræsentanter, som iflg. borgerskabet stod i vejen for en fortsættelse af det økonomiske fremskridt. Økonomisk og politisk liberalisme var slagordene på borgerskabets ideologiske banner. Essensen i denne liberalisme var, at et samfund byggende på individernes stræben efter egen lykke og indbyrdes konkurrencekamp også ville skabe et samfund med størst mulig lykke for de flest mulige. Borgerskabets optimistiske udviklings- og fremskridtssyn blev imidlertid langt fra alment accepteret. Socialt sindede borgere og repræsentanter for det gamle system så anderledes på det og anfægtede fremskridtsdogmet. Kirkens folk råbte vagt i gevær over for det nye Sodoma og Gomorra, som de så i Lancashire's fabriksdistrikter og de nye industribyer. Læger som Th.Percival og Joseph Kay skildrede den rystende elendighed i disse dele af landet; en elendighed, som de ikke var i tvivl om var roden til de epidemier, som med mellemrum truede hele det engelske samfund, og som efter deres opfattelse tillige var roden til den ligeså frygtede sociale sygdom: den revolutionstrussel og de oprørstilbøjeligheder, som fabriksdistrikterne udgjorde. De herskende klasser frygtede den urolige underklasse, hvis utallige, spredte og uorganiserede revolter mod maskiner, mod enkelte fabriksejere etc. satte sit præg på disse år. ⁶

Tyskerne havde intet af det franskmændene og englænderne havde. Hverken en politisk eller en industriel revolution. End ikke en samlet tysk nationalstat havde de. De havde absolutismen, som endog forstærkedes med Metternich's restauration efter 1814. Men de havde deres kultur, og følgelig var der også i de tyske stater en tendens til at tænke »udvikling« og »fremskridt« i kulturelle termer: at opfatte tyskernes særlige bidrag til »udviklingen« som et kulturelt bidrag til fremskridtet.

I det splittede Tyskland var det letforståeligt, at den liberale borgerlige bevægelse sammenkædede (national) enhed og (politisk) frihed. Dertil kom en tro på reformvejens muligheder. Den borgerligt liberale bevægelse ønskede udviklingen som »evolution« og ikke som »revolution«. Også deri så de tyske liberale muligheden for et særligt tysk bidrag til den historiske udvikling: Tyskerne havde, som Georg Gottfried Geronius skrev i 1847, chancen for at give verden et eksempel på virkelig historisk kontinuitet, d.v.s. en fredelig overgang til nye livsformer.⁷ Men i de kritisk intellektuelle miljøer blev denne evolutionstro anfægtet. Under den metternich'ske repression spiredet et

unghegeliansk studenteroprør frem i 1830'erne og 40'erne. Disse unghgelianere kunne ikke acceptere, at den autokratiske preusserstat skulle være inkarnationen af den rationelle fornuft og »højeste orden«, således som deres store idealistiske læremester havde forkyndt. De brugte den hegel'ske dialektik i kritikken af den undertrykkende stat. Men også hos disse unghgelianske »fremskridtskoryfær«⁸ var der tale om en tydelig identifikation af fremskridtet med »åndsfriheden« - »Geistesfreiheit«. Ud af dette unghgelianske miljø udviklede der sig imidlertid også en kritisk materialistisk og socialistisk retning, som bl.a. var inspireret af den franske socialisme og kommunisme.

Denne tidlige fase af de sociale bevægelsers historie er interessant, idet der var tale om en tid, hvor alt var i oprud; hvor den kapitalistiske industri vandrede fra krise til krise; hvor med andre ord den industrielle kapitalismes sejrige gennemslag endnu ikke var givet for samtiden. Det gamle var i oprud, og det var usikkert, hvad der ville følge efter.

Udviklingsproblematikken indgik centralt i de sociale bevægelsers ideologier og teorier i denne periode, og sammenkædningen af udvikling og fremskridt var langt fra givet. En særlig interesse knytter sig til de socialistiske og kommunistiske utopitænkere, som i denne periode udarbejdede radikale alternativer til den kapitalistiske samfundsudvikling, som de var vidne til. Deres kritik rettede sig ikke specielt imod den teknologiske dimension af udviklingen, men imod den samfundsmæssige form, hvorunder den materielle produktion blev organiseret. De så det borgerlige konkurrencekapitalistiske system som en 'fejluvikling', som både skabte materiel nød, kulturel og moralsk forfald; profitbegær, egoisme etc. Den utopiske tradition er vigtig at fastholde som tendens i den tidlige arbejderklassebevægelse, både fordi den giver en indgang til at forstå, hvordan tidens underklassebevægelse og dens teoretikere opfattede tiden, og fordi den viste utopiens, målforestillingens betydning for den sociale bevægelse. Betegnelsen »utopier« er sidenhen blevet hæftet på disse teoridannelser. Med lige så god ret kunne de betegnes som »visioner« og utopisterne som visionære tænkere. Den utopiske tradition udtrykte dybest set konflikten mellem underklassens sociale normer og de nye individualistiske konkurrencekapitalistiske idealer.

Allerede i denne tidlige periode fremstod også den anden betydningsfulde tendens i arbejderklassebevægelsen: den moderne eller »videnskabelige« socialistiske tradition - i samtiden også betegnet som »demokratiet«. Også denne udtrykte som noget helt essentielt et bestemt, materialistisk syn på den historiske udvikling generelt, på det kapitalistiske samfunds udvikling specielt, og på den fremtidige udviklingstendens, som måtte blive konsekvensen af den kapitalistiske produktionsmåde. Afgørende var her, at problematikken om drivkræfterne i den historiske samfundsmæssige udvikling for alvor kom i centrum, og at den proletariske underklassebevægelse tildeltes en aktiv skabende rolle i udviklingen.

»Restaurative« og »progressive« utopier i den tidlige engelske bevægelse

Dele af den engelske underklasse oplevede en social virkelighed i skærende kontrast til det lykkelige samfund, som liberalismens bannerførere forkyndte. For store grupper af den engelske underklasse var »udviklingen« alt andet end fremskridt. Kendt er historien om de gamle håndvæveres tragiske skæbne: det er historien om den førhen så stolte faglærte arbejder, som fortrængtes af maskinvæven, og som endte i en forarmet eksistens på sultegrænsens rand, i usle værelser i fabriksbyens slum. Det er en historie, som rummer alle myterne om de industrielle revolutions sociale konsekvenser, og trods forsøg på at vise, at der netop er tale om 'myter', så er der en kerne af sandhed deri.

Væverne var blot én blandt flere grupper af gamle håndværksuddannede arbejdere, som oplevede at blive fortrængt af fabriksindustrien. Netop disse grupper af udstødte, socialt deklasserede faglærte arbejdere indgik talstærkt i de sociale protestbevægelser i den tidlige fase af den engelske industrielle revolution. I »The Making of the English Working Class« har E.P. Thompson bl.a. brugt begrebet »social konservatisme« om det gamle væversamfund. »En enestående blanding af social konservatisme, lokal stolthed og kulturelle færdigheder udgjorde livsmåden i væversamfundet i Yorkshire og Lancashire«, skrev Thompson og fortsatte: »I en vis forstand var disse samfund givetvis 'tilbagestående' - de klyngede sig med lige stor hårdnakkethed til deres dialekttraditioner og lokale skikke som til deres medicinske uvidenhed og overtro. Men jo mere vi ser på deres livsmåde, desto mere utilstrækkelig bliver simple begreber om økonomisk fremskridt og 'tilbagestående'. Dertil kom, at der blandt disse vævere mod nord var en udbredt gruppe af selv-uddannede og formulerede mænd med betragtelige færdigheder...«⁹

Det har været en udbredt opfattelse, at disse års tidlige sociale bevægelser var båret af en længsel efter at vende tilbage til det gamle samfund, som det var, før industrien ødelagde arbejdet og det gamle fællesskab. »Restaurativ utopi« er det begreb, som Michael Vester har anvendt.¹⁰ »Utopisk« her forstået tillige i betydningen »umulig«: umuligheden af at 'restaurere' det gamle. Heri ligger, at den tidlige sociale underklassebevægelse egentlig var en »reaktionær« fjende af 'udviklingen', som den oplevede som et historisk tilbageskridt. Især omkring maskinstormerne har foretillingerne om en underklasse, der vendte sig imod og bekæmpede fremskridtets fremmeste symboler: maskinerne, været almindelig.

Som angivet i Thompson-citatet, lader en simpel lineær fremskridts-tilbagestående-skematik sig imidlertid ikke meningsfyldt anvende. Der var tale om en kamp mellem forskellige samfundsmæssige normer og målforestillinger. Det handlede ikke om uvidende proletarmassers blinde protest imod det nye. Snarere handlede det om håndværksmæssigt uddannede arbejdere, der

radikalt kæmpede imod en udvikling, som lod hånt om de normer, de selv var vokset op med og hyldede. De forfægtede selv nogle ligheds- og retfærdighedsprincipper, som det nye system efter deres opfattelse tilsidesatte. De hyldede nogle »moralisk-økonomiske« principper, som blev undertrykt under de nye tingenes tilstande. »Social konservatisme« lader sig ikke uden videre bruge som et ukvalificeret skældsord.

Den industrielle revolutions sociale konsekvenser var imidlertid meget forskellige. Langt fra alle grupper af underklassen led håndværkernes skæbne. Lige fra starten var der dele af arbejderklassen, som oplevede disse år som en fremgangstid. De forskelligartede erfaringer med den industrielle revolution afspejlede sig også i den sociale bevægelses udvikling, som vekslede mellem bevægelser, der talte »sultens sprog« og bevægelser, som talte »ideernes sprog«.

Owenismen i den engelske arbejderklassebevægelse fra 1820'erne og frem, var en af disse sociale bevægelser, som i høj grad talte »ideernes sprog«.

Robert Owen - som af Marx og Engels blev regnet for en af de »utopiske socialister« - var storfabrikanten, der forsøgte at skabe et mønstersamfund omkring sine egne store tekstilfabrikker i New Lanark, og som blev den kendte foregangsmand for den tidlige engelske kooperativbevægelse. Owen formulerede sig på skrift og i teoretiske termer om sine ideer. Han var en tilhænger af industrien og de vide perspektiver i de mægtigt udfoldede produktivkræfter. Men han kritiserede skarpt den konkurrencekapitalistiske form, som kun avlede nød hos det store flertal, profitbegær hos de besiddende og egoisme hos alle. De lavere klasser, som skabte denne rigdom, var blevet hensat i en tilstand af absolut undertrykkelse. De befandt sig i en situation, der var uendelig meget mere degraderet og elendig end før indførelsen af fabrikerne. Teknikken, som kunne gøres til menneskehedens største velsignelse, var blevet dens største forbandelse, konstaterede Owen. I stedet for det konkurrencekapitalistiske system ville Owen skabe et kooperativt overflodssamfund, byggende på samarbejde og harmoni. Robert Owen blev den ledende skikkelse i den tidlige engelske kooperativbevægelse, og selv om den owenistiske kooperativbevægelse forholdsvis tidligt gled i baggrunden, så overlevede Owen's ideer og eksempel i den sociale bevægelse. Teoretisk og ideologisk var Owen en tilhænger af 'udviklingen'. Han så positivt på den materielle udviklings perspektiver og muligheder. Hans kritik var af samfundsmæssig karakter. Det materielle fremskridt var ikke blevet ledsaget af et samfundsmæssigt fremskridt, mente Owen. Konkurrencesystemet havde skabt et system med alles krig mod alle. Det havde gjort arbejderne til den nye tids slaver. For Owen drejede det sig om at få vendt den samfundsmæssige udvikling i fremskridtets retning. Det samfundsmæssige fremskridt lå i en anden retning end den gældende konkurrencekapitalistiske. Det lå ad samarbejdets og føderationens spor.

De franske »utopiske socialister«

Allerede under den store franske revolution havde den revolutionære demokrat Babeuf udkastet ideerne om det demokratiske fremtidssamfund, hvor lighedsprincippet fra revolutionen også var overført på de materielle samfund. Den demokratiske bevægelse skulle erobre statsmagten og derpå indrette samfundet som et »nationalt varefællesskab«, hvor de, der havde for meget, gav til dem, der havde for lidt. Det var demokratiets konsekvente gennemførelse af lighedsprincippet og retfærdighedstanken.

De mere kendte franske utopister dukkede først op i begyndelsen af det 19. århundrede (under kejserdømmet). Det var Marx og Engels, der hæftede begrebet »utopisk socialisme« på disse systemer, som den moderne socialismes fædre forbandt med den uudviklede fase af kampen mellem proletariatet og bourgeois. ¹³ Til klassekampens umodne stadi svarede umodne teorier.

Hovedrepræsentanterne for den franske utopiske socialisme var i begyndelsen af det 19. århundrede Henri Saint Simon (1760-1825) og Charles Fourier (1772-1837). Iflg. Engels var det de »utopiske socialister«, der først erkendte, at den store franske revolution var kommet af sporet. Begge udviklede deres kritik af det eksisterende franske samfund ud fra altomfattende historieteoretiske betragtninger om samfundets udvikling. Begge tænkte samfundsudviklingen i dialektiske modsætninger. Efter det 18. århundredes og revolutionens nedbrydende værk, mente Saint Simon, at herefter måtte opgaven bestå i det opbyggende arbejde. Fourier så sin samtid som ét historisk degenerationsprodukt. Som tænkere og ideologer for den sociale bevægelse var de to iøvrigt meget forskellige.

Fourier underkastede den moderne civilisation en altomfattende kritik. Han kritiserede den civilisation, som skabte kvindeundertrykkelse, og som skabte armod ud af overfloden. Han kritiserede opsplittningen mellem land og by, og den parasitære handel, som havde skabt systemet med fri konkurrence, som igen havde avlet et samfund, baseret på egoisme. Ud fra hvad Engels betegnede som Fourier's »ægte fransk åndrige« kritik opstilledes det føderative samfund, organiseret på fællesskabsbasis, som målet. Fourier forestillede sig et samfund, bygget op af små kommuner, såkaldte »Phalanstères«, hvor individet kunne realisere sine mangesidede behov og evner, uden at der var tale om en fuldstændig afskaffelse af privatejendommen.

Hvor Fourier tænkte decentralistisk og føderalistisk, tænkte Saint Simon i organiserede og centralistiske baner. Saint Simon var en glødende lovpriser af »det industrielle liv«. For ham var industrien fremtiden: industri og videnskab i forening. Efter Saint Simon's opfattelse var samfundet delt i to klasser: de »produktive« (de industrielle) og de »uproduktive« (de parasitære klasser). Hans samfundskritik gik på, at de produktive var underlagt de uproduktive klassers herredømme; hvor det burde være omvendt: de produktive

burde have ledelsen i samfundet. I fremtidssamfundet skulle der arbejdes efter stram organisation og plan. Videnskaben skulle være styrende, og enhver skulle have mulighed for at arbejde efter evne og belønnes efter sin ydelse. Det kan diskuteres, hvor indflydelsesrige disse »utopiske socialister« og deres skoler har været for underklassens sociale bevægelse i denne periode. Som tidstypiske repræsentanter er de imidlertid af stor interesse. Af flere grunde: Dels i kraft af deres indsigtfulde samtidskritik. Dels fordi de opstillede nogle alternative udviklingsperspektiver, byggende på andre økonomiske og samfundsmæssige principper end de konkurrencekapitalistiske. Fælles for dem var en kritik af det individualistiske konkurrencesystem, som for dem repræsenterede en forkert udviklingsretning. Det var ikke her, det samfundsmæssige fremskridt lå. Grundlaget for deres kritik var forskelligt. Men for Fourier og Owen - de føderalistiske utopister¹⁴ - byggede kritikken af kapitalismens økonomiske princip reelt på moralske og sociale ideer: egoismen, profitjaget etc. Over for konkurrence, egoisme o.s.v. ville de sætte kooperation, samarbejde, social bevidsthed, det menneskelige individs udvikling, etc. Endelig er utopitænkernes af interesse, fordi de viste 'udviklingstanken som 'utopi': som målforestilling. Utopitænkningen blev en del af udviklingstanken, og dermed er et centralt tema berørt: den sociale underklassebevægelses behov for 'utopien', for målforestillingen som en drivende og fængende kraft i bevægelsen.

Ved siden af de socialistiske utopitænkere fremstod i de samme år »kommunistiske« utopiske tænkere, hvorom Engels i 1890'erne forordet til »Det kommunistiske Manifest« bl.a. skrev:

Det var en kommunisme, der kun var groft udarbejdet; den var instinktiv, tit noget umoden; men den var kraftig nok til at frembringe to systemer af utopisk kommunisme, i Frankrig cabets »ikariske«, i Tyskland Weitlings system. Socialisme betegnede i 1847 en bourgeoisbevægelse, kommunisme en arbejderbevægelse...«¹⁵

Den tyske ideologi

Allerede i 1830'erne havde den unge skræddersvend Wilhelm Weitling (1808-1871) rejst rundt og propageret for en religiøs farvet utopisk kommunsime: et radikalt forsvar for de fattiges rettigheder over for de rige og mægtige på jorden, hvem Weitling gav skylden for al eksisterende ulighed og uretfærdighed. Kommunismen beskrev Weitling et sted som »alles forvaltning af konsumtion og produktion gennem alles viden og i enhvers interesse, d.v.s. alles«, og følgelig skulle samfundets styrende ikke have større fortjeneste eller belønning end alle andre.¹⁶

Kritikken fra Marx' og Engels' side af den utopiske socialisme/kommunisme gik ikke på, at disse opstillede alternative ideale fremtidssamfundsbilleder, men på, for det første at disse idealsamfund iflg. Marx's opfattelse i vir-

Tegning af den unge Marx.

keligheden blot var ideale forestillinger om det borgerlige samfund befriet for dets skyggesider; og for det andet at disse utopitænkere ikke så proletariatet som den aktive skaber af fremtidens samfund.¹⁷

For at denne »umodne« socialisme kunne blive til videnskab, »måtte den først stilles på virkelighedens grund«¹⁸ og det blev Marx' og Engels' fælles projekt at gøre dette. Teorien måtte forbindes med den aktive proletariske klassebevægelse, og den måtte have et materialistisk fundament.

Marx og Engels havde begge deres rødder i det unghegelianske miljø, og begge bekendte sig som elever af Hegel, men også kritiske elever. Ligesom hos Hegel blev udviklings- og fremskridtstanken noget centralt i den »videnskabelige socialisme«. Marx og Engels satte sig for at oparbejde en kritik af den borgerlige udviklingsforståelse, iflg. hvilken det »borgerlige samfund« blev sat op som »eviggyldigt begreb for samfund overhovedet«; iflg. hvilken alle tidligere samfundsformer blev betragtet som »uselvstændige »forberedende trin« til den nuværende, mere eller mindre fuldkomment udviklede form«. De ville anfægte den borgerlige ideologiske selvforståelse, at det borgerlige samfund skulle være den 'naturlige samfundsorden', og at fremtidige ændringer herefter kun kunne have form af en »evolutionær« udvikling, uden radikale brud med den borgerlige samfundsordens grundliggende principper.¹⁹ Ved at anvende Hegels dialektikbegreb anlagde de et konsekvent udviklings- og forandringsspektiv på det borgerlige samfund: det

borgerlige samfund repræsenterede en progressiv historisk fremskridtsudvikling og en ny revolution ville indlede et efterfølgende historisk fremskridt. Historien sluttede ikke med det borgerlige samfund.²⁰

Det andet centrale element i denne dialektiske udviklingsforståelse handlede om drivkræfterne i den historiske udvikling. Marx og Engels havde måttet stille den hegel'ske dialektik på benene - hos Hegel selv stod den på hovedet, som Marx skrev i et forord til »Kapitalen«. ²¹ Grundlaget for den historiske udvikling skulle iflg. den »videnskabelige socialisme« søges i den materielle samfundsudvikling og modsætningsforholdene heri. Det var disse grundtanker, Marx og Engels lagde frem i deres kendte skrifter fra midten af 1840'erne.

De havde indledt deres fælles projekt - med at stille videnskaben på »virkelighedens grund« - i værket om »Den tyske ideologi« og de 11 »Tesar om Feuerbach«. »Den tyske ideologi« var en altomfattende historisk syntese over arbejdsdelingens historie. Den materielle udvikling, produktionen, økonomien, o.s.v. var grundlaget for samfundets udvikling og indretning, mente de. De anlagde et klasseperspektiv på historien og betegnede sammenstødet mellem produktivkræfternes udvikling og produktionsforholdene som den mægtigste drivkraft i historien. Den mægtigste drivkraft var dog »den revolutionære klasse selv«, skrev Marx senere i »Filosofiens Elendighed«. I sit foredrag om »Lønarbejde og Kapital« anskuede Marx kapitalismen og borgerskabets rolle i historiens perspektiv, og så her både kapitalismen og borgerskabet som noget historisk progressivt, idet de havde skabt betingelserne for det kommende klasseløse samfund, hvor samfundet regulerede produktionen og ophævede arbejdsdelingen. Det politisk mest betydningsfulde udtryk for denne teoretiske udvikling hos Marx og Engels kom i 1848 med »Det kommunistiske Manifest«. »Alle hidtidige samfunds historie er en klassekampens historie«, skrev Marx og gentog også her sit syn på borgerskabets historisk progressive rolle: »Bourgeoisiet har spillet en højst revolutionær rolle i historien...« Borgerskabet kunne ikke eksistere uden uafsladeligt at revolutionere produktionsmidlerne og produktionsforholdene, hvorved det samtidig smedede de våben, der skulle skabe betingelserne for en kommende arbejderrevolution og det kommunistiske samfund.²²

Set fra den sociale bevægelses perspektiv havde Marx formuleret en ny og radikal udviklingsteori. Hans budskab til den radikale sociale bevægelse var i virkeligheden, at arbejderne skulle lære at acceptere den kapitalistiske udbytning og undertrykkelse som et nødvendigt og historisk progressivt fænomen - som et historisk overgangsfænomen! Udviklings- og fremskridtstanken blev af Marx ført videre i udsagnet om, at den kapitalistiske produktivkraftudvikling havde skabt forudsætningerne for den efterfølgende historisk-progressive udvikling, nemlig det kommunistiske samfund, hvor produktivkraftudviklingen kunne fortsættes, men til det store flertals bedste.

Udviklingstanken i de sociale bevægelser - i »kapitalens tidsalder«, ca. 1850 - 1870'erne

»Kapitalens tidsalder«

Med de fejlslagne revolutioner i 1848-49 var et halvt århundrede i revolutionernes tegn ved at løbe ud. En ny tid i den blomstrende industrikapitalismes tegn var på vej - »the age of Capital«. I England udbredtes grundlaget for den kapitalistiske fabriksindustri, startende med 1840'ernes »railway mania«. Fra tekstilindustrien bredte den sig til den tunge industri, og fra England udbredtes fabriksindustrien videre til Kontinentet, hvor et opsving for industrien satte ind i løbet af 1850'erne. For stadig flere arbejdere blev det industrielle fabriksarbejde den daglige erfaring.

Intet markerede indgangen til »kapitalens tidsalder« bedre end den store Verdensudstilling i London's Crystal Palace i 1851. Bag udstillingen stod fremsynede mænd - »the men of 1851« - som med denne udstilling ville »fremvise et sandt vidnesbyrd om og et levende billede af det udviklingsstade, hvortil den samlede menneskehed er nået...«. Om verdensudstillingen skrev Henry Cole i 1851:

»Verdenshistorien kan ikke fremvise nogen begivenhed, til det menneskelige virkes fremme, svarende til »Den store Udstilling af Industri Produkter fra alle Nationer« i 1851. Et stort folk indbød alle civiliserede nationer til en festival for at kunne sammenligne den menneskelige kunnens frembringelser...»²³

Det var en tid, som begejstret dyrkede det teknologiske fremskridt. Fremskridtoptimisme og teknologibegejstring var en væsentlig del af det ideologiske klima i tiden efter 1850. Fremskridtsdyrkelsen var ikke uden hold i den materielle virkelighed. På alle områder af samfunds- og produktionslivet frmskred det teknologiske fremskridt: i industri og landbrug, i byggeri og anlæg, inden for kommunikation og transport. Det var »højvornenes tid«, »stål-ets tid«, som Alfred Krupp så triumferende forkyndte i et brev til den tyske kejser Wilhelm i 1871. Det var de år, hvor udlægningen af det transatlantiske kabel indledtes, tidens mest storslåede anlægsarbejde. De mest imponerende eksempler på »teknikkens vidundere« var måske de store oceandampere og prægtige lokomotiver, som tillige var et vidnesbyrd om de mægtige energi- og kraftkilder, mennesket nu formåede at beherske.

Et uomgængeligt led i dette økonomisk-industrielle fremskridt var de blomstrende videnskaber fra midten af århundredet. »Fysik, kemi og biologi ekspanderede og fik nye aflæggere i form af delvidenskaber. Forskningen var optaget af alle sider ved naturen og teknikken... Denne forskning blev drevet af mænd, som allerede var trænet i disciplinerne observation, eksperiment og kalkulation...« Det var tiden for den kemiske videnskabs triumf, for fysik-

I anledning af den store verdensudstilling i London 1851 konfronterer »Punch« det victorianske bogerskab med London-proletariatets elendighed.

kens udvikling af læren om energiens konstant og termodynamikken. Videnskaberne bidrog til fremskridtsoptimismen var betydelig. En særlig stilling kom biologien til at indtage, med Darwin's »The Origin of Species« (fra 1859) og den evolutionslære, som han heri formulerede. Allerede nogle år forinden havde Herbert Spencer fremsat ideen om den universelle evolution. Darwin's evolutionslære blev overført på samfundsudviklingen, og fra »det øjeblik evolutionsteorien blev fremsat, kom den til at stå i centrum for den videnskabelige, ideologiske og politiske kamp... I datiden stod evolutionsteorien i centrum for kampen mellem de progressive og reaktionære. Læren fik tilhængere såvel som fjender. Den var et våben i hænderne på materielt orienterede industrialister mod sentimentale konservative på den ene side, og idealistiske socialister på den anden. Den syntes at give videnskabelig velsignelse til ubegrænset konkurrence, og at retfærdiggøre rigdommen hos dem, der havde succes ud fra læren om, »at den stærkeste overlever...«²⁴ Successen for Darwin's »The Origin of Species« var i lige så høj grad som dens videnskabelige fortjenester et resultat af, at den passede så fantastisk godt ind i tidens politiske og ideologiske klima.²⁵ Også hos materialistiske socialister vandt evolutionsteorien gehør. Med Darwin's »Origin« var der blevet givet

»et grundlag i naturvidenskaben for vore synspunkter«, skrev Karl Marx til vennen Engels i december 1860.

Tidens ideologiske klima havde udviklings- og fremskridtsoptimisme som helt centrale ingredienser, og den række af store verdensudstillinger, som efterfulgte Crystal Palace, den ene større end den foregående, udtrykte præcist denne nye optimistiske tidsånd. Alle havde de til formål at vise det teknologiske fremskridts præstationer, samt det dermed forbundne civilisatoriske fremskridt, som den borgerligt kapitalistiske samfundsudvikling kunne tage æren for.

Det kunne betragtes som et udslag af skæbnens historiske ironi, at netop under en af disse års verdensudstillinger til kapitalismens pris blev de første initiativer taget til en international organisering af arbejderbevægelsen med det formål at skabe et nyt og bedre samfund. Under verdensudstillingen i London i 1862 tog »the London Trades Council« initiativet til at indkalde til et internationalt arbejdermøde, hvor bl.a. engelske, franske og tyske arbejdere var tilstede. I de følgende år udbyggedes kontakterne mellem de engelske og franske arbejdere, og ud af disse kontakter opstod 1. Internationale i september 1864. Det var de moderate engelske fagforeningsfolk, der udgjorde det solide fundament i Internationalens første tid. I Frankrig var det i starten de (ligeså) moderate Proudhon- inspirerede arbejdere, der repræsenterede Internationalen. Bemærkelsesværdigt var det, at de tyske arbejdere først fra slutningen af 1860'erne meldte sig i de internationale geledder, hvor den tyske emigrant Karl Marx spillede en betydelig rolle.

Arbejderklassebevægelsen på 1. Internationales tid må forstås i dens tids-historiske sammenhæng. Tidens ideologiske klima smittede i høj grad af på arbejderklassebevægelsens ideologiske og teoretiske forestillinger og bidrog til at give udviklings- og fremskridtsproblematikken en helt fremskudt plads heri. Samtidig er det vigtigt at være opmærksom på de materielle aspekter heraf: det forhold, at den kapitalistiske udvikling også syntes at indebære mulighederne for en betydelig materiel fremgang for arbejderklassen. Alligevel var der strømninger i arbejderklassebevægelsen, som anfægtede 'fremskridtsdogmet'. Mest udpræget i den franske bevægelse, hvor proudhonismen videreførte tendenserne fra den tidlige utopiske socialisme og fastholdt, at det samfundsmæssige fremskridt måtte ligge i at propagandere for de principper og livsværdier, som knægtedes under konkurrencekapitalismen. Ligesom der var strømninger, som kritiserede begrænsningerne i det kapitalistiske fremskridt, og her specielt rejste kravet om de borgerlige politiske frihedsrettigheders udvidelse til også at omfatte arbejderklassen. Som helhed var der tale om, at brydningerne i den internationale arbejderklassebevægelse i synet på udvikling og fremskridt i høj grad var betinget af kapitalismens forskellige udviklingsstade og -former i de europæiske lande.

Lassalleanismen og 1860'ernes tyske arbejderbevægelse

Da de tyske arbejdere kom hjem fra London-udstillingen i 1862, blev der indkaldt til et arbejdermøde i Berlin, hvor de kunne berette om deres rejseindtryk. Det var i august 1862. I forlængelse heraf kom initiativerne til indkaldelsen af en almindelig tysk arbejderkongres. Indbydelsen - som bl.a. blev bragt i Berliner avisen »Volks-Zeitung« - fortjener at blive gengivet.

»Arbejdere! Tyske Brødre!

Et nyt livs sol er stået op over vort fædreland, under hvis varmende stråler alle befolkningsskasser vækkes til ny handling og ny stræben. Kun vi, arbejdere, har hvilet i den afslappende bevidsthed om, at der allerede er sørget for os, og at det intet ville hjælpe om, vi tog del i de spørgsmål, som er af den højeste interesse for os. Kun vi, undertegnede, spørger jer: Hvordan har man sørget for os? Hvad giver os vished for, at vore anstrengelser er en nyttesløse?...«

Denne indbydelse - og de ledsagende forslag til arbejderkongressens dagsorden - fortalte i virkeligheden ikke så lidt om, hvad de tyske arbejdere ville samles om. De ville have, at det splittede tyske folk også skulle være med i det storslåede tidens fremskridt, som de udsendte havde oplevet i London. De ville have en verdensudstilling i Berlin inden for de nærmeste år! De ville have, at arbejderne skulle have andel i fremskridtet, de ville have frihed og social sikring.²⁷

I den følgende tid blev Lassalle, hvis »Arbejderprogram« netop var ved at blive kendt, inddraget i bevægelsen. Lassalleanismen tilvejebragte et teoretisk system, som præcis passede ind i den tyske bevægelses situation og fordringer. Begreberne udvikling og fremskridt var helt centrale i Lassalleanismens teoretiske system. Lassalle kom med et historiesyn, iflg. hvilket selve »historiens livsprincip« var »frihedstankens selvudfoldelse« op igennem historien, altså et udviklingsoptimistisk historiesyn, tydeligt inspireret af Hegel. Han kom med en statsteori/en politisk lære, iflg. hvilken det var statens historiske bestemmelse og funktion at være bærer af »det menneskelige væsens positive udfoldelse og fremadskridende udvikling«, at være formidler af »menneskehedens store kulturfremskridt«. Han kom med en social doktrin, iflg. hvilken »arbejderstanden« var bæreren af denne frihedside i Lassalles egen samtid. Altsammen iklædte Lassalle en nationalistisk form ved at forkynde, at netop i 1860'erne var det den preussiske stat og den tyske »arbejderstand«, der repræsenterede den verdenshistoriske frihedside. Tyskerne havde overtaget den franske revolutions historiske mission. Med Lassalleanismen kom der således en udviklingslære ind i den tyske bevægelse, som prioriterede den nationale politiske kamp højest; som satte den politiske kamp og kravet om den almindelige stemmeret og det borgerlige demokrati i forgrunden, mens alle alliancer med det tyske borgerskab blev afvist.²⁸

I sig selv er henvisningen til Lassalleanismen ingen forklaring på 'tysker-

nes fravær' i Internationalen. En sådan ville fordrer en langt bredere forklaringsramme; den ville herunder fordrer, at Lassalleanismens indtog i den tyske bevægelse blev forklaret. I denne sammenhæng er det imidlertid interessant at pointere, hvor stærkt en bestemt udviklingsopfattelse kom til at præge og forme den tidlige tyske arbejderbevægelses syn på kampens opgaver. Begrundet i udviklingsproblematikkens termer blev det nationale tyske spørgsmål sat over den internationale klassesolidaritet.²⁹

Proudhonismen i den franske bevægelse

Også i Frankrig begyndte arbejderne påny at manifestere sig i tiden omkring 1860 - oven på 1850'ernes »døde periode«, og proudhonismens ideer blev ikke uden betydning for den sociale bevægelse i disse år. Proudhon havde allerede gjort sin entré i det kritiske oppositionelle miljø i 1840'erne, og i de følgende år udfoldede han en utrolig flittig skribentvirksomhed. En sand mangfoldighed af ideer kendetegnede Proudhon's ret så usystematiske produktion. For en grov karakteristik kunne Proudhon's teoretiske system siges at være bygget op omkring nogle få grundliggende principper: retfærdighedsprincippet, gensidighedsprincippet, frihedsprincippet, den frie forenings (associations) princip - principper, som han i sine værker udfoldede kritisk på alle sider af samfundslivet.

Proudhon var som de andre franske socialister et barn af den store franske revolution. Men et lidt specielt og meget kritisk barn. Det var revolutionens almene ide, frihedsideen, han hyldede, og ingen af de konkrete udformninger, revolutionen havde antaget. Hverken Robespierre eller Napoleon. Efter 1848- revolutionen skrev Proudhon i sine »Les Confessions d'un Révolutionnaire« (fra 1849), at revolutionsbevægelsen siden 1789 havde bevæget sig fra den ene yderpol, det autoritære, til den anden, socialismen. Middelvejen var aldrig blevet prøvet. Men der lå frihedens vej. »Revolutionens princip ... er Frihed«, erklærede han.³⁰ En ny revolution var nødvendig for at fuldføre det kun halvgjorte værk fra 1789, skrev Proudhon i »Idée Générale de la Révolution au XIXe Siècle« (fra 1851) Proudhon formulerede dermed en udviklingsopfattelse, som blev almindelig udbredt i 1860'ernes franske sociale bevægelse, nemlig at udviklingen siden 1789 havde været en stadig tilbagegangsproces. En tilbagegang for friheden og for demokratiet.³¹

I »Fremskridtets Filosofi« (fra 1853) formulerede han så i mere positive termer sit syn på, hvori en 'fremskridtsudvikling' måtte bestå: Fremskridtet bestod i en fornægtelse af »det Absolutte«, af enhver absolut sandhed. Accepten af det absolutte indebar underkastelse og absolutisme. Fremskridtets vej bestod i ideernes stadig kamp og den frie diskussion; i arbejdernes frie forening, føderalisme og det direkte styre gennem folket. Således forstået var

Proudhon også en tilhænger af 'fremskridtet'. Det var en tankegang, som han videreudviklede i et af sine hovedværker nogle år senere, »Om Retfærdigheden i Revolutionen og i Kirken« (fra 1858).³²

Det kan i høj grad diskuteres, hvor meget af Proudhon's usystematiske og mangesidede teoriværk, der blev indoptaget i den franske arbejderbevægelse. Men som teoretiker for den sociale bevægelse blev han den selvorganiserede arbejderkooperations ideolog. Heri lå »arbejdets frihed«. I kooperationen kunne arbejderne sætte sig udenfor den fordærvelige konkurrencekapitalismes organiserings- og undertrykkelsesprincipper. »Arbejdets frihed« var også hovedtemaet i den »Adresse«, som de franske arbejderne udarbejdede til 1. Internationales stiftende møde i september 1864. Et par udpluk herfra belyser den udviklingsopfattelse, som disse kom til Internationalen med:

»Takket være videnskabens opdagelser har industrien allerede længe udviklet produktionen dag for dag; anvendelsen af maskiner, som letter arbejdets deling, forøger maskinernes magt, og handelsaftaler, inspireret af frihandelsdoktrinen, åbner overalt nye markeder. Industrielt fremskridt, arbejdsdeling, frihandel - herpå må vi rette vor opmærksomhed, thi de vil forandre samfundets økonomiske betingelser dybtgående. Drevet frem af tidens krav, af tingenes magt, koncentrerer og organiserer kapitalerne sig til mægtige finans- og industriforeninger. Lader vi disse ude af betragtning, så vil denne kraft snart herske despotisk uden modstykke..... Foran denne mægtige og gennemgribende organisation bøjer alle sig, alt viger; den enkelte er intet, for hver dag føler han sin handlingsfrihed og uafhængighed svinde. Over for denne organisation udslukkes det personlige initiativ eller det underordner sig efter dets behov. Arbejdet er menneskeheden's lov, folkerigdommens kilde, det lovmæssige grundlag for den personlige ejendom. Det må være helligt, det må være frit...«³³

Ud fra sådanne opfattelser af den kapitalistiske udvikling kom de franske proudhonister i Internationalen til at repræsentere en fløj, som fornægtede, at der skulle ligge et historisk fremskridt i konkurrencekapitalismen og den borgerlige stat. Proudhonisterne nægtede at acceptere dette og nægtede at kæmpe på disse præmisser. Opgaven, som de så den, bestod i at fornægte og ændre præmisserne; i at diskutere andre friheds- og retfærdighedsprincipper; og når bevidstheden om disses rigtighed var slået igennem, så selv at skabe de organisatoriske rammer (kooperationen) for en fremskridtsudvikling, der gik i en anden retning, end den konkurrencekapitalistiske.

Engelsk »labourism« i 1860'erne

I England var en ny generation af arbejdere på vej ind i fabriksindustrien. En generation af arbejdere, som ikke havde kendt tiden før fabrikkerne. En ny arbejderklassebevægelse var i sin vorden i 1860'erne og med den en ny generation af arbejderledere. Det var den generation af arbejderledere, som kom

efter chartismen, og som tog afstand fra alt, hvad man i 1850'erne og 60'erne forbandt med chartismen: hemmelige selskaber, »physical force« etc. Arbejderklassen skulle ikke skille sig ud fra det borgerlige samfund for at realisere egne utopiske målforestillinger, stod det til dem. Det var en arbejderklassebevægelse, som adskilte sig radikalt fra 1820'ernes og 30'ernes owenistiske utopier og chartistiske demokrati. Den byggede på en erkendelse af, at kapitalismen var kommet for at blive og på en forventning om, at arbejderens stilling også kunne forbedres herindenfor. Nu gjaldt arbejderkampen om at sikre arbejderklassens stilling inden for det kapitalistiske samfund, og arbejderkampen måtte kæmpes på alle områder af samfundet: arbejderne måtte organisere sig i fagforeninger og kæmpe for bedre løn og kortere arbejdstid, de måtte kæmpe for politiske medindflydelse, for bedre uddannelse, o.s.v. Fagforeningsbevægelsen udgjorde tyngdepunktet i denne nye engelske arbejderbevægelse. Under parolen om »en rimelig dagløn for et rimeligt dagsværk« kæmpede denne arbejderbevægelse for en »rimelig og berettiget andel af profitterne fra arbejdet« og ikke mod profitten som sådan. Theodor Rothstein har betegnet denne udvikling fra chartisme til »labourism« som en udvikling fra socialistisk radikalisme til opportunisme.³⁴ Det var disse arbejderledere, organiseret i »the London Trades Council« ('Juntaen'), som tog initiativet til London-mødet i 1862, og som i det hele taget blev bærere af Arbejderinternationalen i de første år.

En tidstypisk repræsentant for denne 1850'er og 60'er - generation af engelske fagforeningsledere var snedker- tømmerforbundets formand Robert Applegarth. Applegarth var tillige en af Internationalens mest stabile tilhængere. Applegarth skal trækkes frem for også at pege på de idealistiske og humanistiske træk ved denne moderate fagforeningsbevægelse. Nok fokuserede de på den umiddelbare interessekamp, men i deres bevidsthed gjaldt kampen også arbejderklassen fremgang og frigørelse, hvor abstrakt og alment de end måtte have tænkt denne. Der lå i »labourism« en tillige et krav om elementær respekt for menneskers værdighed og menneskeværd. Kampen herfor måtte føres overalt på kloden, hvor menneskers rettigheder blev trådt under fode. Deraf Applegarth's og Junta-folkenes engagement i Internationalen - også selv om deres umiddelbare interesse var forbundet med at få organiseret kampen mod det internationale strejkebryderi. Med begrebet »kooperativt commonwealth« har Asa Briggs forsøgt at karakterisere Applegarth's forestillinger om et nyt og bedre samfund. Applegarth's ideale fremtidssamfund var et samfund, hvor alle, høj som lav, respekterede hinanden; hvor også arbejderens blev respekteret, og selv gjorde sig fortjent til respekt; hvor alle borgere tog aktiv del i samfundets anliggender, o.s.v. Højnelse af såvel arbejderens materielle som deres åndelige stilling var lige nødvendige led i kampen for dette »kooperative commonwealth«.³⁵

1. Internationale og marxismen

Den franske proudhonisme og den engelske labourisme repræsenterede to meget forskellige former for sociale bevægelser, og de udtrykte to meget forskellige udviklingsopfattelser og syn på arbejderbevægelsens opgaver og mål. I organisatoriske termer kunne det udtrykkes som en strid mellem en kooperativ arbejderorganisering og en fagforeningsorganisering. Men der lå en dybere ideologisk modsætning til grund, som handlede om forskellige holdninger til den kapitalistiske samfundsudvikling og fremskridtsproblematikken.

Denne modsætning kunne formuleres som en konflikt mellem på den ene side en proudhonistisk teori, som fornægtede konkurrencekapitalismen og al dens væsen: undertrykkelse, udbytning, autoritær stat, o.s.v. som nægtede at kæmpe på dens betingelser og følgende fornægtede perspektiverne i fagforeningskamp, deltagelse i det politiske liv, o.s.v. Fremskridtets vej lå ad føderationens vej. Heroverfor stod på den anden side en engelsk bevægelse, med et lille århundredes kapitalistiske erfaringer, som accepterede, at arbejderkampen måtte føres på kapitalismens betingelser, d.v.s. gennem faglig, politisk og kooperativ organisation, for at højne arbejderens stilling og derigennem udvikle det borgerligt kapitalistiske samfund til et mere retfærdigt samfund. Disse to holdninger gav sig udslag i forskellige synspunkter om hele Internationalens karakter og funktion: skulle den være en diskuterende eller en handlende Internationale? Dette spørgsmål handlede i høj grad om Internationalens engagement i den faglige strejkekamps bevægelse - eller ej! Det blev den engelske position, der sejrede, og Karl Marx havde sin andel heri.

Det var Marx, der udarbejdede Internationalens første programskrift («Inauguraladressen») og de første statutter.³⁶ Den grundliggende tanke i »Inauguraladressen« var, at den engelske kapitalistiske udvikling ville brede sig til alle civiliserede lande, og følgelig måtte arbejderklassebevægelsen organisere sin kamp på disse kapitalistiske præmisser. I statutterne lød den klare parole, at arbejderklassens befrielse måtte være arbejderens eget værk. Generelt var det Marx's strategiske position i Internationalen at denne måtte engagere sig i og udnytte den faglige interessekamp, samle arbejderne omkring den umiddelbare interessekamp og ud af denne udvikle den politiske kamp om magten i samfundet.

Det teoretiske grundlag for Marx's strategi i 1. Internationale var den kritiske politiske økonomi-teori, som Marx havde arbejdet med siden begyndelsen af 1850'erne. Både Marx og Engels havde været overbevist om, at en revolution ville være nært forestående,³⁷ og formålet med de økonomiske studier havde været at udforske forudsætningerne for denne revolution. Det fornemste resultat af disse studier blev »Kapitalen«. I forordet til »Kapitalen« skrev Marx selv, at hans formål var at afdække de udviklings- og bevægelseslove, som regulerede og var bestemmende for den kapitalistiske produktion.

På grundlag af arbejdsværditeorien formulerede Marx i »Kapitalen« teorien om merværdien og kapitalens stadige merværditilegnelse. Den stadige akkumulation af kapital var den dominerende bevægelseslov for den kapitalistiske produktion. Akkumulér og akkumulér. Det var Moses og profeterne! Ud af akkumulationsprincippet udledte Marx tillige den kapitalistiske produktions iboende tendens til krise, formuleret i loven om profitatens tendens til fald. Dertil kom teorien om den kapitalistiske koncentrationstendens, teorien om arbejdets intensivering m.v. For Marx var akkumulationsteorien også en revolutionsteori. I udbredelsen af den kapitalistiske produktion så Marx også skabelsen af de 'subjektive' forudsætninger for den kommende revolution: kapitalens koncentration og intensivering af arbejdet virkede tillige i retning af en homogenisering af arbejderklassen. Det er omdiskuteret om Marx også formulerede en elendighedsteori i »Kapitalen«, og i bekræftende fald i hvilken form. Det ville føre for vidt bare at gå en smule i dybden med Marx's politisk økonomiske teori. De her omtalte aspekter blev nogle af dem, som opfattedes som de centrale i Marx' teori.

I en lang række konkrete spørgsmål vedtog I. Internationale resolutioner, der byggede på Marx's politisk økonomiske teori (f.eks. fagforeningsresolutionen, maskin-resolutionen, forkortelse af arbejdsdagen etc.).

Arbejderklassebevægelsen på I. Internationales tid repræsenterede et broget og uhyre forskelligartet billede af personer, grupperinger, foreninger og bevægelser. Synet på tidens udvikling og den sociale bevægelses opgaver og mål var meget forskellige. På trods af forskellighederne kunne de alligevel forenes i Arbejderinternationalen, og som et moment i forklaringen herpå er det værd at understrege den betydning, som målforestillingerne havde. Fælles for de i Internationalen repræsenterede arbejderbevægelser var umiskendeligt overbevisningen om, at Internationalen var bærer af et nyt og frit samfund. De i Internationalen forenede arbejderbevægelser repræsenterede fremtidens frie samfund. Internationalen blev i den første tid båret oppe af en begejstring og optimisme - som også var udtryk for en fremtidsoptimisme. Det kunne godt betegnes som en 'konkret utopi', også selv om forestillingerne om dette fremtidssamfund måske ikke var alt for præcise. Man talte om »folkenes forbrødring«, om »fred mellem arbejde og kapital«, om »lønsystemets afskaffelse« o.s.v. Dette var også udtryk for en selvbevidsthed: en bevidsthed om at den undertrykte arbejderklasse, 4.standen, havde en rolle at spille i samfundsudviklingen. Arbejderklassens befrielse måtte være arbejderklassens eget værk.

Diskussionen om den socialistiske målforestilling blev reaktualiseret omkring Pariserkommunen i 1871. Kommunens nederlag blev følgelig også et nederlag for den fremtidsoptimisme, som havde båret Internationalen i starten. Nederlaget for Kommunen rokkede ved troen på, at arbejderklassebevægelsen kunne skabe et nyt samfund inden for en overskuelig fremtid. Det-

te var ét element i 1. Internationales opløsningshistorie, hvortil så kom intern splittelse mellem Marx-tilhængere og Bakunisterne, de herskende klassers hårde repression over for Internationalen o.s.v.

Udviklingsproblematikken i de socialistiske bevægelser

- i »imperialismens tidsalder«, ca. 1880'erne - 1914

»Imperialismens tidsalder«

Den »store Depressions« lange og trange år, fra midten af 1870'erne frem til første halvdel af 1890'erne, rokkede ved den foregående periodes ubekymrede fremskridtsoptimisme. Pessimistiske røster blev nu en stadig stærkere ingrediens i tidens ideologiske klima. I dele af den socialistiske arbejderbevægelse var det den fremherskende opfattelse, at kapitalismen nu var inde i sin langtrukne og sejge, men endegyldige døds kamp.

Den liberale fremskridtsoptimistiske ideologi var fra 1880'erne ved at have tabt sin tidligere kraft og energi. »Liberalismens aggressive funktion er nu udtømt«, hed det i Bruce Smith's programatiske skrift »Liberty and Liberalism« fra 1887. Tidens liberale opgave bestod nu i at stå vagt om de borgerlige rettigheder og at bevare tidligere tiders liberale erobringer.³⁸ Det oprindelige og enkle begreb om fremskridtet blev efterhånden fortrængt og i den nye borgerlige samfundsvidenskab erstattet af et darwinistisk influeret begreb om en stadig fremadskridende evolution. »Den senere borgerlige sociologi smilede med sin højere dannelse ad den oprindelige borgerlige fremskridts-tankes naivitet«, skrev Korsch.³⁹

Kapitalismen overlevede imidlertid og udfoldede sig med styrke, med nye industrielle vækstcentre og nye ekspansive træk fra 1890'erne. Teknologisk fremskridt gav grobund for industrielle opsving i kemi- og elektro sektoren, som sammen med maskinindustrien blev de store industrielle vækstcentre fra 1880'erne. Den »store Depression« befordrede den industrielle koncentration, stordrift, rationalisering og centralisering. Monopoliseringstendenser var et markant træk ved tiden. Dertil kom en aggressiv imperialistisk ekspansion, som inddrog nye oversøiske områder under den kapitalistiske verden. Nogle har fundet anledning til at tale om en ny, den 2. industrielle revolution fra 1880'erne; andre om en ny fase i den kapitalistiske produktionsmådes udvikling: den monopolkapitalistiske og/eller den imperialistiske fase. Det var under alle omstændigheder en periode, kendetegnet ved den industrielle massesamfunds stadigt stærkere udbredelse i Vesteuropa. Samtidig må den industrielle koncentration ikke overbetones. Den småkapitalistiske

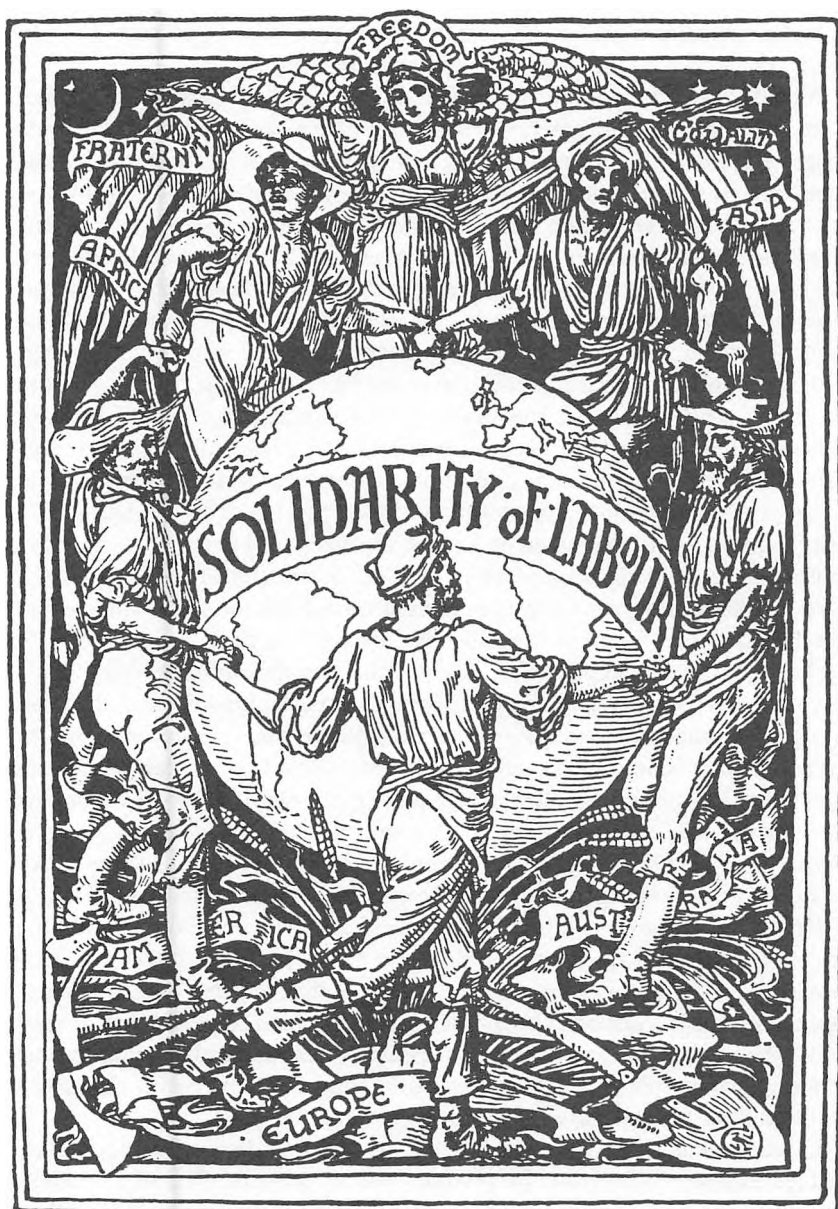
industri og håndværket var fortsat betydelige ingredienser i bysamfundet, ligesom det jævne bondebrug også holdt sig i landsamfundet.

Men den »gyldne tid«, med næsten risikofri industriel ekspansion og ubegrænsede markedserobringer, var forbi. En latent »krisebevidsthed« havde sneget sig ind. »I al sin udviklings glans og rigdom savner det industrielle samfund det gamles stabilitet«, skrev Rudolf von Gneist i 1894. For hver af de stadigt tilbagevendende verdensmarkedsrecessioner kastedes de sociale klasser ud i nødstilstande, som iflg. Gneist i lige så høj grad var udtryk for en følelse af usikkerhed som reel materiel nød.⁴⁰ Trods videnskabens fortsat imponerende fremgang, trods det teknologiske fremskridt etc., gjorde usikkerhedsfølelsen sig gældende. »Trods den enorme rigdom, som blev frembragt af den nye industri, og trods udsigten til stadige fremskridt, syntes de indre modsætninger i samfundet bare at øges i stedet for at aftage. Det kunne ikke benægtes, at man havde en følelse af frustration og dommedag blandt de kulturelle intellektuelle, en fin de siècle følelse, som blot var alt for berettiget«. ⁴¹

Årtierne omkring århundredeskiftet var en ideologisk brydningstid. De gamle ideologier, liberalismen og konservatismen, var i defensiven og under omformning. Et element og resultat heraf var opkomsten af en ny imperialistisk ideologi, som i visse henseender også var udtryk for en redefinering af udviklingstanken. I den »imperialistiske ideologi« lå bl.a. forestillinger om de højtudviklede (europæiske) samfunds civilisatoriske mission over for de lavtudviklede oversøiske kolonier. Kipling's pseudohumanistiske ideer om »den hvide mands byrde« var endnu et udtryk herfor; ligesom de racistiske teorier af social-darwinistisk (eller neo-malthusiansk) art var det: teorier om den hvide (angelsaksiske eller »nordiske«) races overlegenhed over for de 'primitive': disse være sig sorte afrikanere, gule asiater eller blot slaver. »What is the Empire but the predominance of race«, som Lord Roseberry formulerede tankegangen i den liberale engelske imperialismeteori.

Den darwinistiske evolutionslære havde fra 1860'erne og op igennem de følgende årtier gået sin sejrsgang inden for videnskaberne - hvor den i udstrakt grad resulterede i en »videnskabelig fatalisme«, i en determinismetænkning, og hvad der helt alment blev forbundet med en objektivistisk »positivisme«. Ligeledes havde en populariseret social-darwinisme i de samme årtier oplevet et folkeligt gennemslag. Udviklingstænkningen var i disse år i høj grad ikklædt social-darwinismens gevandter.

Et led i tidens ideologiske brydninger var en spirende revolte imod denne deterministiske positivisme. En revolte, som antog form af en anti-intellektuel og irrationalistisk strømning. Der lå heri forestillinger om den vestlige verdens og industrisamfundets civilisatoriske forfald og kulturelle dekadence. De vestlige industrisamfund var inde i en udvikling, som blev opfattet som et historisk tilbageskridt. Redningen så Nietzsche alene i de store personligheder, mens Sorel så redningen i det oprørske proletariat.

Walter Crane's træsnit til den 1. maj 1890.

I dette ideologiske klima fik den moderne socialistiske arbejderbevægelse i 1880'erne og 90'erne sit gennembrud som nationale massebevægelser, der i stigende grad satte deres præg på samfundslivet i de industrielt udviklede samfund. Arbejderbevægelsens organisatoriske og teoretisk-politiske selvstændiggørelse var et vigtigt træk i de europæiske samfund i årtierne omkring århundredeskiftet. Denne selvstændiggørelsesproces befordredes tillige af, at det også i den socialistiske arbejderbevægelse blev en almindelig udbredt erkendelse, at det liberale borgerskab havde mistet dets oprindelige progressive historiske rolle. Hermed var det blevet det revolutionære proletariats historiske opgave, som Karl Korsch formulerede det, »at opretholde det oprindeligt borgerlige princip om fremskridtet gennem alle faser af den lange kamp, hvori det endnu er beskæftiget med at vinde sin egen befrielse og hermed en højere livsform for samfundet.⁴²

Samtidig var det imidlertid også tydeligt, at arbejderbevægelsens forestillingsverden, og herunder dens udviklingsforståelse, var dybt præget af det ideologiske klima i tiden. Langt hen stillede den socialistiske arbejderbevægelse sig på darwinismens standpunkt. Den darwinistiske udviklingslære øvede en betragtelig indflydelse i de socialistiske bevægelser. I darwinismen fandt materialistisk tænkende socialister et 'videnskabeligt' våben mod de idealistiske og religiøse tankeformer. Det var symptomatisk, at det første bind i det nye internationale »Socialistiske Bibliotek« var englænderen Ed. Aveling's populære fremstilling af Darwin's teori (»Die Darwinsche Theorie«). 'Udvikling' var det magiske ord for såvel marxismens som darwinismens tilhængere. Kun få inden for arbejderklassebevægelsen gjorde i denne periode darwinismen til genstand for kritik.⁴³

Den gamle Engels

I London sad den aldrende Engels som socialismens »Grand ol' Man«, hvis ord og lære havde stor vægt i den internationale arbejderbevægelse. Udover arbejdet med at redigere og udgive Marx's efterladte manuskripter, udfoldede Engels selv en betydelig teoretisk skribentvirksomhed, hvortil kom hans omfattende korrespondance med socialister i hele den internationale arbejderbevægelse. Tilsammen er dette med til at gøre den gamle Engels til en interessant skikkelse. Interessant fordi han til en vis grad afspejlede den teoretiske udvikling og diskussion i 80'ernes og 90'ernes arbejderbevægelse. Interessant fordi hans breve og betragtninger kunne sige noget om, hvordan den tids (intellektuelle) socialister opfattede tiden og tolkede dens fremherskende udviklingstendenser.

Den blanding af optimisme og pessimisme, som kendetegnede perioden, kunne også genfindes i Engels' vurderinger og opfattelser af tiden. Som så

mange andre socialister på den tid nærrede Engels en optimistisk tro på en nært forestående revolution. Den objektive udvikling »antager en mere og mere revolutionær vending«, skrev Engels til Lafargue i 1891. Engels havde en optimistisk revolutionstro og regnede med en revolution inden for en overskuelig fremtid. Hans pessimisme kom til udtryk i frygten for en europæisk storkrig: Engels så en faretruende tendens i tiden, gående i retning af krig. Han så oprustning og militarisme; han så chauvinistiske stemningsbølger og bevægelser vinde folkelig opbakning; han så kapløbet om de oversøiske kolonier. To alternative udviklingsperspektiver tegnede sig således i den gamle Engels' syn på tiden: det pessimistiske perspektiv i form af barbariet under og efter en storkrig; og heroverfor det optimistiske perspektiv og håbet om, at revolutionen ville komme krigen i forkøbet. De officielle statsmagter repræsenterede krigstruslen. De voksende socialistiske bevægelser repræsenterede revolutionen. Kun en stærk socialisisk arbejderorganisering kunne forhindre krigens barbari og forberede proletariatet på revolutionen. Stærke socialistiske partier ville være det bedste værn imod krigens Damoklessværd.⁴⁴ I dette perspektiv så Engels den i 1889 nystiftede (eller gendannede) »Socialistiske Internationale«.

Engels' egne sene arbejder var også et vidnesbyrd om, hvordan en naturvidenskabelig (darwinistisk) udviklingslære vandt indpas i den socialistiske bevægelse. Med værker som »Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft« (Anti-Dühring) og »Dialektik der Natur« bidrog Engels til at formidle en »universal-materialistisk verdensanskuelse på grundlag af en syntese af natur og historie«. ⁴⁵ Netop i naturen skulle dialektikken iflg. Engels stå sin prøve. Engels forsøgte at tage naturvidenskabernes store anseelse til indtægt for udviklingsteoriens almene gyldighed: ved at påvise gyldigheden af en almen dialektik ville Engels samtidig bevise rigtigheden af den materialistiske historieopfattelse og teorien om historiens dialektiske forløb.⁴⁶

I de »diskussionsglade 90'ere« blev arbejderbevægelsens organisatoriske og teoretiske selvstændiggørelse ledsaget af en forstærket interesse for og studier af den socialistiske teori, og Engels blev involveret i talrige af diskussionerne herom. Især hans (teoretiske) intervention i den tyske debat om den materialistiske historieopfattelse ⁴⁷ var her af interesse, idet Engels i de såkaldte »alderdomsbreve« erkendte, at han og Marx til en vis grad selv bar en del af skylden for den overbetoning af økonomien, som en senere tids socialister efter hans mening havde gjort sig skyldig i. I »alderdomsbrevene« anvendte Engels en række forskellige kategorier til beskrivelsen af forholdet mellem samfundets økonomiske basis og overbygningsinstitutionerne: »vekselvirkning« var et af disse begreber; andetsteds talte han om basis som bestemmende »i sidste instans« og om overbygningsinstitutionernes »relative selvstændighed«. Med »alderdomsbrevene« ville Engels forsøge at tilbagevise enhver form for skematisk og mekanisk afledning af overbygningen ud fra

økonomien. Han ville endvidere slå et slag for dialektikken, for at modvirke en forsimplet tænkning i årsag- virknings-relationer. Diskussionen var interessant og symptomatisk for tiden, fordi den afspejlede en teoretisk uafklarethed blandt socialisterne vedrørende spørgsmålet om »drivkræfterne« i den historiske og samfundsmæssige udvikling. En uafklarethed, som tillige havde praktisk-politiske implikationer med hensyn til vurderingen af formålet med og indholdet i arbejderbevægelsens politiske kamp - thi hvis den økonomiske basis var enebestemmende, hvad var da formålet med den politiske kamp?

Den politiske problematik var også i centrum for den gamle Engels' sidste betydelige intervention i den socialistiske diskussion i 90'erne. I den berømte indledning til udgivelsen af Marx's »Klassekampene i Frankrig 1848 til 1850«, Engels' såkaldte »testamente«, indrømmede han, at han selv og Marx havde taget fejl i deres for optimistiske forventninger om en snarlig revolution. Historien havde vist, at den økonomiske udvikling frem til 1848 langt fra havde været moden til kapitalismens afskaffelse. Den historiske udvikling siden 1848 havde tillige vist, at den gamle kampmåde - barrikade-rebellionen - i alle henseender var forældet. Den almindelige stemmeret havde siden givet arbejderbevægelsen nye og hidtil ukendte muligheder i hænde. Arbejderbevægelsen skulle kæmpe på legalitetens grund og udnytte demokratiets muligheder, lød budskabet i Engels' »testamente«. Men samtidig lød advarslen om ikke at forskrive sig til legaliteten. Et endeligt revolutionært magtopgør kunne ikke undgås, mente Engels. Når Engels' »testamente« blev så omstridt i den tyske bevægelse, skyldtes det netop denne sidste advarende røst.⁴⁸ - Det interessante er her at tolke Engels' budskab som et symptom på udbredelsen af en optimistisk tro på en gradvis og evolutionær udvikling fra kapitalismen over i socialismen, gennem anvendelsen af den politiske stemmeret og indflydelse.

Evolution eller revolution

Uvægerligt måtte det kapitalistiske genopsving fra 1890'erne øve sin virkning på udviklingsforestillingerne i de socialistiske bevægelser. Den »store Depression« havde åbenbart ikke været kapitalismens endelige historiske døds-kamp. Måske kapitalismen alligevel var i stand til at overvinde sine indbyggede krisetendenser. I dette lå formentlig en del af den materialhistoriske forklaring på fremvæksten af de forskellige reformistiske og revisionistiske strømninger i den internationale arbejderbevægelse i årene frem mod århundredeskiftet. Andre, og specielt repræsentanterne for den senere venstrefløj i arbejderbevægelsen, hæftede sig mere ved kapitalismens nye imperialistiske karakter og kampen om kolonierne. Blandt disse herskede opfattelsen af, at den oversøiske ekspansion havde givet kapitalismen en midlertidig re-

spit. Men der ville kun være tale om en udsættelse af sammenbruddet og revolutionen, som så blot ville indtræffe med endnu større styrke.

2. Internationale blev den organisatoriske ramme, ikke bare om arbejderbevægelsens fælles bestræbelser på tværs af landegrænser, men også dens brydninger og kontroverser. En del af disse brydninger bundede i divergerende opfattelser af samtiden og udviklingstendenserne i det eksisterende kapitalistiske samfund, men også i mere almene teoretiske uoverensstemmelser vedrørende udviklingsproblematikken. Fra 1890'erne aftegnede der sig efterhånden to hovedtendenser i den internationale arbejderbevægelse: én tendens, som tænkte udviklingen i evolutionære baner og en anden, som tænkte udviklingen i revolutionære (og dialektiske) baner. Bernstein's revisionisme var det mest gennemførte forsøg på en teoretisk revision af marxismen i evolutionære termer. Det politiske udtryk for evolutionstænkningen var »gradualismen«, forestillingen om den gradvise (og fredelige) indvoksen i socialismen. Denne evolutionstænkning havde sine kendte repræsentanter i både den franske og engelske bevægelse allerede forud for Bernsteins sammenhængende revisionismeprojekt - i den franske possibilisme og Millerandisme og i den engelske fabianisme.

Allerede i 1880'erne havde fabianerne formuleret deres evolutionære historiesyn, på grundlag af hvilket de havde slået til lyd for en mere praktisk og reformorienteret politik i arbejderbevægelsen. Nok hældede fabianerne til teorien om, at den økonomiske udvikling var afgørende for den historiske udvikling. Men enhver tale om historien som en »klassekampens historie« lå dem fjernt. De blivende historiske landvindinger var fremkommet som resultatet af gradvise udviklinger, hævdede de. Historien viste »intet eksempel på pludselig indførelse af utopiske eller revolutionære skønmalerier«, skrev Sidney Webb. Enhver ny samfundsorden udviklede sig gennem den gradvise »evolution« af det nye ud af det gamle, »uden brud på kontinuiteten eller gennem drastisk forandring af hele det sociale netværk på noget tidspunkt i processen. Det nye bliver selv det gamle, ofte før det bevidst er erkendt som nyt.«⁴⁹ Efter fabianernes opfattelse var det engelske samfund på deres egen tid allerede langt inde i en udvikling fra individualisme henimod kollektivismen. Socialismen, som efter deres mening var lig med kollektivismen, ville erobre kapitalismen indefra og gradvist. En socialistisk revolution ville ikke komme på tale. Kapitalismens indbyggede modsætninger ville ikke blive løst gennem klassekamp, men gennem samfundsklassernes øgede indbyrdes forståelse (»by the growth of social sympathy«), og arbejderklassen måtte opnå sine mål gennem konstitutionelle reformer og parlamentariske arbejder.

Fabianerne repræsenterede en evolutionstænkning, som nok var mere udbredt, i det mindste i England, end fabianernes egen beskedne tilhængerstare kunne give anledning til at tro. Under alle omstændigheder var der i årtierne omkring århundredeskiftet en klar tendens til at evolutionsbegrebet i sti-

Walter Crane's forsideillustration til 1. udgaven af »Fabian Essays«.

gende grad kom til at præge udviklingsforståelsen i arbejderbevægelsen, og at det 'revolutionære dialektikbegreb' tilsvarende blev skubbet i baggrunden.

Ortodoksi og revisionisme i den tyske bevægelse

Det diamentrale modstykke til den fabianske evolutionstænkning repræsenterede den tyske socialdemokratiske bevægelse, som i løbet af 1890'erne blev både teoretisk og politisk dominerende i arbejderbevægelsen på 2. Internationales tid. De tyske socialdemokraters imponerende organisatoriske styrke og høje teoretiske stadi gjorde bevægelsen til den europæiske arbejderbevægelses store forbillede. SPD var 'Mønsterpartiet'.

Den socialdemokratiske arbejderbevægelse i Tyskland havde fra 1878 og frem til 1891 måttet friste tilværelsen under de berygtede »socialistloves« omfattende forfølgelser og statslige repræssion. Disse år havde fremavlet en følelse blandt tyske socialdemokrater af at være en udstødt paria-gruppe, som var sat uden for det tyske samfund. Utvivlsomt bidrog denne historiske erfaring til den 'lejr-tænkning' og til det tyske socialdemokratiske uforsonlige oppositions holdning over for det tyske stat.⁵⁰

Til grund herfor lå imidlertid også en teoriforståelse, ofte betegnet som den tyske 'Marx-ortodoksi', hvor udviklingsforståelsen her er af særlig interesse. Hans-Josef Steinberg har i sin grundige undersøgelse⁵¹ betonet den darwinistiske evolutionslæres store betydning for marx-ortodoksens deterministiske udviklingsbegreb - hvortil kom det almindelige ukendskab til Hegel (»die Hegel-Ignoranz«). Det var symptomatisk, at Marx-ortodoksens åndelige og teoretiske fader, Karl Kautsky, var startet som tilhænger af Darwin's udviklingslære og siden havde slået til lyd for en syntese af Marx og Darwin - før han i slutningen af 1880'erne vendte Darwin ryggen.

I den tyske socialisme-ortodoksi antog den materialistiske historieopfatelse i stigende grad en økonomistisk og deterministisk karakter. Den marx'ske kapitalismeteorik - om kapitalismens iboende modsætninger og udviklingstendenser - blev efterhånden udlagt som en teori om kapitalismens uundgåelige, naturnødvendige udvikling frem imod krise og sammenbrud. Den kapitalistiske samfundsudvikling blev tænkt som en udvikling, der forløb med en naturlovs nødvendighed. Udviklingen frem imod det kapitalistiske sammenbrud foregik gennem den stadigt stærkere kapitalistiske koncentrationstendens og i den stadige skærpelse af klasse modsætningerne, i form af middelstandens forsvinden og det voksende industrielle lønproletariat. Disse to tendenser betragtedes som de afgørende i den kapitalistiske samfundsudvikling.⁵² »Sammenbrudsteorien« blev det centrale omdrejningspunkt i den tyske Marx-ortodoksi. I stigende grad blev revolutionen identificeret med sammenbruddet.

I overensstemmelse hermed udviklede det tyske Socialdemokrati en strategisk og politisk-taktisk position, der gik ud på at forberede proletariatet på den revolutionære sammenbrudssituation. »Det er ikke vor opgave at organisere revolutionen, men at udnytte den«, som Kautsky udtrykte det i 1881. I »Die Neue Zeit« formulerede Kautsky det i 1893 med disse ord:

»Socialdemokratiet er et revolutionært parti, men ikke et parti, som laver revolutioner. Vi ved, at vore mål kun kan opnås gennem en revolution, men vi ved også, at det lige så lidt står i vor magt at lave denne revolution, som det står i vore modstanderes magt at forhindre den. Det falder os derfor slet ikke ind at ville anstifte eller forberede en revolution.«⁵¹

SPD stod for den uforsonlige og kompromisløse oppositionspolitik. Den revolutionære socialistiske opgave bestod i at udbrede den socialistiske klassebevidsthed og organisation. De tyske socialdemokrater virkede på det borgerlige demokratis og de borgerlige frihedstettigheders grundlag, men brugte disse til at udfolde en kritisk politisk agitation og til at styrke den socialistiske arbejderorganisation. Den handlede ikke i første række om det konkrete reformarbejde, men om at manifestere Socialdemokratiet som et alternativ til den dødsdømte kapitalisme.

Sammenhængen mellem udviklingsforståelse og strategi var ganske åbenlys i den tyske bevægelse. Følgelig blev den såkaldte 'revisionisme-debat' omkring århundredeskiftet både en politisk- strategisk strid og en diskussion om udviklingsbegrebet/problematikken. Eduard Bernstein blev fra slutningen af 1890'erne hovedeksponenten for den såkaldte revisionisme.

Det var Bernsteins opfattelse, at de kapitalistiske samfunds historiske udvikling siden Marx's tid var gået i en anden retning end den af Marx forudsagte. Marx havde taget fejl i sine forudsigelser om den kapitalistiske produktionsmådes iboende udviklingstendenser, og disse fejltagelser mente Bernstein var teoretisk begrundet i hele det marx'ske teoristystem. Specielt satte Bernstein sig for at få rensset den marxistiske teori for alt, hvad han opfattede som forfejlet Hegelianisme og Blanquisme. Bernstein ville have fjernet determinismen i den materialistiske historieopfattelse. Nok spillede den materielle og teknologiske udvikling en afgørende rolle, men den historiske udvikling var ikke alene bestemt af den 'økonomiske faktor'. Efter Bernsteins' opfattelse var Marx's politiske og økonomiske teori et udtryk for et kompromis mellem to socialistiske traditioner i den tidlige arbejderbevægelse: Den ene var en konstruktiv og evolutionær tradition, som var blevet udviklet i den utopiske litteratur og i det 19. århundredes socialistiske grupper og arbejderforeninger; dens mål var at frigøre samfundet gennem et nyt økonomisk system. Den anden tradition havde været en destruktiv, konspiratorisk og terroristisk tradition, hvis mål havde været at omforme samfundet

gennem den politiske ekspropriation af de herskende klasser. Marxismen måtte renses for den sidste, den blanquistiske tendens.

Iflg. Bernstein havde kapitalismen i sin udvikling vist sig i stand til at tilpasse sig og modvirke de indbyggede krisetendenser. Der var iflg. Bernstein hverken belæg for teorien om den stadigt skærpede kapitalistiske koncentration, eller for teorien om klassernes og klasse modsætningernes polarisering. Ej heller for teorien om arbejderklassens elendiggørelse. En række modvirkende tendenser havde gjort sig gældende. Følgelig lå socialismen ikke gemt som et nødvendigt resultat af den kapitalistiske udvikling. Sammenbrudsteorien var et af hovedmålene for Bernsteins kritik. Men hans politiske målsætning var utvivlsomt at få drejet det tyske Socialdemokrati væk fra den absolutte oppositionspolitik. Socialismen var iflg. Bernstein en gradvis proces af stigende socialisering, som skulle fremmes gennem arbejderbevægelsens aktive reformarbejde inden for rammerne af de demokratiske institutioner og på grundlag af styrken i det organiserede proletariat. Kendt er Bernstein blevet for udtalelsen om, at for ham var det, som almindeligvis kaldtes socialismens endelige mål intet - »bevægelse alt«.⁵⁴

På SPD-kongresserne havde modstanden mod og fordømmelsen af den Bernstein'ske revision været massiv. Et af de mest kendte anti-Bernstein-skrifter var Rosa Luxemburgs »Socialreform eller Revolution« fra 1899. Som modstykke til Bernstein's »Socialismens Forudsætninger« er »Socialreform eller Revolution« interessant, fordi det viste en helt anderledes form for politisk og teoretisk tænkning. Bernstein ville have en politisk teori, som han kunne finde empirisk belæg for på alle punkter. I Rosa Luxemburgs skrift indgik forestillingen om en 'objektiv udvikling' igennem historien, også igennem den kapitalistiske produktionsmådes historie. Socialismens videnskabelighed bundede i, at den havde sit grundlag i den objektive samfundsmæssige udvikling. Iøvrigt afviste hun, at reform eller revolution skulle være et 'enten-eller'. For den revolutionære socialdemokrat havde reformpolitikken kun mening ud fra den socialistiske revolutions, altså målsætningens perspektiv. Hun afviste ganske den revisionistiske tese om kapitalismens 'tilpasningsevner'. For hende var tiden omkring århundredeskiftet blot en fase i den kapitalistiske udvikling, »hvor kriserne ikke længere ledsager kapitalismens opståen og endnu ikke ledsager dens undergang«.⁵⁵

Da Rosa Luxemburg nogle år senere skrev sit massestrejkeskrift - på baggrund af den russiske massestrejkebevægelse og revolution i 1905 - hævdede hun nu den opfattelse, at kapitalismens krisefri periode var overstået. Massestrejkerne var ikke et specielt russisk fænomen, affødt af absolutismen i øst, skrev hun. De afspejlede den kapitalistiske produktionsmådes udviklingshistorie. »De tre store borgerlige revolutioner, den store franske, den tyske martsrevolution og dagens russiske, danner med dette som udgangspunkt en sammenhængende kæde, hvori det kapitalistiske samfunds blomstring og

fald afspejler sig...«⁵⁶ Den russiske revolution var udtryk for, at den kapitalistiske produktionsmåde havde passeret sit højdepunkt. Den ville blive indledningen til en ny bølge af proletariske masserevolutioner i de vestlige industrisamfund, mente hun.

Perioden omkring den russiske massestrejkebevægelse 1904 - 06 blev rammen omkring udskillelsen af en venstrefløj i den tyske og internationale arbejderbevægelse. Rosa Luxemburg var den fremtrædende repræsentant for venstrefløjen. Til dels bundede striden mellem det ortodokse flertal og venstrefløjen i divergerende syn på den kapitalistiske udviklings stadi og karakter. (jvf. ovenfor) Men grundlæggende handlede striden om synet på drivkræfterne i den historiske og samfundsmæssige udvikling. Venstrefløjens særlige kendetegn blev dens stærkere betoning af arbejderklassens aktive handling og klassekamp.

Heroverfor reformulerede Kautsky den ortodokse strategiforståelse - under navnet »udmattelsesstrategien« - som i sin essens var den samme som den, han havde formuleret i 1880'erne og 90'erne.⁵⁷

Sammenfattende må det siges, at nok fastholdtes revolutionsbegrebet i den ortodokse tyske socialisme. Men det var evolutionen, man var optaget af. I Rosa Luxemburgs insisteren på den »militante aktivisme« lå langt tydeligere arven tilbage til Marxismen som politiske teori.

Evolution og revolution i den franske socialisme

Omkring århundredeskiftet og i de første år af det ny århundrede havde den store politiske konflikt i 2. Internationale - centreret omkring den politiske taktik, allianceproblematikken og ministersocialismen - karakter af en national strid mellem tyskere og franskmænd. Kulminationen kom i Amsterdam 1904 og personificeredes i opgøret mellem Bebel og Kautsky over for Jaures. Fransk socialisme havde i 1880'erne og 90'erne aldeles savnet den enhed, som havde været tyskernes styrke. På tværs af den organisatoriske og politisk-teoretiske mangfoldighed i den franske bevægelse havde hovedmodsætningerne alligevel været af samme indhold som i Tyskland: med Guesde og Lafargue som repræsentanter for den ortodokse socialisme-forståelse og på den anden yderpol Brousse og possibilisterne. Men midterpositionerne havde været stærkere. Den centrale skikkelse var her Jean Jaures.

Jaures var en fascinerende skikkelse. Han var den liberale sydfranske universitetslærer, som blev vundet for socialismen gennem sit møde med de kæmpende minearbejdere i Carmaux. Han var den person, der engagerede socialisterne for Drefus' sag i slutningen af 90'erne; den person, som i begyndelsen af det nye århundrede var arkitekten bag det samlede franske socialistparti; og som viede det sidste tiår af sit liv til kampen mod krig og militarisme

*Préparer le désarmement de l'Europe est la tâche la plus haute
et la plus pressante qui s'impose maintenant au prolétariat organisé.*

Jean Jaures

Jean Jaures.

- før han blev skudt ned af en nationalistisk fanatiker på en café i Paris d.31.juli 1914, »den sidste dag af det 19.århundrede«.»⁵⁹

I midten af 1890'erne havde Jaures taget del i den debat om den materialistiske historieopfattelse, som kunne betragtes som det franske sidestykke til de tyske socialdemokraters diskussion (omkring Engels' »alderdomsbreve«). I en diskussion med Lafargue, som havde hævdet det konsekvente materialistiske standpunkt (ortodoksien), havde Jaures talt for en forening af idealismen og materialismen. Jaures havde ikke fornægtet materialismen. Men efter hans mening kunne 'materialismen' ikke forklare fremskridtet i den historiske udvikling. Iflg. Jaures var det menneskeheden stræben efter et højere retfærdighedsideal, der alene havde bevirket, at den historiske udvikling også var blevet en udvikling i retning af fremskridt.

Nogle år senere havde Jaures intervenseret i den tyske revisionisme strid - og havde generelt placeret sig på det ortodokse flertals (Kautskys) side og mod Bernstein. Inden længe skulle Kautsky og Jaures stå som de uforsonlige og kompromisløse hovedkompanter på den internationale kongres i Am-

Jaures speaking at the Congress of Saint-Quentin, 1911, with Groussier presiding. Sketch by H. P. Gassier.

Jaures taler på socialisternes kongres i Saint-Quentin 1911 (tegning af H.P. Gassier).

sterdam i 1904. Grundliggende repræsenterede Kautsky og Jaures to helt forskellige ideologiske og teoretiske tendenser i den sociale bevægelse, og synet på udviklingen og udviklingens drivkræfter var centrale elementer i denne strid.

For Jaures var den historiske udvikling en historie om fremskridtet, både i materiel-teknologisk henseende og i særdeleshed i moralsk og menneskelig forstand. Jaures troede på og så i historien det stadige fremskridt for menneskeheden og humaniteten. Den store franske revolution udgjorde en afgørende skillelinje i denne fremskridtshistorie: proklamationen af menneskerettighederne var »et ja til livet, en appel om livet. Revolutionen proklamerede de levendes ret. Den fraskrev fortidens menneskehed retten til at lægge nutiden i lænker«. ⁶⁰ Alligevel havde kapitalismen indført en tilstand med det døde arbejdes (kapitalens) herredømme over det levende. For Jaures var socialismen derfor i sin essens et spørgsmål om at realisere de moralske og menneskelige idealer, som menneskeheden havde stræbt efter gennem århundreder. Socialismen repræsenterede et fremtidssamfund, byggende på retfærdighed og fællesskab, de idealer som Jaures fandt i det stadigt stærkere organiserede proletariat.

Jaures' historiesyn var et forsøg på at forene den tilsyneladende modsætning mellem en historisk idealisme og en materialistisk marxisme. Specielt hans studie af den store franske revolution overbeviste ham om, at nok havde den historiske udvikling sit grundlag i økonomiske kræfter. Men revolutionen var samtidig et vidnesbyrd om ideernes og den kollektive bevidstheds betydning for den konkrete historiske udvikling.

Jaures er sjældent blevet regnet for den store teoretiker. Hans modstandere betragtede ham som en teoretisk lappeskrædder og hans ideer som et teoretisk kludetæppe, der forsøgte at forene de mest umulige og forskelligartede teoretiske strømninger. Hans tilhængere har gjort ham til den store »formidler«, der skabte »syntesen«.

Spørgsmålet er om ikke Jaures i parolen om den »revolutionære evolution« leverede det bedste og mest argumenterede forsøg på at overvinde den umulige modsætning mellem evolution og revolution, som tidens socialister stredes så heftigt om.

I Jaures' »Socialistiske Studier« (fra 1902) fremstillede han ideerne bag parolen om den »revolutionære evolution«. ⁶¹ I indledningen tog Jaures den marx'ske revolutionsteori op til en kritisk diskussion, hvori hovedsynspunktet var, at den historiske udvikling siden Marx havde gjort dennes revolutionsteori til en overlevet teori. Iflg. Jaures var Marx's teori en teori om en svag, en endnu uudviklet og umoden klasses politiske magterobring: en magterobring, som ikke kunne stå på egne ben, men måtte have hjælp af enten en borgerlig revolution, som den proletariske bevægelse kunne knytte an til og videreføre, eller et kapitalistisk sammenbrud. Sidenhen havde storindustrien

»Udvikling« og »fremskridt« - i den internationale arbejderbevægelses ideologi, teori og strategi frem til 1. verdenskrig

Konklusion

De helt overordnede konklusioner af det foregående kunne sammenfattes i 6 punkter: For det første at udviklingstanken og udviklingsproblematikken spillede en betydningsfuld rolle i den internationale arbejderklassebevægelse i perioden fra den store franske revolution frem til 1. verdenskrig. For det andet at der tydeligt var en snæver sammenhæng mellem udviklingsforståelsen og de strategier for arbejderklassebevægelses kamp, som oparbejdedes og diskuteredes i perioden. For det tredje at fremskridtstanken indtog en betydelig plads i arbejderklassebevægelsens ideologiske og teoretiske udviklingsforståelse. Men for det fjerde at sammenkædningen af udvikling og fremskridt ikke var ganske uproblematisk for arbejderklassebevægelsen i hele perioden. For det femte at et afgørende punkt i den udviklingsteoretiske og strategiske diskussion handlede om forståelsen af drivkræfterne i den historiske udvikling, og i denne sammenhæng opfattelsen af arbejderklassens egen aktive handling og kamp. Endelig for det sjette at de almindeligt fremherskende samfundsmæssige ideologier (af mere eller mindre borgerlig karakter) udøvede en betragtelig indflydelse på arbejderklassebevægelsens udviklingsforståelse fra midten af det 19. århundrede.

Udgangspunktet for og rammen omkring arbejderbevægelsens udviklingsforståelse (og diskussioner) var det udviklingsbegreb, som opstilledes af oplysningsfilosofien. Oplysningsfilosofien skabte den forståelsesramme, inden for hvilken arbejderklassebevægelsen formulerede og diskuterede udviklings- og fremskridtsproblematikken. I oplysningsfilosofiens udviklingsbegreb lå en dobbelthed, som på én gang gjorde det muligt at operere med et fremskridtsbegreb om den teknologiske og materielle udvikling, uden at dette uden videre overførtes på forståelsen af den samfundsmæssige (sociale og politiske) udvikling. Det var muligt at tale om teknologisk fremskridt og samfundsmæssigt tilbageskridt!

Udviklingsproblematikken stod centralt i de utopiske systemer, som opstod i sammenhæng med den franske politiske og den engelske industrielle revolution. For denne periodes vedkommende var det klart, at sammenkædningen af udvikling og fremskridt langt fra blev accepteret i de sociale bevægelser. Det industrielle borgerskabs ubekymrede sammenkædning af udvikling og fremskridt blev kraftigt anfægtet af de sociale underklassebevægelser og disses teoretiske repræsentanter.

Kritikken havde utopiernes form, og betydningen af at fastholde den utopiske tradition i arbejderklassebevægelsen kan ikke understreges nok. Indhol-

det i den »utopiske kritik« af det industrielle borgerskabs udviklings- og fremskridtsdogme var ikke af teknologisk, men af social og moralsk karakter. Også denne pointe er utrolig vigtig. Uanset om utopierne påhæftes etiketten »restaurativ« eller »progressiv« (socialistisk eller kommunistisk), så var de udtryk for, at underklassebevægelsen anfægtede de normer, de ideer og menneskeopfattelser, som den individualistiske konkurrencekapitalisme repræsenterede. Der lå heri den opfattelse, at underklassebevægelsen repræsenterede et andet menneskesyn, andre normer og idealer end overklassen. Underklassen forfægtede først og fremmest et retfærdighedsideal. Den stod for fællesskabsideen mod egoismen. Den stod for samarbejde mod alles konkurrencekrig mod alle.

Den »videnskabelige socialisme«, personificeret i Marx og Engels repræsenterede i visse henseender et brud med de tidligere socialistiske traditioner - for det første i kraft af det konsekvente udviklingsperspektiv, som de anlagde på historien og deri indbefattet det borgerlige kapitalistiske samfund; og for det andet i kraft af at de for alvor tog spørgsmålet om drivkræfterne i den historiske samfundsmæssige udvikling op. Drivkræfterne i den historiske udvikling skulle findes i den materielle produktions udvikling og i de samfundsmæssige modsætningsforhold, som klassernes kamp var det håndgribelige udtryk for. Det borgerlige kapitalistiske samfund repræsenterede en progressiv fase i den historiske udvikling - og målestokken for »progressiviteten« var de materielle produktivkræfters udvikling. I den fremtidige udvikling ville det moderne og revolutionære proletariat blive den nye historisk progressive klasse, som ikke blot repræsenterede nye klasseinteresser, men hele menneskehedens fremtidsmål.

Nu er det ikke stedet i disse konkluderende betragtninger at sammenfatte eller rekapitulere, hvordan udviklingsforståelsen og samtidsopfattelsen udformedes i arbejderklassebevægelserne op igennem den lange historiske periode fra den franske revolution til 1. verdenskrig. Dette er allerede beskrevet på de foregående, alt for mange sider. I stedet kunne det være på sin plads at pege på nogle centrale temaer og diskutere nogle overordnede problemstillinger i de teorier, hvormed den historiske og samfundsmæssige udvikling blev forstået i arbejderklassebevægelsen.

Med den »videnskabelige socialisme« introduceredes fremskridstanken for alvor i arbejderklassebevægelsen som led i udviklingsforståelsen. Den var umiddelbart forbundet med en kritik af den borgerlige udviklings- og fremskridtsforståelse og med den socialistiske målforestilling. Dertil kom introduktionen af det hegelske dialektik-begreb og i sammenhæng hermed revolutionsbegrebet. Men også evolutions-begrebet indgik i den Marx-Engels'ke udviklingsforståelse. ('Evolutionen' om udviklingen inden for en historisk produktionsmåde - 'revolution' om bruddet og overgangen fra én produktionsmåde til en historisk ny produktionsmåde.) Nu fremgik det, at den

Marx-Engels'ke udviklingsforståelse på ingen måde var enerådende i arbejderklassebevægelsen. Men de overordnede centrale problemstillinger knytter sig til de her nævnte teoretiske begreber: For det første »fremskridtets problematik« og for det andet »evolutions-revolutions (dialektik) problematikken«.

Fremskridtsbegrebet er et normativt begreb. Det er og var udtryk for en vurdering af den kapitalistiske udvikling. Ud fra arbejderklassebevægelsens perspektiv kunne proudhonismen og den »videnskabelige socialisme« ses som eksempler på to modsatte vurderinger af den kapitalistiske udvikling. Proudhonismen i den franske bevægelse var udtryk for en almen opfattelse af, at den historiske udvikling siden den store franske revolution repræsenterede et historisk tilbageskridt; og generelt var proudhonismen udtryk for den opfattelse, at kapitalismen ikke repræsenterede det historiske fremskridt. Fremskridtet lå i en anden retning: i en samfundsudvikling, som organiserede den materielle produktion efter andre principper (retfærdighed, gensidighed, den frie forening, etc.). Jo stærkere kapitalismen slog igennem, desto vanskeligere blev det at vinde tilslutning til disse principper. Marx forsøgte at give fremskridtsbegrebet et objektivt grundlag, ved at gøre den materielle produktivkraftudvikling til målestokken for fremskridtet. Men ej heller var Marx blind for, at fremskridtet under kapitalismen var et 'kapitalistisk fremskridt'. Det kapitalistiske fremskridt fandt Marx ganske klart i den store industri, som dels repræsenterede den mest udviklede teknologi (den mægtigste produktivkraftudfoldelse) og dels homogeniserede arbejderklassen, d.v.s. den skabte de objektive og subjektive forudsætninger for det videre historiske fremskridt i retning af socialismen. Denne opfattelse blev videreført i den senere socialistiske/socialdemokratiske arbejderbevægelse, og udtrykt af f.eks. Rosa Luxemburg, når hun skrev, at socialismen bl.a. hentede sin objektive begrundelse i, »at produktionsprocessen i stadigt stigende grad bliver samfundsmæssig, hvilket danner det positive grundlag for den fremtidige socialistiske ordning.«⁶¹ Der lå heri, at socialismen så at sige objektivt voksede frem inden for det kapitalistiske samfunds rammer. Den socialistiske revolutions opgave bestod i at skrælle den kapitalistiske ramme af og befri den samfundsmæssiggjorte produktion fra dens snærende kapitalistiske lænker. Det er netop denne forestilling og problematik, der stadig er aktuel og værd at diskutere. Bl.a. i lyset af at udviklingstendenserne i den kapitalistiske produktion allerede fra den imperialistiske tidsalder viste sig at være langt fra éntydige. Kapitalismen fremviste en større bredde af udviklingstendenser - og allerede anarkisten Kropotkin opbyggede i disse år en kommunistisk utopi på grundlag af småvirksomhederne, som havde vist sig levedygtige.⁶² I dag ville ingen vel uden videre hævde, at det er i den store kapital det socialistiske perspektiv uden videre fremstår klare. Under alle omstændigheder

må forestillingen om »blot« at afskrælle den kapitalistiske ramme siges at være overlevet!

Evolutionstænkningens udbredelse i arbejderklassebevægelsen fra 1870'erne og 80'erne og frem var umiddelbart et vidnesbyrd om, hvordan arbejderklassebevægelsen overtog et centralt element i samtidens fremherskende udviklingsforståelse. De 'evolutionære tendenser' i disse årtiers arbejderklassebevægelse repræsenterede den 'ubekymrede' fremskridtsfilosofi, hvor det mystificerende og spekulative dialektik- og revolutionsbegreb var rensset bort. Dialektikbegrebet havde i den tidlige periode - i »revolutionernes tidsalder« været forbundet med bevidstheden i arbejderklassebevægelsen om, at også den udbyttede og undertrykte arbejderklasse havde en aktiv historie- og samfundsskabende rolle at udføre. Begreberne dialektik og revolution havde været snævert forbundet. Proletariatet havde, som borgerskabet tidligere, en historisk mission at udføre. Der lå i dialektikbegrebet en erkendelse af såvel de objektive som de subjektive sider af samfundsudviklingen.

Hermed er den tredje centrale problematik vedrørende udviklingsforståelsen i arbejderklassebevægelsen før 1914 berørt. Den problematik, som handlede om den teoretiske og strategiske forståelse af drivkræfterne i den historiske og samfundsmæssige udvikling. Marx og Engels havde i opgøret med 1840'ernes »socialister« og »kommunister« betonet arbejderklassen som den aktive bærer af det demokratiske fremtidsmål. Marx havde overfor Proudhon hævdet, at den vigtigste drivkraft i historien var selve det revolutionære proletariat. Heri lå en selvbevidst hævde af arbejderklassen som en aktiv part i samfundsudviklingen. Arbejderklassen var med til at skabe udviklingen og den havde den afgørende rolle som skaberen af fremtidens frie samfund. I Marx's kritiske politiske økonomi og i den politiske strategi, han på grundlag heraf fremførte i 1. Internationale, syntes det imidlertid at være Marx's opfattelse, at grundlaget for arbejderklassebevægelsens aktive ageren udsprang af den umiddelbare interessekamp; som det var den socialistiske opgave at udvikle til en politisk kamp mod selve den borgerlige stat og den kapitalistiske samfundsorden. Arbejderklassens befrielse skulle være arbejderklassens eget værk.

Intet kunne være mere i modstrid med denne 'aktivistiske' og selvbevidste Marxisme end den økonomiske udviklingsdeterminisme, som vandt indpas i arbejderklassebevægelsen efter Marx. Udviklingsdeterminismen var reelt et udtryk for en reduktion af arbejderklassens betydning for og rolle i den samfundsmæssige udvikling. Det var en tænkning, som præcist svarede til den tyske socialistiske bevægelses position - som værende sat uden for samfundet! Inden for den tyske bevægelse var det den revolutionære venstrefløjs fortjeneste, at den igen forsøgte at vinde forståelse for den opfattelse, at arbejderklassebevægelsen og dens aktive handling som klasse var en/den afgørende faktor i udviklingen.

Taleren Jaures.

Evolutionstænkningens indtog i arbejderklassebevægelsen bidrog til at fjerne bevidstheden i arbejderklassebevægelsen om dens særlige historiske mission som bærer af et frit fremtidigt samfund. Under alle omstændigheder har denne historiske oversigt over udviklingsforståelsen i arbejderbevægelsen vist nødvendigheden af at holde fast ved, at arbejderbevægelsens kritik af den kapitalistiske udvikling også er udtryk for, at den socialistiske bevægelse repræsenterer nogle andre, alternative samfundsmæssige principper og værdier. Aktualiteten af denne 'lære' kan ikke understreges nok. Det er bl.a. i denne forstand, betydningen af at fastholde den utopiske tradition er blevet understreget undervejs. Hos de tidlige utopister var det harmoni og samarbejde, der blev fremhævet overfor det kapitalistiske konkurrenceprincip. Hos Jaures var det retfærdighedsprincippetets sejrsgang op igennem historien, der alene var garanten for det historiske fremskridt.

En særlig interesse knytter sig derfor til Jean Jaures. Ikke alene fordi han formåede at formulere en 'løsning' på kontroversen om 'evolution' versus 'revolution'. Men også fordi han så den altafgørende betydning af, at arbejderklassen spillede en aktiv rolle i samfundslivet og dermed bidrog til at præge samfundsudviklingen. Jaures betonedede det organiserede proletariats styrke.

Enhver udviklingsdeterminisme lå ham fjernt. Han var det selvbevidste proletariats talsmand. Arbejderklassebevægelsen skulle også i det borgerlige samfund stå som forkæmper for de borgerlige frihedsrettigheder; for de menneskelige rettigheder, hvis realisering var en vigtig del af proletariatets fremtidssamfund. I hele hans politiske praksis var Jaures tillige et vidnesbyrd om ideernes og princippernes betydning i den proletariske kamp. Her lå måske den største forskel mellem ham og Marx, for hvem den umiddelbare interessekamp blev tillagt en større betydning (som mobiliseringsgrundlag). Begge, både Jaures og Marx, var imidlertid på linje, når det gjaldt om at holde den revolutionære målsætnings fane højt. Det bør da også understreges, at parolen om den »revolutionære evolution« ikke var Jaures' egen opfindelse, men et begreb, som han havde hentet hos Marx. Jaures' »teoretiske klude-tæppe« viser, hvor frugtbar den socialistiske ide kunne udformes, når man 'udogmatisk' tillod sig at trække på hele den socialistiske traditions mangfoldige arvegods!

Noter

En tak til Lars Torpe og Erik Christensen for god og nyttig kritik og diskussion af artiklen.

1. cfr. Sidney Pollack, »The Idea of Progress«, London 1968.
2. cfr. David McLellan, »Marx before Marxism«, London 1980, p.16 ff.
3. Fr. Engels, »Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft« (1880), her efter K.Marx & F.Engels, »Ausgewählte Werke«, Moskau 1976, p.395 ff.
4. jvf. F.Engels, »Die Lage der arbeitenden Klasse in England«, (1845), Dietz Berlin 1972, spec. »Einleitung« p.67 ff.
5. jvf. E. J. Hobsbawm, »The Age of Revolution«, London 1977, kap.3, spec. p.80.
6. jvf. generelt hertil eksempelvis Brian Inglis, »Poverty and the Industrial Revolution«, London 1972.
7. se Walter Bussmann, »Zur Geschichte des deutschen Liberalismus in 19.Jahrhundert«, i »Probleme der Reichgründungszeit 1848- 1879«, Köln/Berlin, p.88.
8. jvf. Moses Hess, »Die Koryphäen des Fortschrittss« i »Der deutsche Vormärz. Texte und Dokumente«, Reclam 1967, p.27 ff.
9. E. P.Thompson, »The Making of the English Working Class«, London 1970, p.322.
10. Michael Vester, »Die Entstehung des Proletariats als Lernprozess«, Frankfurt am Main 1970, p.21.
11. jvf. ibid. p.187 ff.
12. udgår.
13. Karl Marx, »Manifest der Kommunistischen Partei«, (1847-48) i »Ausgewählte Werke«, op.cit. s.34 ff. spec. s.59.
14. jvf. Ernst Bloch, »Das Prinzip Hoffnung« 2.bd. Suhrkamp 1979, p.647 ff.
15. i »Ausgewählte Werke«, loc.cit. p.32.
16. Wilhelm Weitling, »Das Evangelium des armen Sünders«, i »Der Deutsche Vormärz«, loc.cit. p.266.
17. jvf. F.Engels, »Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft« og K.Marx, »Manifest der Kommunistischen Partei« i »Ausgewählte Werke«, loc.cit.
18. »Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft«, loc.cit. p.429.

19. jvf. Karl Korsch, »Karl Marx - revolutionær videnskab« (1938), Kbh.1974, p.31 f.
20. ibid. p.158 ff.
21. »Nachwort zur zweiten Auflage«, i MEW Bd.23, Dietz Berlin 1972, p.27.
22. »Manifest der Kommunistischen Partei«, loc.cit. p.37. Vedr. Marx's 1840'er-skrifter, se f.eks. Franz Mehring, »Karl Marx. Geschichte seines Lebens«, Dietz Berlin 1974, p. 119 ff.
23. jvf. Asa Briggs, »The Crystal Palace and the Men of 1851«, i »Victorian People«, Penguin 1977, p.24.
24. J.D. Bernal, »Videnskabens Historie«, Bd.2, Oslo, p.563.
25. jvf. E. J. Hobsbawm, »The Age of Capital«, Abacus London 1977, p.47.
27. hertil Ed. Bernsteins's »Vorbemerkung« i: Ferdinand Lassalle, »Gesammelte Reden und Schriften« 3.Bd., Berlin 1919, p.9 ff., spec. p.13 ff.
28. vedr. Lassalle, cfr. Helga Grebing, »Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung«, München 1970, p.50 ff. og Franz Mehring, »Zur deutschen Geschichte bis zur Zeit der Französischen Revolution 1789«, »Gesammelte Schriften« Bd.5, p.159 ff.
29. jvf. Susanne Miller, »Das Problem der Freiheit im Sozialismus«, Berlin m.v. 1974, p.25 ff. og spec. p.44 f.
30. jvf. George Woodcock, »Pierre-Joseph Proudhon«, Schocken 1972, p.155 ff.
31. ibid. p.169 ff.
32. vedr. »Fremskridtets filosofi«, ibid. p.190 f. og »Om Retfærdigheden« p.204 ff.
33. »Adresse der französischen Arbeiter vorgetragen auf der Internationalen Arbeiterversammlung in St. Martin's Hall am 28. September 1864«, i »Karl Marx und die Gründung der 1.Internationale« Dietz Berlin 1964, p.13 ff.
34. Theodore Rothstein, »From Chartism to Labourism« (1929), London 1983.
35. jvf. Asa Briggs »Robert Applegarth and the Trade Unions«, i »Victorian People«, loc.cit. p.176 ff.
36. Inauguraladressen og vedtægterne er begge trykt i »Documents of the First International« 1864-66, London 1974, p.277 ff.
37. jvf. eksempelvis deres brevveksling omkring 1852-54, trykt i »Verdensmarkedet. Avisartikler, breve m.v. 1847-1895« Modtryk 1977, bd.1, p.82 ff.
38. jvf. hertil Wolfg. J. Mommsen's bd.28 i »Fischer Weltgeschichte«: »Das Zeitalter des Imperialismus«, Frankfurt 1969, p.12.
39. Karl Korsch, »Karl Marx«, op.cit. p.158
40. Mommsen, loc.cit. p.46.
41. J.D. Bernal, »Videnskabens historie«, bd.2, loc.cit. p.575. jvf. også bd.4, p.1069 ff.
42. Karl Korsch, »Karl Marx«, op.cit. p.159.
43. Anton Pannekoek, »Marxismus und Darwinismus«, Leipzig 1909. Også Pjotr Kropotkin, »Mutual Aid« New York 1902.
44. vedr Fr. Engels i 1880'erne og 90'erne, cfr. Gustav Mayer »Friedrich Engels. Eine Biographie«, Ullstein 1975, Bd.2, p.427 ff.
45. jvf. Hans-Josef Steinberg, »Sozialismus und deutsche Sozialdemokratie« Berlin u.a. 1972, p.43 f.
46. ibid. p.44.
47. jvf. hertil Bo Gustafsson, »Marxism och revisionism«, Uppsala 1969, p.35 ff.
48. jvf. hertil Gustav Mayer, Bd.2 op. cit. p.499 ff. og Hans- Josef Steinberg, »Revolution und Legalität« i »International Review of Social History«, vol.XII, 1967, p.177 ff.
49. jvf. Bo Gustafsson, »Marxism och revisionism«, op.cit. p.191 ff. og E.J. Hobsbawm, The Fabians Reconsidered«, i »Labouring Men« 1979, p.250 ff.
50. jvf. Peter Nettl, »The German Social Democratic Party 1890- 1914 as a Political Model«, i »Past & Present« no.30/april 1965, p.65 ff

51. jvf. note 4
52. jvf. fremstillingen i Karl Kautsky's »Der Weg zur Macht« (1909), Frankfurt 1972.
53. citeret i »Der Weg zur Macht«, op.cit. p.52.
54. jvf. Eduard Bernstein, »Die Voraussetzungen des Socialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie«, 1899; her brugt i norsk oversæt. Pax Oslo 1973, p.280 ff. Vedr. Bernstein, cfr. eksempelvis Leszek Kolakowski, »Main Currents of Marxism« 2. »The Golden Age«, Oxford 1981, p.98 ff.
55. Rosa Luxemburg, »Sozialreform oder Revolution?«, i: Rosa Luxemburg, »Gesammelte Werke« Dietz Berlin 1974 1/1, p.367 ff.
56. Rosa Luxemburg, »Massenstreik, Partei und Gewerkschaften« ibid. Bd. 2, p.91 ff. (citatet p.149).
57. Udvalgte bidrag til massestrejkedebatten er samlet i »Die Massenstreikdebatte«, Frankfurt 1970, vedr. Kautsky's bestemmelse af udmattelsesstrategien, se hans indlæg »Was nun?« (Neue Zeit 28.Jahrg. 2.Bd.1910), p.96 ff.
59. vedr. Jean Jaures, se Leszek Kolakowski, »Main Currents of Marxism«, op.cit. p.115 ff. En af de bedste Jaures-bogfrafier er stadig Harvey Godlberg's »The Life of Jean Jaures« (1962).
60. Jean Jaures, »Sozialistische Studien« (1902), Berlin u.a. 1974, p.168.
61. spec. i den fremragende indledning og i afsnittet »Revolutionäre Evolution«, p.85-154.
62. »Sozialistische Studien«, op.cit. p.56.
63. Rosa Luxemburg, »Sozialreform oder Revolution?«, loc.cit. p.375.
64. Peter Kropotkin, »Fields, Factories and Workshops Tomorrow« London 1974.

Summary

»Development and Progress«

In the Ideology, Theory and Strategy of the International Labour Movement up to the First World War.

This article studies the problems and concepts concerning development in the international labour movement - or more specifically in the British, French and German labour movement up to 1914.

It is generally held belief that from its very beginning the labour movement identified itself with the idea of development and identified development with progress. To a considerable extent this belief is valid. However, it is one of the objectives of this article to demonstrate that there has also existed a different trend which was equally concerned with the problems of development, but which did not accept the identification of development with progress. Parts of the Utopian tradition in the labour movement reflected this trend as did so-called »social conservatism« in the labour movement. The importance of Utopian criticism of the development ideology was to be found i.a. in the fact that it pointed out that »technological advances« were not necessarily synonymous with »social progress«.

However, with the entry of »scientific socialism« into the labour movement, the concepts of development and progress became central features of the international socialist labour movement. Marx and Engels also saw these concepts as elements in the criticism of the bourgeois understanding of development and progress: A criticism whose primary objective was to refute the claim that the bourgeois and capitalist society be the eternal apex of all social development and progress.

However, it is equally a principal argument of the article that from the middle of the 19th

century, the bourgeois understanding of development and progress began to exert a decisive influence on the working-class movement's understanding of these phenomena. The article attempts to illuminate the development concept in the labour movement in the context of the predominant ideological trends in the European community throughout the period. In particular it was obvious that Darwinian evolution decisively influenced the understanding of development of the labour movement. In the last decades of the 19th century this could be discerned from the fact that the dialectical concept of revolution was discarded and replaced by a »mechanical« and »deterministic« evolutionary concept. In terms of development theory »revolution« and »evolution« came to be seen as poles asunder, and the politico-strategic consequence of the evolutionary concepts clearly constituted a reformist line in the labour movement. These two trends in the labour movement at the time of the II International are treated in the article.

In particular an effort is made to demonstrate the importance of the deterministic concept of development to the dominant German Social Democratic Party - irrespective of the fact that this party unambiguously saw itself as a revolutionary party.

A central theme in the study of the concept of development, concerns the way in which the »propulsive forces« in historical and social developments are viewed.

Another principal point to be established in the article is that the prohibitive contradiction between evolution and revolution was most successfully surmounted by those theorists of the labour movement who consistently saw the working-class as the »revolutionary proletariat« - as an actively creative and moving agent in the historical development. This was i.a. demonstrated by the revolutionary left wing of the German movement, but also - and perhaps in an even more significant way - by the French socialist Jean Jaures with his motto of the »revolutionary evolution«.

Udviklingens eller moralens realisme

Om fremskridtet i Edward Bellamys og William Morris' socialutopier

Af Torben Hvuid Nielsen

Indledning

I udviklingen fra den utopiske socialisme til den organiserede arbejderbevægelse i II. Internationale skete der også et skift fra civilisationskritikken til fremskridtstroen. Næsten alle fraktioner i II. Internationale knyttede fremtidsforventningerne til fremskridtstroen.

Edward Bellamys bestseller roman »Looking Backward« (1887) er måske det mest anskuelige udtryk herfor. Her forenes drømmen om Amerika med håbet om socialismen til et rationelt, autoritært forbrugersamfund. Dets »realisme« er - helt ned i de tekniske opfindelser - udviklingens, forgribelsens.

Kritikken af fremskridtstroen satte imidlertid ind, samtidig med at den kulminerede. William Morris' svar »News from Nowhere« (1888) måtte - for at genetablere et selvregulerende samfund med husholdets simpelhed - genoptage elementer af civilisationskritikken, og bl.a. derfor blev den standpunkt arkaistisk. Dens »realisme« er moralens, kritikken af udviklingens konsekvenser.

Det fremskridt for civilisationen, som for Bellamy var fælles for kapitalismen og socialismen, og som han ville rendyrke, var for Morris samfundets ødelæggelse, konkurrencens og det rivaliserende menneskes sejr over gensidigheden og det alsidige individ.

Trods Morris' radikale kritik af fremskridtets konsekvenser forbliver hele debatten mellem Bellamy og Morris dog inden for fremskridtstroens horisont. Det er fremskridtet uden moderniseringens og modernismens splittelser. Hos Bellamy er indsigten i storbyens choktilstand fraværende, og Morris postulerer det modernes subjektivitet uden splittelse. Hos begge er der en førmoderne overensstemmelse mellem den strategiske vej, de politiske midler og målet - og mellem den økonomiske, politiske og sociale organisering og personlighedstyperne i sluttstanden.

Edward Bellamy, født i Chicope Falls, USA, 1850. Howard H. Quints karakteriserede ham som manden, der gjorde socialismen respektabel i USA. Før »Looking Backward« havde han ingen tilknytning til den amerikanske arbejderbevægelse. 4 år senere fandtes der mindst 164 socialreformistiske Bellamy Klubber fra New York til Californien. Grundlagde »The Nationalist Party«, der efter præsidentvalget i 1886 gik ind i Det Demokratiske Parti. Død af tuberkulose 1898.

Fremtiden som utopi

Fremskridtstroen arbejdede sig udefra ind i arbejderbevægelsen, samtidig med at den blev den dominerende ideologiske strømning i det moderne samfund.

Oprindelig var fremskridtstroen de byintellektuelles våben i den konstante konflikt med både den traditionsbundne agrare folketro og de første kim til arbejderbevægelsen. Endnu i slutningen af det 17. århundrede begrænsede selv de mest entusiastiske tilhængere af fremskridtet sig til at lade fremskridtet omfatte viden og erkendelse. Ingen havde endnu hævdet, at fremskridtet i viden blev modsvaret af et tilsvarende fremskridt i den samfundsmæssige organisering og lykke. De mange samtidige og folkeligt udbredte Faust-myter, hvor fremskridt i viden (eller magt) vindes på bekostning af tab i lykke, mod

William Morris, født i Walthamstow, England, 1834. Frederich Engels karakteriserede ham som en »talentløs politiker« og »sentimental socialist«. Var kendt som designer og forfatter til en række digtcykluser med middelalderlige temaer før han tilsluttede sig socialismen i 1884. Leder af »The Socialist League«, der i fraktionskampe led nederlag til både »parlamentarikerne« og »anarkisterne«. Døde 1896.

sjælens pantsætning eller fortabelse, afspejlede tidens konflikt mellem fremskridtstroen og traditionen.

Først ideologer som Turgot og Condorcet gjorde sig til talsmænd for en parallel udvikling, hvor alle institutioner, kulturen og samfundet udvikler sig ens, og hvor fremskridtet i viden derfor førte et bedre samfund og større samfundsmæssig lykke med sig. Først i det 19. århundrede blev denne forståelse videreført i en lang række fase- og stadieteorier, hvoraf senere og kommende faser i historien på alle områder er fremskridt i forhold til de forrige. Allerede da var tankemodellen til gengæld blevet den dominerende tankeform i samfundet. Trods alle forskelle i vidensområde og faseopdeling finder vi den hos utopisten Saint-Simon, hos de første antropologer og positivisten Comte, hos biologen Darwin, socialdarwinisten Spencer, hos Marx og Engels og i den organiserede arbejderbevægelse.¹

Fremskridtet som strategi

Fremskridtstroen nåede denne kulmination på sin udbredelse henimod århundredets slutning, samtidig med at fremskridtet begyndte at konkretisere sig som dagligdagsforbedringer for store befolkningsgrupper. Industrien blev også masseproduktion af forbrugsvarer, transport- og kommunikationsmidlerne blev også offentlige, elektriciteten blev også lagt ind i husene o.s.v. Hvis udviklingen fortsatte ville fremskridtet med tiden blive hvermands eje. Og hvis det ikke skete, så littede myten om det alligevel det opbrud og traditionsbrud, der fulgte med udviklingen.

I de to generationers tomrum fra Pariserkommunens nederlag til magtovertagelserne efter 1. verdenskrig blev fremskridtet og forventningerne til fremskridtet arbejderbevægelsens vigtigste allierede og væsentligste strategiske samarbejdspartner. De utopiske forsøg, sammensværgelserne og barrikadernes tid var nu omme, og organiserings, fagforeningernes og stemmesedlens tid begyndte. Pionererne blev erstattet af organisatorerne. Magten over og dermed indflydelsen på hele samfundet lå inden for rækkevidde. De politiske spørgsmål drejede sig mere om magten over denne fremtid end om karakteren af den fremtid, der med udviklingen ville komme af sig selv. Tidshorizonten var usikker. Det kunne blive ved den næste af de regelmæssige kriser. Der kunne gå et årti eller en generation. Der kunne komme kriser og krige før. Men udviklingen arbejdede selv for fremskridtet og socialismen.

Sådanne forventninger lå som den fælles enighed bag næsten alle de strategiske og taktiske uenigheder, der førte til de mange brud i arbejderbevægelsen.

Socialdemokrater og anarkister, Bismarcks lassalleanske samarbejdspartnere og blanquistiske statskupmagere, Bernsteins reformister og Rosa Luxemburgs revolutionære, franske ministersocialister og russiske bolsjevikker nærrede dem alle. Og både industriens og rigdommens vækst, klasseudviklingen, organisationstilslutningen og parlamentsudviklingen kunne tyde på, at forventningerne var rigtige. Den gamle Engels nedskrev sin variant af denne optimisme i sit politiske testamente fra 1895. Det tyske socialdemokratiske vækst i stemmetal foregik nu »så spontant, så jævnt, så uophørligt og samtidig så roligt som en naturproces. Alle regeringsindgreb imod den har vist sig at være afmægtige. Vi kan allerede nu regne med 2½ million vælgere. Blicher vi ved på denne måde, erobrer vi inden århundredets udgang størstedelen af samfundets middelstand, bønder såvel som småborgere, og vokser til at blive den afgørende politiske magt i landet, som alle andre magter må bøje sig for, om de vil det eller ikke«. ²

Fremskridtet lå i udviklingen. Men reaktionen kæmpede imod og forsinkede det. Historiens hjul drev selv den rigtige vej. Men reaktionen forsøgte med alle midler at holde vognen tilbage. Kampen for fremskridt og socialis-

me fortonede sig mere og mere som en kamp mod den reaktion, der søgte at forhindre udviklingen, men kun kunne forsinke den.

Arbejderbevægelsens strategidebatter og kongresser blev derfor optaget af organisatoriske diskussioner om de effektive og rigtige midler til at bekæmpe reaktionen og forløse fremskridtet - og diskussionerne om fremskridtets karakter og socialismens indhold gled i baggrunden. Hovedstrømmen i II. Internationale betragtede den politiske organisering som det magtmiddel, hvormed borgerskabet så effektivt holdt udviklingen tilbage. Arbejderbevægelsen måtte derfor tage ved lære af modstandernes politiske organisering, der i sig selv kun var et middel. Effektiviteten krævede, at partiernes opbygning og indre liv blev præget af de parlamenter, statsbureaukratier og borgerlige partier, som de skulle være modspillere til. Reaktionens egne politiske midler måtte anvendes mod den selv. Denne fundamentale, men afgørende organisationsforståelse fæstnede sig i II. Internationales socialdemokratier, men fulgte efter 1. verdenskrig med over i III. Internationales kommunistpartier. Det tekniske fremskridt og valgfremgangen erstattede toget på skinner, »historiens hjul« som et yndet og meget brugt symbol i agitationen. Skinnerne er de samme, og oftest fører de blot ud af plakaten hen til vælgeren og ind i fremtiden. Men togene er forskellige. Socialdemokraterne kører mest diesel- eller eldrevne skinnebusser og lyntog, der ser ud til at køre af sig selv. Kommunisterne derimod kører damplokomotiv, og oftest er Lenin selv togfører, mens fyrbøderen ikke ses på plakaten.

Fremtiden som utopisk samfundsmodel

Både forventningerne til fremskridtet og det borgerlige samfund selv begyndte imidlertid hurtigt at farve ikke blot de organisatoriske midler, men også socialismebilledet selv. Med monopoler og statsforetagender, bureaukratisering og sociallovgivning begyndte de borgerlige samfund at organisere og socialisere sig selv. Planen voksede frem af det kapitalistiske anarki. Fremskridtet blev ikke blot en mulighed, men - med begrænsninger - virkelighed allerede i det borgerlige samfund. Magtskiftet ville ikke længere ændre afgørende på organiseringen af det samfund, der voksede ud af fremskridtet, men nok muliggøre den rationelle og effektive planlægning og anvendelse af det i flertallets tjeneste. Fremskridtet var fælles for kapitalismen og socialismen. Selvom de sjældent udtrykte enigheden, kunne yderpunkter i den organiserede arbejderbevægelse i II. Internationale fra revisionistlederen Bernstein over II½. Internationales chefideolog, Hilferding, til bolsjevikken Lenins herom. I 1918 kunne Lenin fra det borgerkrigs- og hungernødrante Rusland prise effektiviteten og rationaliteten i både den amerikanske taylorismes arbejdsorganisering og det preussiske postvæsenes bureaukrati, som

borgerskabets egen integrationsstrateg og bureaukratiseringsteoretiker, professor Max Weber, samtidig hjemme kritiserede som »størknet ånd«, »ren rutine«.

Den første åbne debat om socialismens indhold og sammenhængen mellem socialismebillede og strategi i den organiserede arbejderbevægelse fandt sted i det tyske socialdemokrati i 1899. Endnu længe efter forblev partiprogrammernes socialismebilleder dog åbne, abstrakt uklare og bevidst tvetydige. Uenighederne om fremtiden kunne for alle praktiske formål skjules bag enigheden om de minimumsbetingelser for socialismen, der også var politiske dagskrav. Den væsentligste undtagelse fra dette billede er Marx' kritik af udkastet til det tyske socialdemokratis Gotha-program fra 1875. Her udarbejdedes et klart teoretisk skel mellem det kommunistiske samfunds lavere fase, socialismen (som endnu i alle henseender er behæftet med modernærkerne fra det gamle samfund, og hvis lige ret derfor er ulige ret for ulige individer) og det anden, egentlige fase (hvor enhver yder efter evne og nyder efter behov og arbejdet derfor ikke længere blot er et middel til at opretholde livet, men selve den første livsnødvendighed). Engels lod dog først denne kritik trykke i 1891, og den fandt større anvendelse i socialdemokraters og kommunisters gensidige kritik efter 1. verdenskrig og det nye venstres kritik af begge efter 2. verdenskrig end i samtidens arbejderbevægelser.

Edward Bellamy og William Morris

Evolutionen til Boston år 2000 - eller revolutionen til »Intetsteds«

Det blev således hverken den tyske revisionismedebat eller Marx' kritik af Gotha-programmet, men to utopiske fremtidsromaner: amerikaneren Edward Bellamys »Looking Backward 2000-1887« og englænderen William Morris' »News from Nowhere«, der udløste den heftigste og mest anskuelige diskussion om fremtidsforventningerne til fremskridtet og socialismen.

Romanerne lå ikke under for rejsens, eksperimentets og strategiens realistiske samtidsbinding, men kunne med drømmen som medium konfrontere den fuldt udviklede socialisme med samtidens forventninger, fordomme og viden. I Bellamys fiktion vækkes beretteren, Mr. Julian West, der er indsovet under hypnose, i bogstavelig forstand til live i Boston år 2000. Hos Morris beretter hovedpersonen, William, blot indholdet af en nattedrøm, hvor han efter et opslidende og resultatløst politisk møde er gæst i sine egne omgivelser efter revolutionen. Mr. West og William kan derfor på hver sin måde berette om en sight-seeing i den fuldt udviklede socialisme, og begge har en kyndig og forklarende guide, som samtidig er en historieinteresseret diskussions-

partner. I Bellamys Boston er det lægen dr. Leete, som har vækket Mr. West af den hypnotiske søvn. I »Intetsteds« er det især Old Hammond, som William føres til som interesseret. Op mod halvdelen af begge romaner fyldes af de to guiders forklarende monologer, der ofte har tvivlsom litterær værdi.

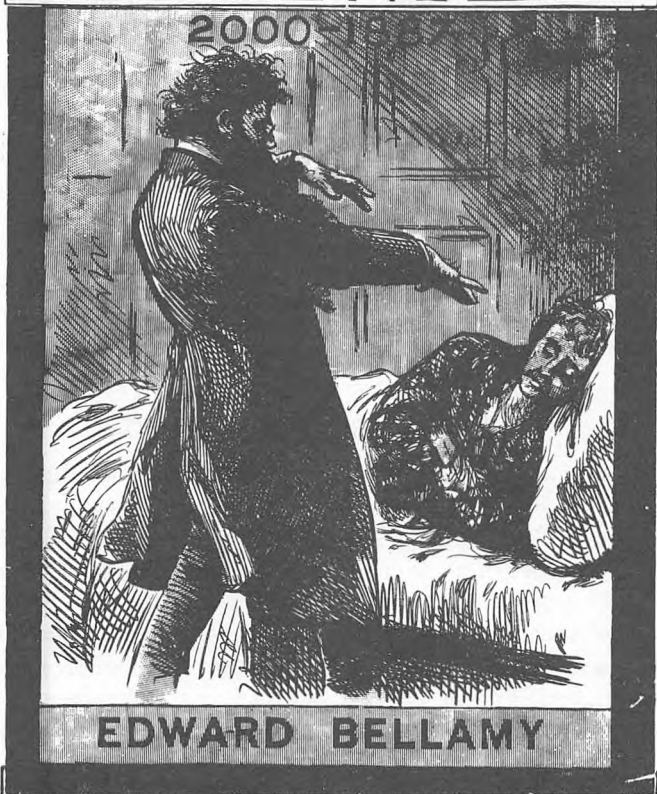
Gennem deres kontraster illustrerer de to romaner og deres modtagelse imidlertid bedre end noget andet forskellen i samtidens forventninger til fremskridtet og socialismen. I Bellamys Boston forenes fremskridtet, drømmen om Amerika og håbet om socialismen til et rationelt, autoritært forbrugersamfund, hvis konsekvenser Morris i »Intetsteds« samtidig kritiserer fra sit ståsted uden for tiden og fremskridtet. Kritikken af fremskridtstroen satte ind, samtidig med at den kulminerede. Bellamys utopi var for Morris en distopi. Som gæster på deres sight-seeing oplever Mr. West og William den utopiske socialismes dagligdagsproblemer, og guiderne forklarer og diskuterer deres sammenhæng med II. Internationales strategier. Sammenhængen mellem dagligdag og politik, mellem behov og interesser, bliver derfor her tydeligere end hos både de utopiske socialister, hvor politikken ofte blev reduceret til problemerne med det omliggende samfund, og i II. Internationale, hvis økonomisk-politiske strategidiskussioner oftest reducerede dagligdagen til kvindespørgsmålet.

Bellamy og »Looking Backward 2000-1887«

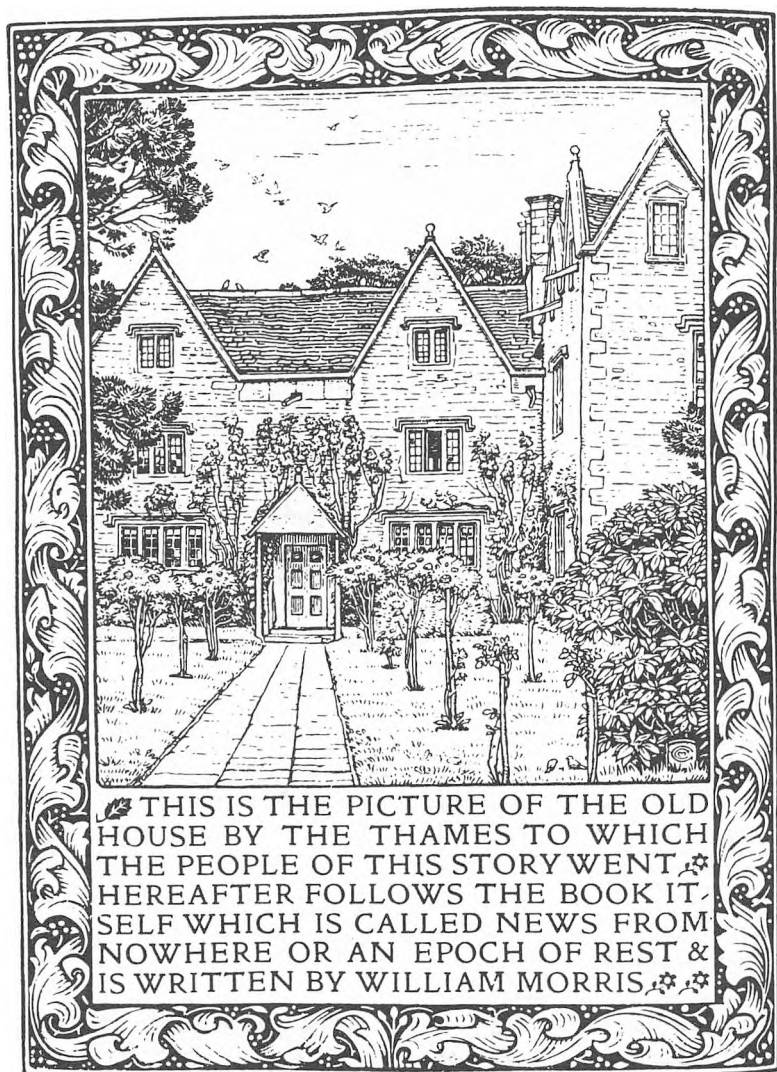
»Looking Backward« blev en meget omdiskuteret, men umiddelbart meget succesrig roman. I USA solgte den på få år over 600.000 eksemplarer og var længe den mest solgte roman efter »Onkel Toms hytte«. Det blev den sjette bog overhovedet, der rundede et millionoplæg, og før 1900 udkom der i den engelsk- og tysksprogede verden yderligere mindst 72 fremtidsromaner inspireret af Bellamy. Howard Quint³, den tidlige amerikanske arbejderbevægelses historieskriver, karakteriserer Bellamy som manden, der gjorde socialismen respektabel i USA. Og Daniel Bell⁴ skriver tilsvarende, at det snarere var inspirationen fra denne hjemmegjorte roman fra Chicopee Falls end den europæiske socialismes marxistiske dogmatik, der i USA spredte socialismens ideer til millioner.

Bellamy var født af en gammel amerikansk familie i Chicopee Falls, Massachusetts i 1850, men havde ingen tilknytning til den amerikanske arbejderbevægelse før »Looking Backward« udkom. Forud lå journalistisk virke, romaner og noveller. Socialreformatoriske Bellamy-Clubs skød imidlertid frem som en egen organisering i romanens fodspor. Først i Boston, siden over hele landet. I februar 1891 var der registreret 164 klubber, hvoraf 14 i New York City og 24 spredt i Californien. De væsentligste initiativtagere var kirkelige kredse og velgørenhedsorganisationer. Klubberne trådte ind på den

LOOKING BACKWARD

Forsiden til den første engelske udgave af Bellamys bog, der udkom 1890: Julian West vækkes til live i Boston år 2000 efter en hypnotisk søvn, der har varet siden 1887. Den amerikanske udgave solgte på få år over 600.000, og var den mest læste roman efter »Onkel Toms Hytte«. Den blev den sjette amerikanske bog, der rundede millionen. Bogen blev læst både som roman om Amerika i morgen og socialismen i overmorgen.

»*News from Nowhere*«, faksimile af tryk fra Kelmscott Press, William Morris eget trykkeri, 1888. Skrevet som modutopi til »*Looking Backward*«. Mindre udbredt end denne i forrige århundrede, men flere senere genoptryk. Specielt mange efter II. Verdenskrig, hvor dens økologiske ansvarlighed og kritik af konsumsamfundet blev aktuel. Oversat til svensk og norsk, men ikke til dansk.

nationale politiske arena som »The Nationalist Party«, som Bellamy selv grundlagde, skrev program og udgav avisen »The New Nation« for. Indtil valget i 1896 støttede partiet People's Partys præsidentkandidat. Derefter gik det ind i det Demokratiske Parti.

Morris og »News from Nowhere«

Også Morris var en outsider i den organiserede arbejderbevægelse. Han var en meget benyttet agitator og publicist og holdt over 500 taler og agitationsmøder fra han i 1884 tilsluttede sig arbejderbevægelsen til sin død i 1896. Men han led organisatorisk nederlag. Betoningen af forandringen i samfundets basis og ikke blot statssocialismen som mål og dermed karakteristikkene af sig selv som »kommunist« er tydelig i det manifest, han i 1885 forfattede for The Socialist League. I 1888 led han imidlertid nederlag til »parlamentarikerne«, der med Hyndman i spidsen ville omdanne Leaguen til en mere traditionel vælgerforening med kandidatopstilling. Efter bruddet med »parlamentarikerne« blev Morris isoleret, ladt tilbage med anarkisterne, som allerede i 1890 havde styrke til at fjerne ham som redaktør fra »The Commonweal«, hvor »News from Nowhere« netop var udkommet som føljeton.

Efter fire år helt i front for organiseringen af den engelske socialisme var hans organisatoriske basis reduceret til »The Hammersmith Branch« med ca. 120 medlemmer, der havde fulgt ham i bruddet med Leaguen. Fra denne position forsøgte han flere gange at skabe enhed mellem »The Socialist Democratic Federation« under Hyndmans ledelse, Fabianerne under Shaws ledelse og sin egen fraktion. Det indholdstomme »Manifest of English Socialism« fra 1893 er resultatet af disse forsøg. Engels karakteriserede ham i private breve som en »talentløs politiker« og »sentimental socialist« og scorede også i den organisatoriske strid på Morris' kendte og alsidige virke før tilslutningen til socialismen i 1884.

Morris modtog fra sit 20. år i 1854 en årlig arv på £ 900, der var skabt ved faderens heldige børsspekulationer. I 1850'erne tilhørte han kredsen af prærafaelitiske malere i Oxford, hvor John Ruskins »The Stones of Venice« med dens gotikideal var den store inspiration. I samtiden var Morris kendt som forfatter til en række digtcyklusser med middelalderligt motiv, som den der havde afslået et litteraturprofessorat i Oxford, fra Morris & Co., Decorators, Oxford Street 449, og som initiativtager til og formand for »Society for the Protection of Ancient Buildings«. Disse aktiviteter fortsatte han til sin død. Men skal vi tro hans egen besværgende beskrivelse fra »Justice« 1894 befriede netop omvendelsen til socialismen ham fra at forpuppe sig som en ren »railer against 'progress'« eller spillede sin tid og energi på de mange pro-

jekter, som middelklassens kvasikunstnere startede i håb om at få kunsten til at gro, selvom den ikke længere havde rødder.⁵

Evolutionen til Boston år 2000 - eller revolutionen til »Intetsteds«

»Looking Backward«⁶ og »News from Nowhere«⁷ beskriver socialismens sluttilstand: Metropolen Boston år 2000 og »Intetsteds«, der ligger langs Themsen og dens bifloder, og som har hentet mange arkitektur- og landskabsidealer fra det 14. århundrede. Evolutionens fredelige udvikling har ført frem til Boston år 2000, mens en blodig revolution og konfrontation gik forud for vejen tilbage til »Intetsteds«.

Dr. Leete forklarer evolutionen til Boston år 2000: »I begyndelsen af dette århundrede fuldbyrdes udviklingen ved, at hele nationens kapital samledes på en hånd... Det vil sige, at nationen organiserede sig som det eneste store forretningsfirma, der trådte i stedet for alle andre kapitalister som eneste kapitalist, blev den eneste arbejdsgiver, det eneste monopol, hvis fordele og indtægter alle borgere havde del i. Kort sagt, folket i De forenede Stater overtog ledelsen af sine egne forretninger, ligesom det for et par hundrede år siden overtog sin egen regering... Løsningen kom som et resultat af en industriel udvikling, der ikke kunne ende anderledes. Alt hvad samfundet havde at gøre, var at erkende og arbejde hånd i hånd med denne udvikling, da det blev umiskendeligt, hvilken vej den gik«. Derfor forekom der heller ikke voldeligheder. »Forandringen havde længe været forudset. Den offentlige mening var fuldkommen moden til at tage imod den, og hele folket stod bag. Det var lige så umuligt at modsætte sig den med magt som at imødegå den med argumenter«.

Indtil forandringen har denne evolution mange lighedstræk med den fase af statssocialisme, som hos Morris går forud for revolutionen. Arbejdstiden nedsættes, mindstelønninger fastsættes o.s.v. Hos Morris fungerer denne statssocialisme imidlertid ikke. Kapitalisterne gør modstand og ødelægger handelssystemet uden at sætte noget effektivt i stedet. Den egentlige revolution, bruddet, sker i 1952, hvor en massakre på Trafalgar Square (der har mange ligheder med Bloody Sunday 1887) indvarsler undtagelsestilstand og borgerkrig. Old Hammond møder Williams' spørgsmål om voldsomhederne med et forundret modspørgsmål om, hvilken fred der var i det 19. århundrede og forklarer samtidig, hvordan middelklassens magt var den største hindring for revolutionen og årsag til dens voldsomhed. Allerede tre år efter bruddet, i 1955, begyndte den store rydning af huse, der nedbrød Londons moderne Babylon, spredte befolkningen og gjorde naturen til kultiveret land.

I Boston havde man da allerede afskærmet sig mod naturen og opsat de

persienser over gadenettet, der automatisk ruller ud i regnvejr. »Man ville anse det for umådelig tåbeligt at tillade vejret at øve nogen som helst indflydelse på folks bevægelighed«, som Mr. Leete forklarer.

Arbejdsdelingens disciplin - eller alsidighedens selvregulering

Boston: Arbejdet som disciplin og produktet som resultat

I Boston år 2000 er arbejdets eneste resultat produktet, og adskillelsen mellem arbejdstid og fritid derfor gjort størst mulig. Arbejdet udføres i den industrielle armé og er kendetegnet ved disciplin. 1880'ernes princip om almindelig værnepligt er anvendt på arbejderspørgsmålet. Fritiden tilbringes i hjemmet eller på de offentlige servicesteder og benyttes til hvile eller personlig udvikling.

Den samfundsmæssige arbejdsdeling fortsætter således som en funktions- og generationsopdeling. Barndommen og ungdommen til det 21. år er helliget uddannelse. Alderdommen efter det 45. år er forbeholdt afslapning og adspredelse, hvile og personlig udvikling. Ungdommens forberedelse og alderdommens rekreation indkapsler de produktive år fra 21 til 44, hvor alle - også invalider og kvinder - er tjenestegørende i den industrielle armés almindelige værnepligt. Her er effektiviteten den eneste målestok. Effektivitet og disciplin er identiske, henholdsvis det økonomiske og moralske udtryk for samme sag. Bortset fra specialkorpserne for kvinder og invalider har hæren fire generelle klasser: rekrutter, lærlinge, udlærte og officerer. De fire klasser er underinddelt med stigende grad af rigiditet, f.eks. er de udlærte delt i tre grader efter effektivitet og hver grad atter delt i en 1. og 2. klasse. Alle får ny grad hvert år, og resultaterne af den årlige regradering bekendtgøres i de offentlige aviser.

Bellamy skildrer distributionen udførligere end produktionen og produktionens organisation udførligere end dens teknik. Mr. West føres således på sin sight-seeing til flere supermarkeder, men ikke til en fabrik. Der er ingen skildring af arbejdsprocessen, kun dr. Leetes forklaring af dens common sense-agtige rationalitet og effektivitet. Denne skildring rummer imidlertid ikke blot det samlebandsarbejde, der er begyndt i kødindustrien i 1830'erne og fandt masseudbredelse på Bellamys tid med det billige stål og præcisionsarbejdet. Skildringen foregriber i sine organisatoriske konsekvenser vigtige sider af den taylorisme, der først blev udviklet med Henry Fords bilproduktion fra 1913. Hierarkiet i arbejdsprocessen, effektiviteten og disciplinen fastholdes i selve den teknologiske tilrettelæggelse af arbejdet. Teknologien er ikke neutral, men konstrueret til arbejdets disciplin og herredømmeform.

Hjernerbejdet er med arbejdsdelingen flyttet fra fabriksgulvet til officerskontorerne. Arbejdsprocessen er således adskilt fra faglærdommen om den, og i armeens hierarki omsætter officererne denne viden til kontrol. Selv om lønnen ligger fast og ubehaget ved hårdt arbejde reguleres over arbejdstiden »udføres alt arbejde for at lette skønnet over dygtighed så vidt det overhovedet er muligt, også hvis det volder nogen ulempe, som stykarbejde«, forklarer dr. Leete. Bedre kontrol findes ikke, og tættere kommer dr. Leete heller ikke på en mulig konflikt mellem effektivitet og kontrol.

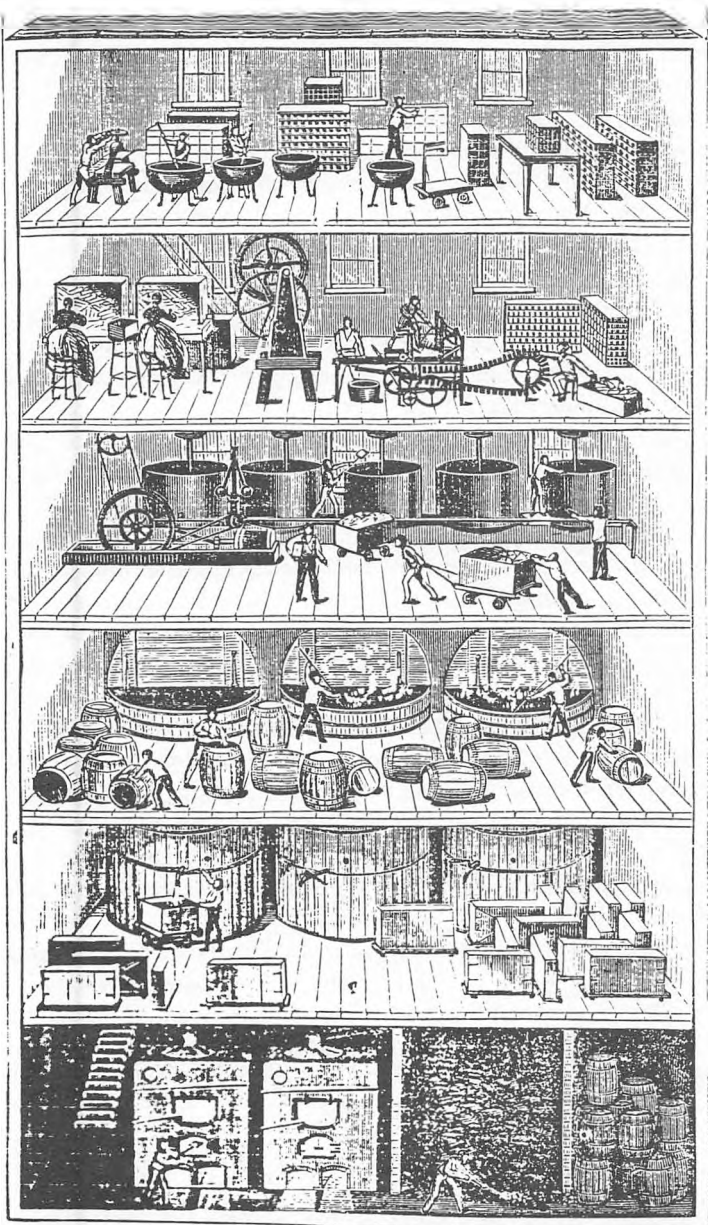
I Boston år 2000 er disciplin og effektivitet identiske. »Maskinen arbejder sikrere end hånden« og »jo større en forretning er, jo simple principper kan den styres efter«. Den individuelle effektivitet er en direkte følge af evnen til disciplin i det militært-industrielle hierarki og samtidig den eneste målestok for en god samfundsborger.

Samtidig er al magt blevet disciplin. Der findes ingen magt uden for disciplinen, og den industrielle armes disciplin bestemmer den øvrige samfundsmæssige organisering. »Looking Backward« er den første udbredte utopi i verdenshistorien, hvor produktion og distribution, økonomien og ikke moral eller politik dikterer de samfundsmæssige idealer og bestemmer organiseringen. Tanken gennemføres imidlertid med en sådan konsekvens, at den ikke blot fører til en afskaffelse af den traditionelle politik, men af ethvert demokrati. Pligten og disciplinen i den industrielle armé er uforenelig med demokratiet som styreform. »Kappestrid«, »avancement« og »disciplin« er uforenelig med demokratiske valg og afstemninger. Generalen for den industrielle armé er derfor også - i Bellamys variant af Saint-Simons drøm om den største arbejdsgiver som den politiske leder - præsident for De forenede Stater. Mulige præsidentemner er derfor kun de ti generaløjnarter, der selv i kappestriden er avanceret gennem alle grader af den industrielle armé og udpeget af »æresmedlemmerne«. Hæren stemmer ikke, da det ville være uforeneligt med disciplinen.

I Boston år 2000 er den totalitære, arbejdsdelte organisering af produktionen idealiseret og overført til politikken og hele den samfundsmæssige organisering. Demokratiet må tilsidesættes for effektiviteten, selvbestemmelsen for pligten, ligheden for hierarkiet, friheden for ordenen. Kun derved skabes den nødvendige overensstemmelse mellem samfundets niveauer.

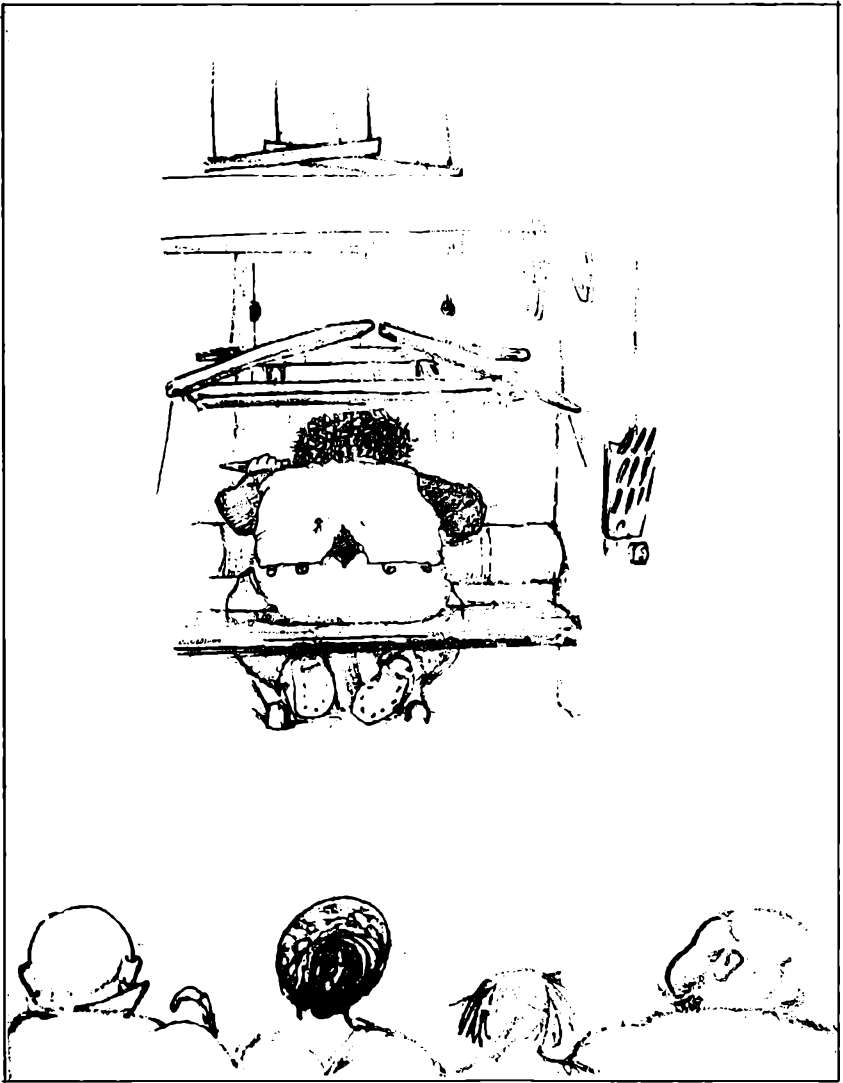
»Intetsteds«: arbejdet som livets glæde og individet som dets resultat

Den tætte sammenhæng mellem arbejdets organisering, samfundets personlighedstyper og politikens form genfinder vi med modsat indhold, men lige

SOAP MANUFACTORY OF E. MORGAN'S SONS,
(Inside View.)

Produktion af sæbe, E. Morgans Sons, 1872.

William Morris demonstrerer vævningen som kunstart. Karrikatur af Burne-Jones.

så stor konsekvens hos Morris. Også hos Morris er den samfundsmæssige arbejdsdeling både udgangspunktet og omdrejningspunktet.

Bellamys Boston forenede Adam Smiths grundpostulat fra »The Wealth of Nations«: at den øgede arbejdsdeling var årsag til den større effektivitet i produktionen med Durkheims grundpostulat fra »La division de la Travail«: at udviklingen af den organiske arbejdsdeling samtidig var et fremskridt i samfundsmæssig solidaritet og moral. Morris benægtede begge dele og så i stedet en sammenhæng mellem arbejdsdelingens spild i produktion og distribution og ødelæggelsen af arbejdernes individualitet fra det 17. århundrede og frem. Han videreførte således under den anden industrielle revolution romantikernes og prærafaelitternes kritik af industrialiseringens ydre konsekvenser til dens indre konsekvenser for individerne. Arbejdet er ikke blot produktion af produkter, men også af individer. Og fra denne synsvinkel har arbejdsdelingen med John Ruskins ord fra »The Stones of Venice« fået forkert navn: »Det er ikke arbejdet, men mennesket der bliver delt: delt i rene segmenter af mennesker - brudt op i små fragmenter og krummer af liv, så den rest af intelligens, der efterlades i det enkelte menneske, til sidst ikke er tilstrækkelig til at producere en nål eller et søm, men er udtømt med øjet på nålen eller hovedet på sømmet«.

Beviset og det agitatoriske modstykke, der dog ikke var noget alternativ, hentede Morris fra middelalderens håndværkerlaug. Uanset hvor rigtigt laugene fordelte erhvervene mellem sig og vogtede på rivalerne i grænsestridigheder var håndværksarbejdets enhed »ét intelligent menneske«. Håndværket brugte et helt menneske og ikke små portioner af mange mennesker. Det udviklede hele arbejdernes intelligens i stedet for at koncentrere energien ensidigt om et ubetydeligt delarbejde. Det underordnede ikke arbejdernes hånd og sjæl til det konkurrerende markeds nødvendighed, men gav ham frihed til en passende menneskelig udvikling.

I Morris' simpleste definitioner er dette håndværksarbejde, hvor »hånden tænker«, både den folkelige kunst og den egentlige kunst. »Kunsten er menneskets udtryk for glæde i arbejdet«. Den italienske renaissance var det store vadested, hvor folkekunsten og kommercialiseringen af arbejdet krydsedes. De store genier var frugten af 400 års alsidig folkekunst, men kommercialiseringen førte dem hurtigt til at producere »kopier«, der degenererede både håndværket og individualiteten. Arbejde og kunst, brugskunst og kunsværk blev adskilt og senere videreført til en spaltning mellem de mindre kunsters trivelle, mekaniske karakter og de store kunster, der blev trist tilbehør til meningsløs pragt.

Arbejdsdelingen førte hverken til effektivitet eller moral, men nok til en tæt sammenhæng mellem resourcespild, forbrugsmønster, arbejdets karakter og produktets art. Det største ressourcospild fremkaldte »rigdommens parasitter«, der end ikke ønskede at arbejde og som hvis de arbejdede ikke

producerede. Derefter fulgte den store gruppe, der troede, at de arbejdede, men intet producerede. Det var institutionernes vogtere, advokater og lærere og specielt de store sælgerkorps, varernes ruffere, hvis udbredelse og effektivitet allerede på Morris' tid var så stor, at mange varer kostede mere at sælge end at producere. Spildet af ressourcer og i forbrug hos disse klasser bestemmer i stor udstrækning karakteren af arbejdet hos dem, der producerer alt, hvad der produceres.

Fourier ville overvinde konsekvenserne af den monotone arbejdsdeling ved at variere arbejdet op til 8 gange dagligt, så alle dele af krop og sjæl blev anvendt successivt. Bellamy idealiserede denne arbejdsdeling til pligt, disciplin, kappestrid, regelretted og kantianisme og ville til gengæld kompensere ved nedsat arbejdstid og øget forbrug. Med udviklingen af det alsidige individ som målestok var hverken variationen eller kompensationen imidlertid en løsning på arbejdsdelingens problem for Morris. Kriteriet på sejren over naturen var hverken sultegrænsen eller den teknologiske beherskelse, men det punkt, hvor arbejdet bliver en del af livets glæde.

De moderne maskiner kunne i følge Morris anvendes både til at øge variationen i arbejdet og nedsætte arbejdstiden. Morris hævdede således, at enhver kan lære og praktisere mindst tre håndværk, hvis uddannelsen rettes mod at støtte evner og lyster i stedet for at forberede til den senere indplacering i hierarkierne. I et populært og ofte gentaget foredrag, der første gang blev holdt i 1884, argumenterede han for, at den normale arbejdsdags længde allerede da med samme produktion kunne nedsættes til 4 timer dagligt, hvis spildet af ressourcer ophørte, hvis de uproduktive producerede, og hvis maskinerne blev benyttet til kvalificeret arbejde i stedet for at gøre faglærte til ufaglærte og ufaglærte til arbejdsløse.

Et attraktivt arbejde skabtes imidlertid ikke ved variation i arbejdet og nedsat arbejdstid alene. Det krævede tillige både et nyttigt formål, som datidens forbrugsmønster ødelagde, og behagelige omgivelser i stedet for samtidens overlæssede byer og forvirrende fabrikker. Men selv hvis disse fire kriterier var opfyldt, kunne de moderne maskiner skabe arbejdsprocesser, der pga. arbejdets varighed, råstoffernes karakter e.l. ikke kunne blive attraktivt. Morris' simple svar på denne type arbejde var, at man måtte forsøge det ugjort. Det kunne ikke være sin pris værd.

Både i »Intetsteds« og i Boston er politikken i traditionel forstand som egen magtsfære afskaffet. »Intetsteds« videreføres alsidigheden og selvreguleringen i arbejdet til en idealiseret »arrangering af livet«. I Boston forlænges den industrielle organiserings autoritære magt til rationel styring. »Intetsteds« er politikken ikke længere selvstændig, fordi den er erstattet af selvforvaltning og selvregulering. I Boston er politikken ikke længere selvstændig, fordi alt er blevet stat.

William oplever ikke det nye demokrati i funktion. Han ser, at de gamle

parlamentsbygninger er blevet gødningsmarked og gengiver ellers blot guidernes forklaring: »Hele folket er vort parlament« og »We are very well off as to politics - because we have none«. Traditionsrige procedurer til afgørelse af forskelle, som ikke adskiller folk permanent, har erstattet den traditionelle politiks interessekampe. I rent personlige forhold, som ikke har betydning for hele samfundet, kan enhver gøre som det behager ham. Men i sager af fælles interesse for hele samfundet, må flertallet afgøre. Det sker på nabomøder i distrikterne, hvor der som på sagaernes ting kun træffes ved klart flertal, idet gentagelsen dog har erstattet våbenraslen som afstemningsprocedure.

Kreditkortets servicesamfund eller husholdets simpelhed

Arbejdsdelingens karakter dikterer også livet uden for arbejdet. I Boston er tiden uden for arbejdet arbejdets kontrast: fritid, d.v.s. forbrug af serviceydelser i stedet for produktion af ting. »Intetsteds« gør ophævelsen af arbejdsdelingen dagligdagen og husholdet til samfundets og livets grundenhed.

Boston: Kreditkortets servicesamfund

Bostons borgere får alle hvert år en lige stor andel af statens produkt udstedt på kreditkort til magasiner, hvor det samlede vareudbud er præsenteret. Al detailhandel og bankvæsen er afskaffet, og magasinerne står i direkte forbindelse med de store lagre i Bostons havn. Reklamen er erstattet af oplysning. Magasinernes eneste udsmykning er en imponerende gruppe i legemsstørrelse med rigdommens gudinde med overflødhedshorn over portalen. Trykte kort, som regeringskontorerne har ansvar for, giver oplysning om alle varer.

Alle køb i magasinerne fratrækkes købernes kreditkort, og registreringen af købet på kreditkortene er samtidig registrering af lagerbeholdning, varefremførsel og grundlag for den samlede nationale planlægning og produktion. I en tid, hvor de elektroniske kredsløb endnu ligger uden for fantasiens rækkevidde er det tekniske middel hertil karbonpapir og pneumatiske rør. Også med disse midler kan alle oplysninger imidlertid samles i »et uhyre stort maskineri på planlægningskontorerne i Washington«, der trods sin størrelse dog »er så logisk i sine principper og arbejdet så let og simpelt, at det næsten går af sig selv, og kun en galning kan ødelægge dets funktion«. Dette nationale kartotek over faktisk forbrug anvendes således som en statistik over samfundets behov, og efter korrektion for nye varer er det grundlaget for planlægningen af næste års produktion.

Den tekniske forenkling og ikke pengenes afskaffelse som målestok for og

regulator af menneskenes relationer er Bellamys egentlige ærinde. Kreditkortet bruger da også den gamle betegnelse dollars, selv om dr. Leete besværges, at det er et rent »algebraisk symbol«. I realiteten er det knapheden der er afskaffet, og dermed pengene som regulator af knapheden og ikke pengene selv. Det er nationens rigdom og velstand, overflødigheden og forventningerne om fortsat vækst, der gør kreditten tilstrækkelig til at betale næsten ethvert behov. Dr. Leete ser ikke som Mr. West et problem i, at systemet ikke opfordrer til sparsommelighed. »Nationen er rig og ønsker ikke, at dens borgere skal give afkald på noget gode«. Det årligt tildelte beløb er så stort, at »overtræk« næsten ikke finder sted, men det er muligt mod høje renter. Ikkebenyttet kredit føres ved årets slutning automatisk tilbage til nationens almindelige overskud, hvis der ikke er søgt tilladelse til at disponere over det til »en bestemt særlig udgift«.

Markedspladsens gaveøkonomi: »Intetsteds«

Også »Intetsteds« er pengene afskaffet. Williams penge forvirrer i lommen, og på den markedsplads, han gæster førstedagen af rejsen langs Themsen, ser folk ud, som om de ikke kender til kunsten at købe og sælge. Da han ønsker sig lidt tobak til rejsen, bliver han da også mødt med et ritual som de primitive samfunds gaveøkonomi. Ved en bod på pladsen udskifter en ung pige hans gamle bomuldstobakspung med en rød saffianspung, som hun stopper med latakiatobak, da han måske vil rejse til egne, hvor det kan være svært at få fat på latakia.

»Men piben«, siger hun, »du må lade mig vælge en ny pibe til dig. Der er lige kommet tre smukke piber ind«.

Hun forsvandt igen og kom tilbage med en storhovedet pibe, skåret meget omhyggeligt i en hård træsort, indfattet i guld og bestrøet med ædelstene. Det var kort sagt så smukt og prangende et stykke legetøj, at jeg aldrig havde set magen, som det bedste japanske arbejde, men bedre«.

»Men nej«, sagde jeg, »den er for storslået til mig og for enhver anden end verdens kejser. Og så taber jeg den også. Jeg taber altid mine piber«.

Barnet så stødt ud og sagde: »Kan du ikke lide den, nabo?«

»Åh jo«, sagde jeg, »selvfølgelig kan jeg lide den«.

»Så tag den«, sagde hun, »og vær ikke bekymret for at tabe den. Hvad gør det? En anden vil finde den og bruge den, og du kan få en ny«.

Piben er gaveøkonomiens eksempel. Men hos Morris er det også generelt behovenes selvregulering og hverken rigdommen, kreditten, pengene eller markedet, der bestemmer og regulerer forbruget. Rigdoms- og forbrugsniveauet er ikke højere end det, der var muligt allerede i 1880'erne, hvor de civiliserede lande burde have nok til alle. Men verdensmarkedet og konkurren-

cen havde, som Old Hammond forklarer, skabt en »umoralisk cirkel« af kunstige nødvendigheder. Overalt hvor markedet har brudt de traditionelle samfund op, har det også skabt nye ønsker. Hvor udbud og efterspørgsel er fulgtes ad, som i Says lov, er det oftest ved at udbuddet har skabt et falsk behov. Men tit har civilisationen også skabt lyster, som den så forbød tilfredsstillelsen af. Den har kultiveret sensibiliteten for så at skuffe den bagefter.

Bostons servicesamfund

Industrialiseringens stordrift og kreditkortets forbrug forenes i Bellamys Boston til en foregribelse af servicesamfundets professionalisering.

Princippet om arbejdsbesparelse gennem Kooperation er også overført til husarbejdet. I et af sine få indskud forklarer Mrs. Leete, at »al vask foregår på offentlige vaskerier til meget billige priser og al madlavning sker i offentlige køkkener. Tøj fremstilles og reparerer i offentlige butikker. Elektriciteten sørger for opvarmning og belysning. Vore huse er ikke større end vi behøver dem, og vi indretter dem, så det er mindst muligt besvær at holde dem i orden Vi har ikke brug for tjenere«.

Fritiden er ikke arbejde, ikke anstrengelse - og forbruget er modtagelsen af professionelle serviceydelser. »The Musical Telephone«, en slags musikradio med selvvalg og så mange programmer, at den også har båndoptagerens funktion, er en anden af de tekniske innovationer, som Mr. West møder konsekvenserne af. »Den offentlige musik er så meget mere storartet og fuldkommen, end den vi selv kan præstere, og vi har så let ved at få den at høre, når vi vil, at det slet ikke falder os ind at kalde vores egen sang og spil for musik. Alle de virkelig gode sangere og musikere kan høres i Musiktjenesten, så vi andre holder os for det meste i ro«, forklarer Mrs. Leete.

Husholdets simpelhed og soliditet »Intetsteds«

»Intetsteds« er det hverdagsarbejde og hushold, som Boston afskaffede med tjenere, en lige så væsentlig del af arbejdet som produktionen for markedet. Husholdet er den enhed, de fleste beboere »Intetsteds« bor i. Fouriers falansterier og andre mere offentlige boformer var naturlige på hans tid, men alligevel kun en flugt fra nød, forklarer Old Hammond. Husholdet og dagligdagen er præget af det ideal om simpelhed og soliditet, der også var Morris' ideal som designer, og hvis mest prægnante udtryk er indretningslæresætningen fra »The Beauty of Life«: »Hav intet i dit hus, som du ikke ved er nyttigt eller mener er smukt«. »Intetsteds« har imidlertid lige så svært ved at finde en historisk tid og stilart for dette ideal, som Morris & Co. havde som designere. Efter revolutionen i 1952 har overgangssamfundet været tilstrækkelig længe

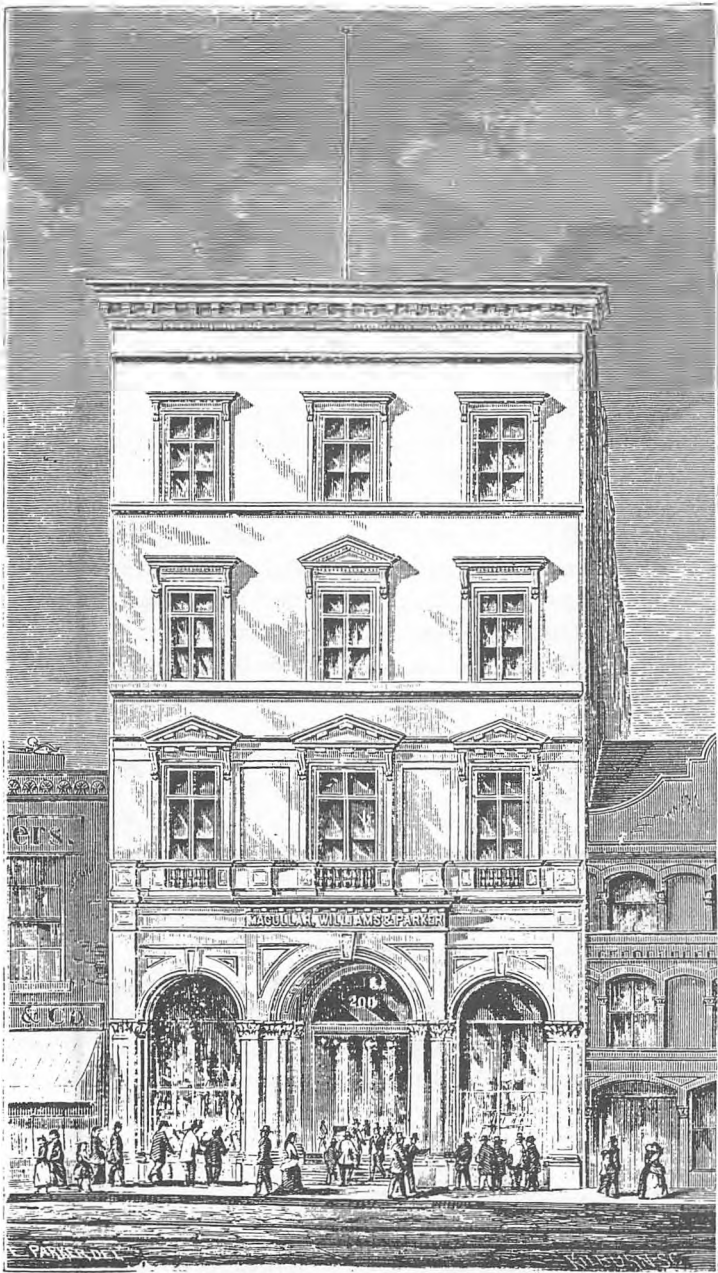
til at føre samfundet tilbage til »hvilens epoke«, til »verdens anden barn-dom«. Helhedsindtrykket af det historiske rum og stilarten er imidlertid det 14. århundrede og gotikken, som der også ofte henvises til. Det er en virkningsfuld kontrast til både Bostons storby-fremskridt og victorianismen, men det er intet alternativ. Beskrivelsen af påklædningen hos de første kvinder, William møder, og som han naturligvis noterer sig, illustrerer dette. Det er ingen beskrivelse af noget set, ingen stilart, men en blanding af samtidskritik og programmerklæring. »De var pænt smykket med draperinger, men ikke overhængt med modepynt. De var klædt som kvinder, ikke polstret op som lænestole som de fleste af vor tids kvinder. Kort sagt: deres påklædning var noget mellem det klassiske antikke kostume og de simple forer for det 14. århundredes klædebon, selv om det tydeligvis ikke var en efterligning af nogen af dem. Materialerne var lette og lyse til årstiden«. Målt alene på »News from Nowhere« er Morris ikke selv uden skyld i Engels' karakteristik om »sentimentalisme« og »medievalisme«.

Den historiske og stilistiske forening af det nyttige og skønne forblev et uløst problem både i »Intetsteds«, i Morris' øvrige agitation og i hans virksomhed som designer. R.B. Conningham Graham, der skrev samtidens biografi om Morris, hævder med rette, at »skønhed adskilt fra nytte havde ingen appel til ham. Æstetik var for ham etik«. ⁸ Bernhard Shaw, der var en hyppig gæst i Kelmscott House, Hammersmith, bemærkede imidlertid adskillelsen også i Morris' egen indretning og brug af huset: »Alt det nødvendige var fejlfrit og fint, alt andet var smukt og overdådigt«. ⁹

Det lykkedes ikke for Morris under victorianismen at »genforene« skønheden og nytten til en stilart, en smag, der kunne danne mode og blive samfundets design. Idealet fra Pugins og Ruskins idealiseringer af gotikkens håndværk blev ikke overført til en ny stil. Hans indflydelse forblev snarere teoretikerens og kritikerens end stilskaberens og den smagfuldes. Hans møbler fandt således udbredelse på grund af deres fundamentale integritet, respekt for materialer og håndværk, men prægede ikke periodens stilistiske udvikling. Hans tapeter, hvoraf nogle og trede endnu produceres gennem Sandersons, sælges i dag ikke fordi de foregreb en ny stil, men på grund af deres klassiske, tidløse udformning. Og han kom til at øve en afgørende indflydelse på det 20. århundredes arkitektur uden selv at have færdigproduceret en hel bygning.

Udviklingens realisme eller moralens realitet

Bellamys Boston år 2000 og Morris' »Intetsteds« repræsenterede to modsatte former for realisme: fremskrivningen, foregribelsen og forstørrelsen af udviklingen - og den moralske kritik af den delvis samme udviklings konsekvenser.

WAREROOMS OF MACULLAR, WILLIAMS & PARKER, BOSTON.

Warerooms of Macullar, Williams and Parker, Boston, 1872.

Elm House, Walthamstow, hvor William Morris blev født i 1834.

Bellamys realisme og virke i samtiden var knyttet til fremskridtstroen, »tanken om uendelig fremskridten i lige linje«. »Looking Backward«s masseudbredelse skyldtes, at samtiden læste den som en positiv foregribelse, en anskueliggørelse og forstørrelse af udviklingstendenser, som allerede var begyndt, og som uundgåeligt ville fortsætte. I sin uforløste uklarhed blev den læst i Europa både som romanen om Amerika i morgen og socialismen i overmorgen. Den anden bølge af udvandrere, indvandrerne til byerne kunne lægge drømmen om morgendagens Amerika i den - og de, der blev hjemme kunne læse den som en skildring af den orden, fornuft og velstand, der ville følge med arbejderbevægelsens magtovertagelse. Amerika havde fremskridtet, Europa arbejderbevægelsen - og Bellamys Boston forenede de to med evolutionens nødvendighed. Den Bellamy, der i følge Howard D. Quint gjorde socialismen respektabel i Amerika, bidrog i Europa lige så meget til at gøre kapitalismen respektabel for arbejderbevægelsen.

Efter 1. verdenskrig overhalede udviklingen denne realismes tekniske sider og benægtede eller dementerede dens politiske sider. Radioen var mere handy end musiktelefonen. Og den industrielle armes disciplin og autoritære ophævelse af politikken var uforenelig med demokratiernes selvbillede i kamp mod den totalitære fascisme og bolsjevisme. Allerede omkring 1. verdenskrig havde Boston år 2000 mistet både teknisk og politisk appel. Nyudgaverne blev få og solgt som tidlig science fiction i stedet for som utopisk socialisme.

Vendt fra håb og løfte til trussel og skræmmebillede og helt løsrevet fra den overhalede roman fandt Bellamys hovedtankegang om kapitalismens indvoksen i socialismen p.gr. af dens succes i stedet for dens mangler imidlertid vid udbredelse under og efter 2. verdenskrig. Kapitalismen var nu den keynesianske velfærdsstat og ikke de gamle driftsherrer - og socialisme var velfærdssocialdemokratisme og ikke bolsjevisme. Men den samme realisme på virkelighedens vegne lå bag sociologen J.A. Schumpeters forkætrede nyklassiker »Capitalism, Socialism and Democracy« fra 1943.

Morris' realisme var moralsk. Den havde sin grund i kritikken af konsekvenserne af den udvikling, som Bellamy og så mange i samtiden så frem til som fremskridtet. Inden for både den nyere utopiske tradition og arbejderbevægelsen er han det første gennemførte brud med fremskridtstroen. Det fremskridt for civilisationen, som Bellamy ville rendyrke og som for ham var fælles for kapitalismen og socialismen, var for Morris samfundets ødelæggelse, konkurrencens og »rival man's« sejr over gensidigheden og det alsidige individ. Hans alternativ lå derfor uden for denne civilisations horisont. Kritikken målestok og alternativ var »Intetsteds« - eller både før og efter. Hverken som politiker eller designer fandt han den tid og stil, hvor alternativet kunne blive realisme. Han var med E.P. Thompsons ord »en revolutionær i et samfund, der ikke var modent for revolutionen«.

Realismen i og betydningen af Morris' kritik steg imidlertid i takt med, at fremskridtets egen realisme både overhalede og karrikerede Bellamys fantasier om det. Efter 1. Verdenskrig blev Morris en af de mest betydningsfulde reforminspiratorer i byplanlægning og arkitektur. Flere af Bauhaus' medlemmer forstod således funktionalismen som den stilart, der var en endelig indløsning af Morris' program om foreningen af det nyttige og smukke. Og med forbrugs- og velfærdssamfundene efter 2. verdenskrig steg kritikerens betydning atter. Morris havde med E.P. Thompsons ord fra 1977 været »en pioner for ansvarlig økologisk bevidsthed« og med Paul Thompsons ord fra samme år »foregrebet socialismens problemer i et konsumsamfund«.

Noter

1. Jvf. Kenneth Bock »*Theories of Progress, Development, Evolution*«, in Tom Bottomore and Robert Nisbet (ed): »*A History of Sociological Analysis*«, London 1978 (pp. 39-79) og Robert Nisbet »*History of the Idea of Progress*«, New York 1980, spec. Cap. 6.
2. Friedrich Engels »*Der Sozialismus in Deutschland*«, Marx-Engels Werke, XXII, pp. 250-251.
3. Howard H. Quint »*The Forging of American Socialism*«. Columbia 1953.
4. Daniel Bell »*Marxian Socialism in the United States*«. Princeton 1967.
5. Jvf. E.P. Thompson »*William Morris. Romantic to Revolutionary*«, London 1955 (1977) og Paul Thompson »*The Work of William Morris*«, London 1967 (1977).
6. I citaterne fra »*Looking Backward*« har jeg konsulteret, men ganske ofte revideret Fr. Winkel Horns danske oversættelse fra den amerikanske originals 16. oplag (1889).
7. Citaterne fra »*News from Nowhere*« bringes her i nyoversættelse, Morris' taler og politiske skrifter citeres fra »*Political Writings of William Morris*«. Edited and with an Introduction by A.L. Morton, Berlin. 1973.
8. R.B. Conningham.
9. Bernhard Shaw »*Morris as I knew him*«, London 1966.

Summary

In the development from Utopian socialism to the organized labour movement in the II. International, a shift also took place away from civilization criticism towards a faith in progress. Nearly all fractions of the II. International tied their expectations of the future to their faith in progress.

Possibly, Edward Bellamy's bestseller, the novel »*Looking Backward*« (1887) is the most illustrative example of this. In this novel, the dream of America is combined with the hope for socialism into a rational, authoritarian consumer society. Its »realism« - all the way down to its technical inventions - is that of development, that of anticipation.

However, just at the time when belief in progress reached its peak, criticism against it took off. In order to reestablish a selfregulatory society with the simplicity of the household, William Morris' response »*News from Nowhere*« (1888), had to revive elements from civilization criticism, and for this reason, among others, its point of view became archaic. Its »realism« is that of morality, the criticism of the consequences of the development.

The advance made by civilization, which to Bellamy was a feature common to capitalism and socialism, and which he wanted to cultivate, to Morris constituted the destruction of society, the triumph of competing and rivalizing man over mutuality and the versatile human being.

Despite Morris' radical criticism of the consequences of progress, the entire discussion between Bellamy and Morris remains inside the boundaries of faith in progress. We are dealing with progress without the disruptions of modernization and modernism. In Bellamy the realization of the shocked condition of life in the metropolis is missing, and Morris postulates the subjectivity of the modern without its disruption. In both we find a pre-modern concord between the strategic way, the political means and the goal, and between the economic, political and social way of organising things, and the types of personalities in the end condition.

Udviklingsteorier i Socialdemokratiet før 1945. Fra socialisme til velfærdsstat

af Mogens Rüdiger

At forstå samfundsudviklingens love er den første betingelse for at mestre udviklingens kræfter. Sådan lyder det i forordet til Gustav Bangs »Kapitalismens Gennembrud« (1902). Bang - og med ham andre socialdemokratiske teoretikere - så de udviklingsteoretiske aspekter som det helt centrale element i den historiske materialisme. Oftest, iøvrigt, på bekostning især af udbytningsbegrebet i kritikken af den politiske økonomi.

Udviklingsbegrebets centrale status skal ikke benægtes her. Tværtimod. Her begrebsliggøres, teoretisk og konkret, den historiske udvikling. Her udpeges udviklingens drivkraft eller - kræfter. Her bestemmes udviklingens rytme i form af den uomgængelige periodisering af historien. Her tages stilling til udviklingens evolutionære eller revolutionære karakter. Og her formuleres muligheden for overgangen til socialismen (revolutionær praksis, reformer, m.v.). Udviklingsteorien er af strategisk betydning.

Udviklingsbegrebet kan imidlertid ikke tænkes uden den begrebsliggørelse, der ligger i bestemmelsen - eller blot beskrivelsen - af de forskellige, fortidige og nutidige, samfund, ikke mindst det kapitalistiske. Intet politisk parti kan komme udenom en stillingtagen hertil.

I den forstand er de følgende overvejelser over udviklingen i Socialdemokratiets udviklingsteori et bidrag til analysen og forståelsen af partiets samfundsmæssige status og udvikling. Et bidrag med begrænset perspektiv al den stund teoriudviklingen ikke relateres til de forskellige økonomiske, politiske og ideologiske konjunkturer. Ligeledes fremlægger jeg ikke en analyse af partiets samlede idégrundlag. Der er kort sagt tale om et teori- eller idéhistorisk bidrag om et enkelt - omend vigtigt - aspekt i Socialdemokratiets teoretiske grundlag.

En analyse af denne karakter vanskeliggøres naturligvis af, at Socialdemokratiet på intet tidspunkt kan siges at have været teoretisk afklaret. Hverken i den forstand at partiet fremlægger en klar programmatisk stillingtagen til udviklingsteorien, eller i den forstand at de teoretiske udviklinger og ændringer gives en klar begrundelse (dette gælder især for tiden efter 1. verdenskrig). Analysen vil derfor være begrænset til hovedstrømninger i partiets teoretiske udvikling, til bidrag, der repræsenterede bestemmende tendenser i partiet. På den baggrund vil jeg koncentrere mig om tre af de mest betydningsfulde

teoretikere i Socialdemokratiet, nemlig Peter Knudsen, Gustav Bang og Hartvig Frisch¹. Udgangspunktet og hovedvægten vil ligge på Bangs teori-kompleks, dels - og især - fordi han fremlagde den mest samlede og gennem-argumenterede teori, og dels fordi jeg har studeret hans teori grundigt².

Disse tre teoretikere giver langt fra en fuldkommen analyse af teoriudviklingen i Socialdemokratiet, men de giver et tidsperspektiv og dermed en mulighed for at påpege tendenser i teoriudviklingen, for at lokalisere brudflader m.v.

Gustav Bang

Bang var historiker, men havde også studeret de to nye videnskaber, statistik og socialøkonomi. Hans videnskabelige indsats blev dels udført som free-lance historiker og dels som socialdemokratisk teoretiker. Bangs betydning for Socialdemokratiet lå især på det sidste felt, i videreudviklingen af partiets teoretiske grundlag og i programarbejdet. Yderligere var hans popularisering af den historiske materialisme og hans artikler i Social-Demokraten af stor betydning. Specielt berømte var hans såkaldte mandagsartikler fra 1904 og fremefter, hvor han behandlede teoretiske såvel som aktuelle politiske og økonomiske forhold, f.eks. arbejderklassens levevilkår.³

I 1910 blev Bang medlem af Folketinget, hvor han fik vigtige ordføreropposter i skatte- og toldpolitiske spørgsmål. Politisk stod han til venstre for partiledelsen og selv om han altid var fuldt loyal over for dens beslutninger var det måske en medvirkende grund til at Bang aldrig kom til at indtage nogen central placering i partiet.⁴

De teorielementer, Bang især lagde vægt på at få konsekvent indarbejdet i Socialdemokratiets grundlag var basis-overbygnings-modellen, teorien om den voksende relative elendighed og teorien om klassekampens skærpelse under kapitalismen.

Bangs forståelse af de historiske samfund bygger i høj grad på Marx' Forord til Kritikken af den politiske økonomi, og er formuleret i overensstemmelse med den klassiske rum-metafor: basis-overbygningsmodellen, hvor basis eller økonomien er bestemmende. Det er »den Maade, hvorpaa Befolkningens materielle Livsforhold tilvejebringes, og de økonomiske Forhold, de Ejendomsforhold, som flyder deraf«, som i sidste instans er bestemmende for samfundets konkrete udseende.⁵

I »Kapitalismens Gennembrud« fra 1902 hedder det kort og præcist:

»Livsforholdernes Tilvejebringelse er den store Nerve, der strækker sig igennem hele denne Organisme og forbinder alle dens enkelte Led med Hverandre til en Helhed. Ethvert Kulturprodukt, selv det mest aandige, kan i sidste instans spores tilbage hertil. Til enhver Ændring i den Maade, hvorpaa Livsforholdene tilvejebringes og forde-

Gustav Bang (1871-1915)

les mellem Samfundets forskellige Led, svarer en Ændring i Samfundsbygningen, det vil sige et stykke Udvikling.“

Økonomien udgør samfundets basis og bestemmer overbygningsfænomenerne, de politiske og retslige forhold, det åndelige liv, den hele kultur.

Spørgsmålet er nu, hvor håndfast eller mekanistisk Bang fremlægger sammenhængen mellem basis og overbygning. Svaret herpå viser at Bang gennemførte en evident nuancering heraf, en nuancering, som idéhistorisk set delvist adskiller sig fra udviklingen inden for 2. Internationale og hos Karl Kautsky.

Bangs første formuleringer af basis-overbygningsmodellen er temmelig mekanistiske: økonomiens bestemmende rolle virker direkte, uden formidrende led, ligesom overbygningsfænomenerne ikke tildeles noget egenliv, omend de nok indtager en vis autonomi, men netop uden de store muligheder for at virke tilbage på basis. Ændringer i statsformen, i lovgivningen, i religionen, i moralen, i kunsten, i videnskaben har deres direkte årsag i ændrede økonomiske forhold. Det aktionistiske element i historien og dermed Socialdemokratiets samfundsmæssige opgaver tildeles med andre ord en begrænset betydning, som den økonomiske udviklings fuldbyrder inden for overbygningen.

I Bangs sidste skrifter, og især i »Den materialistiske Historieopfattelse« og »Efter Krigen!«, begge fra begyndelsen af 1915, er modellen nuanceret.

»...den materialistiske Historieopfattelse underkender ingenlunde denne Ideernes store Betydning; den viser blot, at disse Ideer ikke svæver frit i Luften, men at de tværtimod bundes i den Tænkemaade, som hersker hos de forskellige Klasser i Samfundet, at denne atter er bestemt ved Ejendomsforholdene, og at disse endelig hviler på de materielle Produktionsvilkaar. Den overser saaledes ikke Ideernes Betydning, men fører dem ned fra de luftige Regioner og forklarer deres jordiske Udspring.«⁸

Mellem den materielle produktion og de åndelige strømninger er der således en mangfoldighed af overgangsformer, økonomien er ikke længere direkte bestemmende, men reelt kun i sidste instans, hvorved det aktivistiske element også indtager en større selvstændighed og betydning.

Bangs teoretiske og praktiske anvendelse af termen 'økonomiens bestemmelse i sidste instans' betegner en gennemgribende nuancering af hans tidligere mekanistiske eller økonomistiske forståelse af basis-overbygningsmodellen. Men han brød ikke endeligt med økonomismen. Et brud ville nemlig have krævet, at han så at sige fik materialismen og aktivismen til at hænge sammen ved - både i teorien og i praksis - at formulere et dialektikbegreb, som fastslår at de samfundsmæssige forhold er et produkt af menneskelig adfærd og aktivitet, men at de også er en objektiv realitet, som adfærden er betinget af og må forholde sig til. Nuanceringen betyder således ikke at termen 'vekselvirkning' blev udfoldet som begrebsliggørelse af forholdet mellem basis og overbygning.

Hvad sker der så når Bangs basis-overbygningsmodel sættes på hjul? Hvordan ser Bangs generelle udviklingsteori ud?

Bang opdelte historien i forskellige perioder, og det afgørende kriterium i

periodiseringen er, logisk nok, formen hvorunder livsforholdene produceres, d.v.s. han skelnede mellem forskellige produktionsmåder, den feudale, den kapitalistiske, o.s.v. Men han ville ikke trække skarpe grænser mellem produktionsmåderne, grænserne var flydende, overgangene jævne.

»Som enhver anden Organisme befinder Samfundet sig i en stadig Udvikling. Efterhaanden som Produktionsforholdene ændrer sig, fødes der nye Kræfter; skridtvis, men ustandselig arbejder de sig frem; der er en evig Kamp mellem det gamle, som svinder, og det ny, som kommer; Aar efter Aar skydes overlevede Rester fra svunden Tid til Side. Saaledes skifter Samfundet bestandig Karakter, ikke ved pludselige Spring, men ved en gradvis Vækst paa det gamle Grundlag. Nutiden er aldrig et Brud med Fortiden, kun en Følge af den. »Revolution« og »Evolution«, »Omvæltning« og »Udvikling« er i Virkeligheden to Ord for det samme Begreb. En voldsom Rystelse indtræder kun, naar uddøde Fortidslevninger har lagt sig saa stærkt i Vejen for nye Kræfter, at disse maa sprænge dem med Magt i Stedet for at fjerne dem med Lempe.

Igennem denne Udviklingens evige Strøm skelnes til forskellige Tider forskellige Principer som de fremherskende indenfor Produktionslivet. Fra Tid til anden viger den Produktionsform, der hidtil har været den bærende, Pladsen for en ny (...) det er Livsforholdenes Produktion, som bestemmer alle sociale Forhold.«⁹

Bang har således oprindeligt en flydende opfattelse af evolution overfor revolution. Men i takt med at økonomismen afdæmpes, betones de revolutionære perioder. Således i »Brydningstider i Europas Historie« fra 1909:

»Bevægelsen skrider ikke jævnt og umærkelig fremad; fra Tid til anden indtræder der voldsomme Sammenstød, Katastrofer, under hvilke den gamle Kultur gaar til Grunde og en ny skyder frem (...) Samfundets historiske Fremskriden bliver saaledes til ved en Skiften af Tider med jævn og sindig Udvikling og Oprin af voldsom, stormende Naturen disse to Udviklingsformer staar ikke i Modsætning til hinanden.«¹⁰

Den evolutionistiske grundholdning opgives ikke, idet Bang ikke finder nogen »modsætning« mellem revolution og evolution; tværtimod betinger de hinanden i den forstand, at revolutionen så at sige er en udviklingsrækkes slutpunkt samtidig med at den er udgangspunkt for en ny udvikling¹¹.

Bangs øgede betoning af de revolutionære perioder får også betydning for vurderingen af den socialistiske revolutions mulighed. Bang er omkring århundredeskiftet af den opfattelse, at socialismen med naturnødvendighed vil indfinde sig, hvilket udstyrer den socialdemokratiske bevægelse med opgaven at retlede udviklingen i overensstemmelse med de fundamentale udviklingslove.¹² Denne holdning ændres i de sidste skrifter til at socialismens gennemførelse er et resultat af samspillet mellem kapitalismens udvikling og arbejderbevægelsens bevidste kamp for socialisme¹³.

Hvad er nu forudsætningen for at en revolutionær periode indtræder? Bang giver to svar, som ikke nødvendigvis står i modsætning til hinanden. For det første er det nødvendigt, at de produktivkræfter, en samfundsformation rummer, er udviklet fuldt ud. For det andet fremgår revolutioner af

klassemodsætningerne og klassekampen. De to årsager findes side om side gennem hele Bangs forfatterskab, men klassekampen tillægges en betydelig større rolle i de sidste skrifter. En vægtning, der svarer til markeringen af de revolutionære perioder. Som helhed indebærer det en nuancering af udviklingsbegrebet, hvorved der i højere grad lægges vægt på de subjektive faktorer.

»Den historiske Udvikling foregaar jo ikke ved et automatisk Spil af blinde Kræfter, men igennem de enkelte Klassers planmæssige og bevidste Bestræbelser for at opnaa bestemte Maal. Udviklingen skaber til hver enkelt Tid forskellige, mere eller mindre gunstige *Betingelser* for disse Klassebestræbelsers Udfoldelse; men i hvilken Grad saadanne Betingelser udnyttes, det beror paa det Maal af materiel og moralsk Styrke, som de paagældende Klasser raader over.«¹⁴

Det handler altså om historiens drivkraft. Om det er produktivkræfterne eller klassekampen, der er historiens drivkraft, giver Bang ikke noget entydigt bud på. Der er snarere tale om, at begge forhold på forskellig måde er drivkræfter.

Sammenhængen er så vidt jeg kan se følgende: forandringer i produktionsmåden, d.v.s. produktivkræfternes udvikling, fastholdes gennem hele forfatterskabet som den dybeste årsag til forandringer i samfunds- og kulturlivet. Udviklingen i de materielle produktionsbetingelser er altid den (i sidste instans) bestemmende årsag til ændringerne¹⁵. Når produktivkræfterne ikke længere kan videreudvikles indenfor det eksisterende samfunds rammer giver modsætningen sig udtryk i en konflikt eller kamp mellem forskellige klasser, hvoraf nogle i henhold til deres økonomiske stilling og interesser kæmper for at opretholde det bestående samfund, mens andre i kraft af deres økonomiske stilling og interesser søger at omstyrte det. Modsætningen mellem produktivkræfter og produktionsforhold udløses i klassekampen. I den forstand er både produktivkraft-udviklingen og klassekampen drivkræfter i historien. Det betyder imidlertid også, at en social revolution alene omhandler produktionsforholdene (produktivkræfternes udviklingsramme); en revolution er således en omvæltning, der finder sted i det politiske og juridiske system, i det sociale og moralske bevidsthedsliv, i kulturlivet, når de undertrykte klasser er blevet så stærke - hvilket er uomgængeligt - at de, svarende til produktivkræfternes udvikling, ikke længere kan affinde sig med de eksisterende forhold¹⁶. Måden, hvorpå en revolution foregår, kan på den baggrund enten kræve en længere årrække og foregå sådan, at der overfladisk set ikke sker noget usædvanligt, eller den kan fuldbyrdes på én dag og være voldelig. Formen er tilfældig. Resultatet af en revolution er, at der vil opstå politiske, sociale, åndelige, forfatningsmæssige m.v. nydannelser og dermed skabe nye rammer, nye muligheder for at produktivkræfterne kan udvikle sig, for at det økonomiske liv antager nye retninger.

Et sidste væsentligt aspekt ved Bangs teoretiske bestemmelse af udviklingen er hans opfattelse, at den historiske udvikling er irreversibel: den lader sig ikke tvinge tilbage, den bevæger sig fremad i kraft af egne indre love. Nye højere samfundsforhold melder sig som en historisk nødvendighed, når betingelserne for deres gennembrud er vokset frem og modnet i det gamle samfund¹⁷.

Bang opgiver ikke uafvendeligheden og nødvendigheden i udviklingen selv når han betoner de subjektive faktorer. Uafvendeligheden og den politiske aktion kommer dermed til at optræde side om side, idet den første dog sætter rammerne for den anden. Menneskene kan gribe ind i udviklingen, regulere den, m.v. men de kan ikke hindre de bevægelser, der med uimodståelig historisk nødvendighed sætter sig igennem. Den historiske udvikling lader sig ikke tvinge tilbage. Men, som nævnt, er holdningen i »Den materialistiske Historieopfattelse« dog den, at udviklingens nødvendighed kun kan sejre, hvis menneskene aktivt griber ind i begivenhederne¹⁸.

Denne mere eller mindre deterministiske udviklingsteori sætter også sit præg på analysen af udviklingstendenserne under kapitalismen, og dermed også på bestemmelsen af overgangen til socialismen.

Det centrale i de kapitalistiske udviklingsprocesser er kapital- og bedriftskoncentrationen. Den ene side af koncentrationen er stordriftens likvidering - og dermed proletarisering - af de små og mellemstore producenter. Den anden side er en langt mere rationel og billigere produktion. Koncentrationen er

»den naturlige Udvikling, og den lader sig ikke standse; enhver Tanke om at skrue denne Udvikling tilbage til det lille Haandværks Gyldne Grund fra Svundne Tider, det er kun en spidsborgerlig Nathue-utopi. Den stadig stigende Koncentration, det er den Vej, der fører frem, det er den Hovedfaktor vi maa regne med.«¹⁹

Koncentrationsprocessen er ifølge Bang hoveddrivkraften under kapitalismen. Og den mest afgørende konsekvens heraf er simplificeringen og skærpelsen af klasse modsætningerne i samfundet. Klasser og lag mellem borgerskabet og arbejderklassen tenderer mod at forsvinde, ligesom kløften mellem de to klasser uddybes. Mulighederne for at overleve som selvstændig håndværker eller småproducent bliver mindre og mindre, proletariseringen større og større. I denne udvikling ligger spirene til nydannelser, til at »den kapitalistiske Produktion med en Naturmagts Nødvendighed glider over i den socialistiske«²⁰.

Denne teori, som Bang betegner som katastrofeteorien, fremstår som kernepunktet i hans materialistiske historieopfattelse, dels fordi den angiver socialismens historiske mulighed og nødvendighed, og dels fordi den giver den socialdemokratiske bevægelse sin eksistensberettigelse²¹.

Katastrofeteoriens hovedpunkter er ifølge Bang, at den moderne sociale

udvikling mere og mere spalter samfundet i to klasser med modsatrettede interesser, mellem et lille mindretal af kapitalister og et uhyre flertal af proletarer, samt at alle overgangsled (f.eks. små næringsdrivende) herimellem stadig mere tegner til at forsvinde. Den store kapital og dens repræsentanter bliver mere og mere enebestemmende i samfundslivet, men samtidig hermed undergraves dens stilling mere og mere: den voksende bedriftskoncentration ophober kapitalen på et stadigt aftagende mindretal af punkter, den skarpere konkurrence bringer kapitaludbyttet ind i en nedadgående bevægelse, som tenderer mod nulpunktet. Og samtidig vokser den revolutionære ånd i proletariatet og i de proletariserede samfundslag, de føler mere og mere det uretfærdige i deres stilling, klassebevidstheden vækkes, de modnes til at erobre magten. Den kapitalistiske produktionsform har løsrevet dem fra besiddelsen af produktionsmidler, kapitalen har eksproprieret dem - det må ende med at de eksproprierer ekspropriatorerne. Kapitalismen har kort sagt selv udnævnt sin executor testamenti.

Bang er således af den opfattelse, at udviklingen indebærer en polarisering i to hovedklasser, en tendens der sætter sig igennem i alle grene af produktionen og distributionen (dog svagest i landbruget)²². I kapitalismens monopolistiske fase er denne udvikling skærpet til det yderste: produktionens samfundsmæssiggørelse har nået sit foreløbige højdepunkt samtidig med at tilegnelsen stadig er individuel, d.v.s. bygger på den private ejendomsret til produktionsmidlerne.

»Sammentrængt i en kort Formel kan det siges, at Kapitalismens historiske Gerning har været den at gøre Produktionen social, men dens Dødsspire er, at den stadig lader Tilegnelsen være individuel.«²³

Kapitalen evner ikke at komme videre, netop fordi denne modsætning bevirker, at den ikke magter at råde over de produktivkræfter, den selv har bragt til live. De løfter som liberalismen har fremført om bedre levilkår og højere kultur for samfundet som helhed forbliver derfor uopfyldte løfter - indtil også tilegnelsen bliver gjort social, indtil den individuelle udbytning er ophørt og produktionsmidlerne er blevet samfundseje.

Bangs standpunkt er altså, at monopolkapitalismen er kapitalismens sidste fase, ikke at den aktuelt opløses og stødes fra tronen af socialismen. Kapitalismen går nok sin indre opløsning i møde, men Bang hævder intetsteds at de sidste krampetrækninger er i gang. Dertil kræver Bang yderligere i den sidste del af forfatterskabet en mere politisk og ideologisk udviklet arbejderbevægelse. Dog uden eksplicit at kombinere det med, at både produktivkræfterne og produktionsforholdene fortsat vil kunne udvikles under monopolkapitalen.

Var Bang grundlæggende positiv overfor den samfundsmæssiggørelse af produktionen, der især er karakteristisk for monopolfasen, så var han ikke

mindre kritisk overfor de negative sider ved kapitalismen: udbytningen af både arbejdere, husmænd, håndværkere og handlende, arbejdskraftens dequalificering, den kroniske arbejdsløshed, samt alkoholisme, prostitution, m.v. Disse 'onder', proletariseringens forskellige sider, blev til stadighed underkastet grundige analyser i de populære »mandags-artikler« i Social-Demokraten.

Spørgsmålet om proletariseringen var et hyppigt diskuteret emne i Socialdemokratiet. Debatten handlede om arbejdernes kår var blevet forbedret under kapitalismen, og den handlede ikke mindst om arbejdernes elendighed var drivkraften i socialismens gennemførelse. Den handlede om elendighedsteorien, der indebar en stillingtagen både til kapitalismens aktuelle situation og til overgangen til socialisme.

Elendighedsteorien behandles grundigt i en stor mandagsartikel fra 1911, hvor Bang konstaterer at teorien bygger på en misforståelse af et enkelt sted i Marx' »Das Kapital«, hvor der dels er tale om kapitalismens tendens til at trykke befolkningen ned i elendighed og dels om den modbevægelse arbejderbevægelsen iværksætter.

»Det er, som man ser, ikke en enkelt Tendens, Talen her er om, men *to hinanden modarbejdende Tendenser*. Paa den ene Side sigter den kapitalistiske Udvikling til at trykke den arbejdende Befolkning ned i stadig dybere Elendighed; og, hvis Kapitalen helt var overladt til sig selv, frit kunde følge sin egen Attraa, uden Hindringer udefra, uden Indgreb gennem Lovgivningsmagten, uden Modstand fra Arbejderne selv, da vilde denne Tendens i fuldt Maal gøre sig gældende. Men Trykket avler Modtryk. Den kapitalistiske Produktionsmaade kalder selv de Kræfter til Live, som er i Stand til at modvirke og overvinde Elendighedstendensen. Den vækker Proletariatet til Modstand, samler, skoler, organiserer de udbyttede Folkemasser, dygtiggør dem, ikke blot til den Forsvarskrig, som gradvis fravrister de udbytende Klasser Indrømmelser, Reforme, Fremskridt, men ogsaa til den Angrebskrig, som omsider vil gøre Ende paa det kapitalistiske Regimente.«²⁴

Elendigheden er ikke drivkraften i overgangen til socialisme, men den er det materielle grundlag for »gnisten«, den socialdemokratiske arbejderbevægelse.

Arbejdernes levevilkår er blevet bedre, men ifølge Bang er den relative elendighed vokset, idet kapitalindtægten er steget langt stærkere end arbejdsindtægten, det ubetalte arbejde stiger langt stærkere end det betalte, d.v.s. arbejdernes andel i de producerede værdier er faldende.

»Beständig mere skrigende bliver, alle smaa Forbedringer og Reforme til Trods, Misforholdet mellem den Tilstand, hvori den store arbejdende Befolkning lever, og den Tilstand, hvori den kunde leve, hvis Produktionen blev samfundsmæssigt reguleret og Produktionsudbyttet gennem Samfundets Haand blev ledet ud til dem, som skaber alle Værdier i Samfundet.

I dette voksende sociale Misforhold, og ikke i nogen voksende absolut Elendighed, ligger den Drivkraft, som nødvendigvis maa føre til det gamle Samfunds Undergang.«²⁵

På dette punkt har monopoliseringen haft betydning. Nok betinger kapitalismens gennemgribende samfundsmæssige magt at der ikke blot kan være tale om en paladsrevolution, men at hele folket må rejse sig og sprænge det princip, kapitalismen bygger på²⁶. Men i og med at monopoliseringen fuldbyrder kapitalismens magt samtidig med at kapitalismen »organiserer Modstanden mod sig selv«²⁷ skærpes klassekampen og ender i et opgør, hvor proletariatet sejrer.

Klassekampen i dens tilspidsede form vil forløbe mellem det store flertal af besiddelsesløse og det lille mindretal af besiddende. De revolutionære lag af befolkningen er derudover i besiddelse af andre kampmidler end tidligere tiders gadeopløb, barrikadekampe og blodige sammenstød, nemlig organisationer og politisk repræsentation. Og Bang er ret sikker på, at det ikke er den ældre tids kampmetoder, der vil spille den store rolle i fremtidens, socialistiske revolutioner²⁸. Overgangen kan fuldbyrdes med en rigsdagsbeslutning.

Bang afviser således teorien om den voksende absolutte elendighed på linie med det meste af Socialdemokratiet. Til gengæld fremlægger han teorien om den relative elendigørelse, der i sit indhold dels udtrykker en stigende udbytning af arbejderne (og andre) under kapitalismen og dels udgør det materielle grundlag for Socialdemokratiets opgør med kapitalismen.

Bangs udviklingsteori er for det første præget af økonomisme i bestemmelsen af basis-overbygningsforholdet, idet økonomien mere eller mindre direkte, mere eller mindre i sidste instans bestemmer overbygningsfænomenerne uden at disse virkede tilbage på basis, uden at der var tale om en vekselvirkning. For det andet var den præget af determinisme. Udviklingen satte sig igennem med naturnødvendighed, dens endemål var givet på forhånd og ville uvægerligt sætte sig igennem som en konsekvens af de økonomiske udviklingslove. Ikke i form af et samfundsmæssigt brud, en revolution. Overgangen ville blive gradvis, netop betinget af de økonomiske loves sætten sig igennem.

Implicit i denne teori ligger svaret på, hvilken betydning den socialdemokratiske arbejderbevægelse spiller i udviklingen. Socialdemokratiets opgave er at forholde sig til den skærpede modsætning mellem kapital og arbejde, at forøge sin opbakning og højne de udbyttedes bevidsthed om deres stilling i samfundet via agitation og at styrke de organisatoriske rammer. Omdrejningspunktet i denne praksis er arbejdet for reformer, et arbejde der ifølge Bang skal anskues ud fra, at Socialdemokratiet forener den videnskabelige erkendelse af samfundslovene og den praktiske indgriben i samfundsudviklingen²⁹.

Bang skelnede mellem to slags reformer: reaktionære reformer, der splittede arbejderne eller tog brodden af deres bevægelse, og revolutionære refor-

mer, hvor arbejderne skridt for skridt søger at befri sig fra udbytningen. Disse sidste reformer må ses som dele af en helhed:

»Igenem dem indsuger allerede de nuværende Samfund gradvis socialistiske Elementer. Hver for sig er de reformatoriske, men deres Sum er revolutionær.«³⁰

Nogle af disse reformer skal begrænse udbytningen og højne arbejderklassens levevilkår. Andre skal som almen-sociale reformer lægge nye opgaver over på stat og kommune; perspektivet hermed er opgøret med den borgerlige statsopfattelse, hvor statens primære opgave er af repressiv art, til fordel for den »socialistiske Kulturstat«, hvor institutionerne skal skabe de bedst mulige kår for befolkningen. Atter andre reformer skal styrke den demokratiske udvikling; målet er den »Absoluteste« demokratisering af alle offentlige institutioner, den fuldstændige anerkendelse af den almindelige valgret og af de almindelige borgerlige rettigheder som presse-, forenings- og forsamlingsfrihed. Netop i udviklingen af det politiske demokrati - og i organiseringen af arbejderne - ligger muligheden for en fredelig overgang til socialisme. Den fuldt demokratisk ordnede stat og kommune bliver rammen om det socialdemokratiske programs gennemførelse. Og den almindelige valgret leverer det våben, hvormed arbejderklassen først kan indskrænke og siden helt afskaffe den kapitalistiske udbytning³¹.

»Men Demokratiet er for det socialistiske Arbejderparti noget andet og mere end et Maal, det i sig selv er værd at stræbe efter; det er tillige det Middel, ved hvis Hjælp dets Idéer kan føres ud i Livet. Jo større Magt den almindelige Valgret besidder, jo friere alle Strømninger kan røre sig, des lettere og mere smertefrit vil den sociale Revolution kunne gaa for sig.«³²

I denne opfattelse ligger efter Bangs mening en afgørende forskel mellem de borgerlige partier og Socialdemokratiet. For de borgerlige demokrater er enhver reform et mål i sig selv, for Socialdemokratiet er den kun et skridt på den vej, der ender i socialismen. Socialdemokratiet vil med reformerne flytte sine hegnsplæ længere og længere frem indtil den socialistiske samfundsordning afløser kapitalismen, indtil det sidste område for kapitalens udbytningsret - og dermed udbytningen - forsvinder³³.

Reformernes funktion er altså dobbelt: dels forbedringen af de proletariserede lags aktuelle forhold, og dels som formidler af overgangen til socialisme. Sammenhængen mellem de to aspekter består i, at de bedrede levevilkår styrker arbejderklassens muligheder for at kæmpe for socialismen: socialismens gennemførelse forudsætter en kampdygtig og bevidst arbejderklasse.

Efter min mening er det et væsentligt aspekt ved Bangs - og i og for sig hele Socialdemokratiets - selvforståelse, at gennemførelse af reformer i sig selv bidrager til at fremskynde socialismen, idet de objektivt set medvirker til at bringe produktionsforholdene og overbygningen i overensstemmelse med

produktivkræfternes udviklingsniveau³⁴. Revolutionen er for Bang ikke (nødvendigvis) et brud, men - sandsynligvis - en langvarig reform- og demokratiseringsproces.

Peter Knudsen

Bangs teoretiske indsats havde naturligvis både nationale og internationale forløbere og inspirationskilder. En af de vigtigste danske socialdemokratiske teoretikere før Bang var Peter Knudsen.

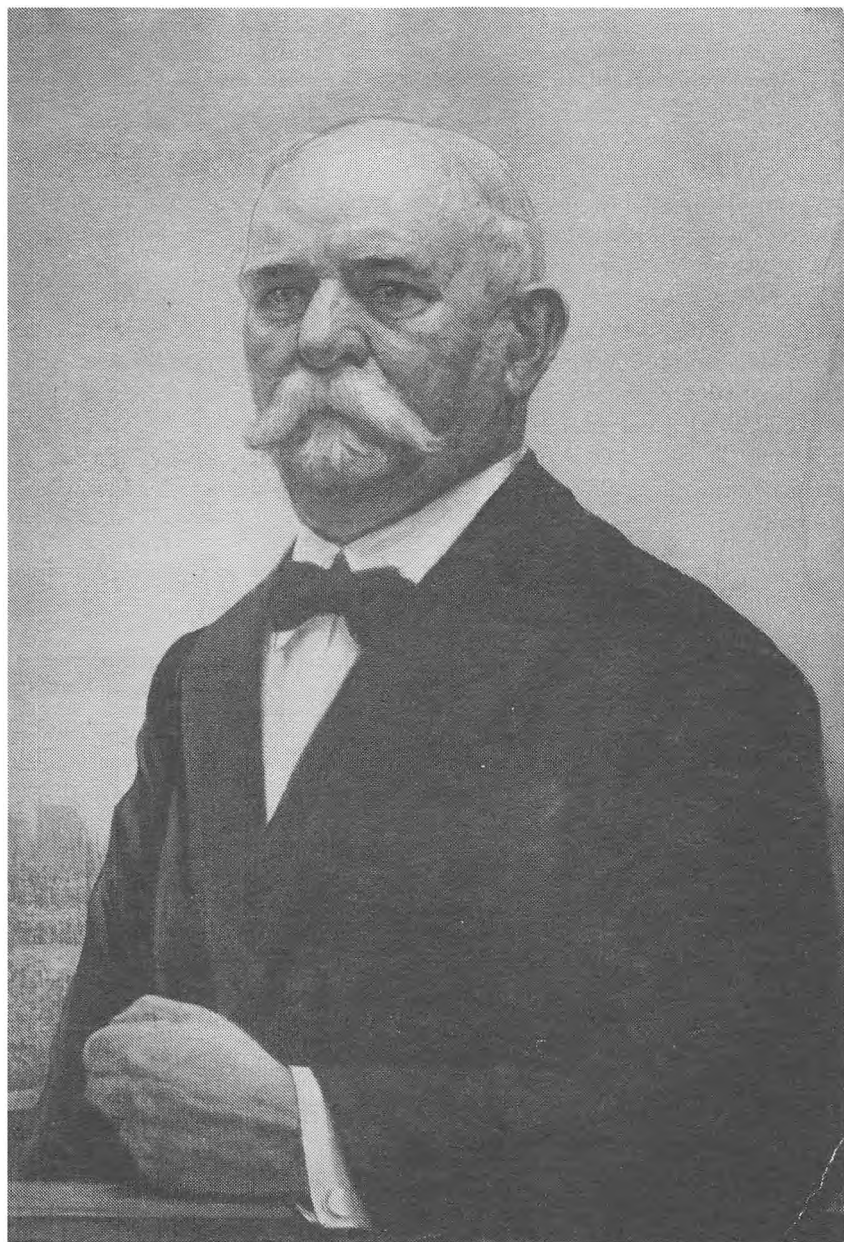
Knudsen var som forretningsfører i perioden 1882-1909 en af hovedmændene bag centraliseringen af partiet og bag udviklingen af den tætte forbindelse mellem parti og fagbevægelse. Knudsen og Gerson Trier var nok de mest stringente teoretikere i Socialdemokratiet før århundredeskiftet, men i modsætning til Trier, der var marginalt placeret på partiets venstrefløj, repræsenterede Knudsen den teoretisk mest udviklede del af partiledelsen og af hovedstrømningen i partiets udvikling.

Som konsekvens af Socialdemokratiets ideologiske offensiv efter reorganiseringen i 1878 var 1880'erne en periode, hvor den teoretiske aktivitet var høj i partiet. Et af de mere markante udtryk herfor var Knudsens artikelserie i Social-Demokraten 1883-84, »Socialismen i Danmark« og især hans foredrag »Socialismen«, holdt i Studentersamfundet 15. november 1884, og året efter udgivet som pjece i Socialistisk Bibliothek.

Knudsen tager i foredraget sit udgangspunkt i at samfundsudviklingen er revolutionær, at verdenshistorien meddeler os en række revolutioner, betinget af ændringer i de »virkelige Magtforhold«. Socialdemokratiet bygger på denne konstatering, d.v.s. på de principper eller love, der beforder samfundsudviklingen, hvilket bevirker at Socialdemokratiet er et revolutionært parti³⁵.

Det, der især optager Knudsen, er imidlertid karakteristikken af den kapitalistiske produktionsmåde, hvor de vigtigste tendenser er kapitalkoncentrationen, den absolutte forarmelse af befolkningsflertallet, samfundets polarisering, samt kapitalismens irrationalisme.

Det fremherskende træk ved kapitalismen er efter Knudsens mening koncentrationen af samfundsrigdommene på enkelte hænder, at storindustrien udkonkurrerer den lille industri. Dertil kommer de periodiske kriser med underforbrug, forårsaget af arbejdernes manglende købeevne, hvorved købeevnen svækkes yderligere, endda i en grad, at den på længere sigt reelt kun vil være til stede hos den besiddende klasse. Kriserne og den deraf følgende arbejdsløshed bringer ikke alene fattigdom over arbejderne, men ruinerer også middelstanden, d.v.s. polariseringen i samfundets øges.

P. Knudsen (1848-1910)

»Det økonomiske Resultat af den kapitalistiske Produktionsmaade er saaledes dette, at den tilstedeværende Samfundsrigdom kun kommer et Mindretal til Gode, medens det store Flertal i Befolkningen gøres besiddelsesløs og Fattigdommen vinder større og større Udbredelse.«³⁶

Knudsen fremlægger med andre ord en teori om arbejderklassens og småborgerskabets absolutte forarmelse, hvis perspektiv er at kapitalismen producerer sin egen undergang og ødelæggelse³⁷. Hermed er socialismens mulighed og historiske nødvendighed angivet.

Dernæst påpeger Knudsen en række irrationelle træk ved kapitalismen, hvoraf det vigtigste er, at der udføres en mængde unyttigt arbejde, fordi der ingen plan er i produktionen: storproduktionens princip er nok en mere rationel og økonomisk produktion end småproduktionen, men reelt er der tale om spild af arbejds kræfter og andre værdier³⁸.

Kilden til dette spild, til uligheden, forarmelsen og uretfærdigheden er den private ejendomsret til produktionsmidlerne, og så længe denne ret eksisterer, vil

»de bestaaende Misforhold (øges) i langt stærkere Grad end det Omfang, i hvilket det ved Hjælp af Reformen er muligt at modarbejde disse.«³⁹

Dette forhold vil først blive ændret, når staten ejer produktionsmidlerne:

»Den vil drage Omsorg for, at der til enhver Tid produceres en saa stor Mængde Livsforødenheder, af enhver Art, som der behøves, og vil sørge for at fordele disse og det med deres Tilvebringelse forbundne Arbejde blandt alle Samfundets Medlemmer paa en retfærdig Maade. Staten vil da være identisk med hele Folket.«⁴⁰

Med hensyn til spørgsmålet om socialismen vil blive gennemført ved en revolutionær omvæltning eller ved en længere reformperiode, er Knudsen entydigt af den opfattelse, at det sidste er at foretrække.

»Socialdemokratiet i alle Lande (tilstræber) at gennemføre de socialistiske Principper successivt gennem en Skala af økonomiske og politiske Reformen og Statens stykkevisse Overtagelse af Produktionen.«⁴¹

Med reformernes fremskriden vil privatkapitalismen blive undergravet, og selv om den »kunstigt«, d.v.s. ved hjælp af magtanvendelse, tilsyneladende vil kunne fastholde sin rolle som grundlaget for den økonomiske orden, vil den i virkeligheden være undergravet i et omfang, at det ikke lader sig gøre at opretholde den over en længere tidsperiode.

Den politik, der må ligge til grund for overgangen til socialismen, er den demokratiske politik, hvis grundlag er den almindelige valgret. Dens funktion er dobbelt. For det første er den »det eneste Middel til at forebygge voldsomme Omvæltninger«, idet staten gennem den almindelige valgret gør

det muligt for befolkningen at fjerne de samfundsonder, hvis tryk kan foranledige anvendelse af voldsomme midler. For det andet vil valgretten bringe arbejdere og middelstanden i et gensidigt forhold til staten og dermed bringe dem erkendelsen af statens virkelige opgaver:

»De vil komme til at indse, at enhver Borger har Ret til at deltage i alle de Goder, som det organiserede menneskelige Samfund er i Stand til at byde sine Medlemmer.«⁴²

Yderligere vil de, når de som befolkningens flertal er kommet i besiddelse af det politiske magtmiddel, der er indeholdt i den almindelige valgret, ikke lade sig nøje med reformer uden synderlig økonomisk betydning, især ikke hvis reformerne ikke rammer udbytningsprocessen og den langsomme tilintetgørelse af middelstanden. De vil bestræbe sig på at afskaffe kapitalens herredømme⁴³.

Som helhed spiller staten en helt afgørende rolle i overgangen til socialismen og i udviklingen af det ny samfund. Kapitalens herredømme, d.v.s. kapitalisternes ejendomsret til produktionsmidlerne, vil blive erstattet af et samfundssystem, hvor produktionsmidlerne er i statens besiddelse. Og hvor staten derfor kan sikre en retfærdig fordeling af goderne. Staten bliver således midlet til organiseringen af de sociale og økonomiske funktioner i det socialistiske samfund, netop i kraft af at den planlægger produktionen.

I forhold til Socialdemokratiets hidtidige teoretiske ståsted, som det f.eks. var formuleret i Gimle-programmet fra 1876, betegner Knudsens foredrag en korrigeret teoretisk orientering: Mod Marxismen, væk fra lassalleanismen. En proces, der som baggrund dels havde den internationale teoriudvikling, og dels den nationale politiske og ideologiske konjunktur. Det var ikke en klar og entydig proces. Strategien for udviklingen henimod og for overgangen til socialisme blev en blanding af en materialistisk - eller mere præcist økonomistisk og deterministisk - bestemmelse af det kapitalistiske samfund og en accept af det borgerlige demokratibegreb⁴⁴ med staten i centrum, både for overgangen og for den fremtidige socialistiske udvikling. Kort sagt, reformisme i teori og praksis.

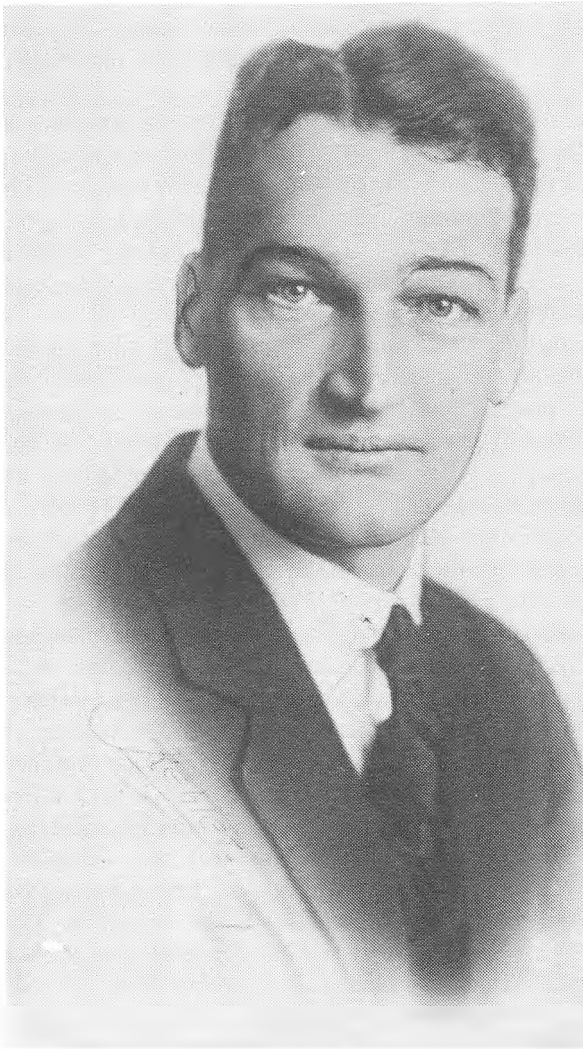
Bang følger på sin vis Knudsens teoretiske orientering op, idet Bangs teoretiske indsats primært må ses som et fortsat forsøg på at korrigere begrundelsen for partiets praksis ved at rense partiets teoridannelse fra førmarxistiske (lassalleanske) og reformistiske (forstået som den generalisering af praksis, Borgbjerg eksempelvis var eksponent for) standpunkter. Det danske Socialdemokrati skulle bringes i overensstemmelse med den fremherskende opfattelse i 2. Internationale, hvis grundlag var SPD's Erfurterprogram⁴⁵.

I forhold til Knudsen præciserede Bang teorien på flere punkter. Det gjaldt - som det er fremgået - først og fremmest forståelsen af udviklingsten-

denserne under kapitalismen og af overgangen til socialismen, samt i mindre omfang statsteorien. Ligeledes adskilte Bangs vurdering af reformarbejdet sig fra Knudsens og partiledelsens holdning. Men det er karakteristisk, at de forskellige linier stort set ikke gav sig udslag i forskellige krav til partiets praksis, eksempelvis i forskellige reformkrav. Det hænger sammen med en fælles vurdering af den aktuelle, konkrete situation, men det har også en teoretisk begrundelse. Der var kun nuanceforskelle i vurderingen af magtproblemet og staten. Overgangen til socialismen blev set som en fredelig overgang baseret på reformer og demokratisering, hvis hovedsigte var indskrænkningen af den private ejendomsret til produktionsmidlerne og en tilsvarende udvidelse af statens indflydelse på produktionen. Staten kom dermed til at stå i centrum for overgangsprocessen. I sig selv blev den ikke forstået som borgerskabets instrument til den sociale ordens opretholdelse. Den blev snarere set som et apparat, der nok aktuelt var domineret af borgerskabet, men som ved hjælp af den almindelige valgret og en demokratisering kunne fravristes borgerskabet og blive udgangspunkt for og middel til produktionens virkelige samfundsmæssiggørelse. Der var uenighed om andre teoretiske elementer (elendigheds- og katastrofeteorien, f.eks.) og om politisk vigtige spørgsmål (som f.eks. allianceproblematikken og landbruget). Det forenende element var reformarbejdet, demokratiseringen og den gradvise overgang til socialismen.

Hartvig Frisch

Bang og Knudsen havde fremlagt deres udviklingsteorier i en periode, hvor Socialdemokratiet var i konstant fremgang som arbejderklassens parti, og hvor den internationale politiske og økonomiske udvikling med lidt god vilje kunne siges at berettiggede de deterministiske træk ved teorien. For mellemkrigstidens Socialdemokrati stillede sagen sig anderledes. 1. verdenskrig havde - ikke bare for socialdemokrater - gjort op med udviklingsoptimismen, men også givet nogle erfaringer med statslig planlægning, Oktoberrevolutionen i Rusland stillede spørgsmålet om revolution, magt og demokrati på en ny måde, arbejderbevægelsens splittelse ændrede Socialdemokratiernes eksistensgrundlag, hvortil kom den fascistiske trussel fra 1922-23. Socialdemokratiets erfaringsgrundlag og dets politiske handlerum var radikalt ændret. Forsvaret for det borgerlige, parlamentariske demokrati som arbejderbevægelsens idégrundlag⁴⁶, antifascismen og antikommunismen blev hovedelementerne i partiets politik, elementer der - fortsat - blev knyttet sammen af reformarbejdet: sociale, politiske og demokratiske reformer, krisebekæmpelse og økonomisk planlægning.

Hartvig Frisch (1893-1950)

Den socialdemokratiske teoriudvikling tog på den baggrund en ny orientering i forhold til Knudsens og Bangs indsats til fordel for 2. Internationales eller Erfurterprogrammets marxismeforståelse. Alene den kendsgerning, at der nu var to tendenser i arbejderbevægelsen, der påberåbte sig den marxistiske tradition, betingede at Socialdemokratiet tog førkrigstidens udlægning af marxismen op til kritisk revision. Det var nødvendigt at trække grænser, både til venstre og til højre.

Hartvig Frisch's udvikling af den socialdemokratiske teori skal ses på denne baggrund. Den ændrede konjunktur skulle indarbejdes i teorien, demarkationslinierne skulle trækkes.

Frisch havde ikke samme teoretiske status som Bang⁴⁷, i det mindste ikke før han i bøgerne »Pest over Europa« (1933) og »Fra Brest-Litovsk til Rapallo« (1935-36) gav en historisk og politisk begrundelse for partiets stilling til demokratiet, fascismen og kommunismen. Efterhånden blev han dog en central skikkelse i partiet, idet han i 1935 blev gruppeformand og politisk ordfører, to poster som han bevarede indtil han blev tvunget væk fra den politiske scene af de nazistiske besættelsestropper.

Frisch's historiebegreb var mere sammensat end Bangs i den forstand, at han udover Marx fremhæver inspirationen fra den pragmatiske psykologi (William James og fætterten Herbert Iversen), fra amerikansk antropologi (Clark Wissler, hvis hovedinteresse var forbindelsen mellem kultur og dens omgivelser) og fra Johannes V. Jensen's darwinistiske udviklingslære, hvortil kan føjes en inspiration fra fransk sociologi i Kulturhistorien (1928).

Teoretisk må disse andre inspirationskilder ses i sammenhæng med Frisch's reduktion af den historiske materialisme til økonomisk historieskrivning. Mere konkret karakteriserer han i 1923⁴⁸ den materialistiske historieopfattelse som en blanding af videnskab, d.v.s. analysen af materielle årsager, og utopi, socialismens nødvendighed. Og han afviser utopien, nødvendigheden, og dermed determinismen som en hindring for historisk tænken. Men ikke nok med det: Frisch finder yderligere, at materialismen nok havde sine fordele, men bestemt også sine begrænsninger. Fordelene ligger i at materialismen blotlægger de store linier i historien ved at betone de materielle årsager som den primære forklaringsfaktor. Det menneskelige bevidsthedsliv spiller nok en rolle i den klassiske marxisme, men kun som »sekundære og underordnede, som ledsagende Biomstændigheder«, hvis udvikling skyldes ændringer i produktionslivet. Historien må forstås som et »stykke Naturvidenskab«, hvis mål er at finde de love, der gælder for dette »stykke Natur«⁴⁹.

Belært af erfaringerne (krigen, fascismen, m.v.) mener Frisch, at historieopfattelsen må drejes mod pragmatismen, hvor ånds- og bevidsthedslivet indtager en mere central placering i analysen af det historiske forløb. Marx' love er, kort sagt, gode nok, men de må modificeres: psykologien er en realitet.

Subjektiviteten og den menneskelige handling tildeles således en langt større betydning hos Frisch end hos Bang og Knudsen. Det fremgår tydeligt af hans afstandtagen fra basis-overbygnings-modellen fordi den efter hans mening grundlæggende er økonomistisk, d.v.s. udpeger økonomien som den eneste forklaringsfaktor. Eksempelvis hævder Frisch, at påstanden om at retsforholdene er overbygningsfænomener er forkert, hvis den håndhæves som en påstand om at de materielle forhold alene bestemmer retsforholdene.

Enhver social foreteelse sker nemlig altid under forudsætning af en retslig tilstand. De retslige former og idéer er derfor ikke blot overbygningsfænomener, men også materielle forhold. Frisch konkluderer herpå:

».. de materielle Betingelser i Produktionslivet forklarer, hvordan den faktiske Ret er, men ikke at der er noget der hedder Ret. Hvis man for at forklare det vil søge til de saakaldte »materielle Love« er det at gaa over Aaen efter Vand. Vi er da Mennesker.«⁵⁰

Frisch tror på det rationelle i mennesket, på fornuften og han finder, at fornuften er et selvstændigt og uomgængeligt element i samfundsopbygningen og i udviklingen.

Frisch vil altså nok acceptere at økonomien er bestemmende til en vis grad, men kun til en vis grad, idet han fremhævede en vekselvirkning mellem de forskellige samfunds faktorer. En vekselvirkning, der bygger på at 'overbygningsfænomenerne' også må ses som selvstændige fænomener med et egenliv.

Forholdet mellem analysen af de materielle forhold og analysen af de subjektive aspekter illustrerer Frisch i 1924 ved at sammenligne bevidstheden med et hus, der stort set er ens til forskellige tider⁵¹. Forstanden og intelligensen er konstant, men der er selvfølgelig forskellige religiøse, politiske, sociale og videnskabelige »møbler« i huset, som skiftes ud fra tid til anden, blandt andet betinget af de materielle forholds udvikling. Det er her psykologien kommer ind som en ligeså vigtig videnskabsdisciplin som den økonomiske historie. Vekselvirkningen mellem de materielle forhold, der blotlægges af den økonomiske historie, og de åndelige forhold, er psykologiens objekt. D.v.s. vekselvirkningen skal ifølge Frisch analyseres med udgangspunkt i det enkelte individ.

Frisch's væsentligste kritik af den historiske materialisme retter sig således mod basis-overbygningsmodellen, og dermed mod den »filosofiske« sondring mellem materie og ånd: »Materien og dens Bevægelser er og kan aldrig være andet end særlige Bevidsthedstilstande«⁵². D.v.s. man kan ikke erkende tingen i sig selv, 'men kun tingen for os', som det blandt andet er blevet formuleret af Kant⁵³. Og hovedangrebet på den historiske materialisme rettes mod dens påpegning af en vis determinans i samfundsopbygningen. Hvilket dog ikke betød at Frisch ikke så materielle forhold, økonomiske og sociale interesser m.v. som uomgængelige forhold i analyserne af kulturer, ideologier, o.s.v.

Frisch's udviklingsteori var ikke særlig præcis. Et af de gennemgående træk i forfatterskabet er kritikken af den deterministiske udviklingsopfattelse, af troen på den historiske nødvendighed.

I Socialisten 1922 karakteriserer Frisch determinismen med ordene

»Man giver Forandringen en Retnig, kalder den positiv og taler om Udvikling, og ser vel

og Mærke heri en Kraft, der er uafhængig af os, altsaa en Gud, i hvis Tjeneste man stiller sig«. ⁵⁴

Og videre lyner ironien:

»Vi skal blot vente, saa kommer Belønningen i form af Historiens Love, for enkelte Personligheder tror vi ikke paa.« ⁵⁵

Frisch hælder derfor mere til en pragmatisk udviklingsopfattelse, hvorved spørgsmålet om åndlivets former og tendenser bliver afgørende på deres plads i de historiske processer. Politik, kultur, åndsliv m.v. beror ikke blot på økonomien, men følger af sig selv med udviklingen ⁵⁶. I den forklarende årsagsrække skulle man vende sig mere mod bevidsthedsfænomenerne, fordi de er kædens svage led, og fordi de i visse øjeblikke er afgørende for begivenhedsforløbet ⁵⁷.

Spørgsmålet om udviklingens drivkraft optager på den baggrund ikke Frisch. Det nærmest han kommer en stillingtagen hertil er bestemmelsen af udviklingen som »Interessernes Resultant« ⁵⁸, d.v.s. som et resultat af de forskellige økonomiske og sociale interessers sammenstød eller sameksistens. En interessant omformulering af klassekampen som historiens drivkraft.

Med hensyn til overgangen til socialisme er det afgørende for Frisch, at den sker på demokratisk-parlamentarisk vis, ad »Lovlighedens« vej, via flertalsafgørelse. Om det er en evolutionær eller en revolutionær proces afhænger nok så meget af om »Modstanderen« går over til magtanvendelse; det er således ikke spørgsmålet om en demokratisk over en ikke-demokratisk strategi, men udelukkende om der skal anvendes revolutionære midler ⁵⁹. Frisch afviste revolutionen á la Oktoberrevolutionen til fordel for den socialistiske utopi: udbyttet til dem, der arbejder, statens overtagelse af produktionsmidlerne, lige start for alle, fred mellem folkene og afrustning.

Den demokratiske vej er dels karakteriseret ved respekten for menneskerettighederne eller de liberalistiske grundsætninger, der blev udviklet i det 19. århundrede. Og dels at den har oplysningen (eller opdragelsen) som det vigtigste middel. Ikke for at gøre alle til nysproglige studenter, men for

»at skabe Repræsentanter og Herskere, som er Arbejdere og ikke forfuskes til en slags Besiddere eller Dannede (...) en Type, som er de sociale Opgaver voksen, en Type, som Penge ikke bider paa, som ikke imponeres af Dannelse, men som vurderer alt nøgent, brutalt, men retfærdigt efter *Arbejdet*.« ⁶⁰

Oplysningsstrategien er en langvarig, men virksom proces, der kan føre til det afgørende skridt mod socialisme, ligesom den er hovedbetingelsen for udviklingen af en socialistisk kultur.

Frisch betegner som nævnt denne udviklingsopfattelse som pragmatisk, og den har afvisningen af socialismens historiske nødvendighed som ud-

gangspunkt: socialismen er en mulig løsning blandt mange, hvor Bang og Knudsen siger, der er kun én løsning, dér siger Frisch: der er lige så mange løsninger som viljer, for »al magt kommer af Viljen til Magt«⁶¹.

Opsummering

Knudsen, Bang og Frisch repræsenterede to forskellige faser i udviklingen indenfor den socialdemokratiske udviklingsteori. Forskellen kan kort sammenfattes til for det første et opgør med materialismen i form af en reduktion af den historiske materialisme til en økonomisk og sociologisk videnskabsdisciplin, og for det andet en afstandtagen fra en historisk begrundelse af socialismen til fordel for en etisk, moralsk begrundelse. Kampen for socialismen blev en kulturkamp.

Det var det endelige opgør med den teoretiske indflydelse fra det tyske Socialdemokratis Erfurterprogram til fordel for en teori, der til en vis grad placerede sig indenfor samme tendens som Bernstein nykantianske samfundsforståelse, som den blev formuleret i revisionismedebatten omkring århundredeskiftet.

Bang tog sit udgangspunkt i Erfurterprogrammet, Knudsens teori pegede i samme retning, mens Frisch - med en vis tidsforskydning, selvfølgelig - gav udtryk for idéer, der lå op ad den kritik, som revisionisterne gav udtryk for - idet dog også andre teoretiske tendenser påvirkede hans teori.

Jeg skal ikke gennemgå revisionismedebatten, blot sammenfatte den dels til at Bernstein - på nykantiansk grundlag - så socialismen som et etisk, moralsk postulat, og derfor udpegede materialismen og dialektikken, klassekampen, som marxismens fundamentale svagheder. Og dels at revisionisterne gjorde op med Erfurterprogrammets udviklingsteori og kapitalismeanalyse.

Baggrunden for revisionisternes kritik var fremkomsten af en række nye tendenser i kapitalismen, som Erfurterprogrammet ikke tog højde for, ligesom en række af dets forudsigelser ikke holdt stik. Det skyldtes efter min mening, at økonomismen og determinismen - såvel i Erfurterprogrammet som hos Bang og Knudsen - var en hindring for konkrete analyser af de aktuelle samfundsmæssige konjunkturer. Udviklingen var lig med fremskridt. Og frakendelsen af overbygningens rolle betød, at der ikke var plads til modsætninger udover hovedmodsætningen mellem borgerskab og arbejderklasse, f.eks. de modsætninger indenfor borgerskabet der endte i 1. verdenskrig, ligesom der var ringe plads til tendenser og bevægelser, der modvirkede, korrigerede eller nuancerede naturnødvendigheden. Revisionisterne kritiserede dette, men pointen var, at de gav de nye tendenser i kapitalismen en positiv vurdering.

Frisch var ikke revisionist i denne forstand, men han indskrev sig delvist i

samme teoretiske konjunktur. Han afviste eksempelvis ikke klassekampens betydning; den indgik som en vigtig bestanddel i hele hans kulturelle position, i hans opfordringer til forsøg på at skabe en socialt orienteret historieskrivning og litteratur, i hans kritik af radioen og af uddannelsessystemet m.v. Den kulturelle klasskamp var for Frisch det vigtigste i kampen for socialisme. Men han gjorde op med materialismen og erstattede den med en etisk begrundiget social indignation. Han afviste den deterministiske udviklings-teori til fordel for en lettere darwinistisk inspireret udviklingslære, rensset for entydige drivkræfter. Og han afviste økonomismen til fordel for en forståelse af politiske, ideologiske og andre 'overbygningsfænomener' som stort set autonome forhold.

I det omfang Knudsen, Bang og Frisch er repræsentative, kan der altså lokaliseres en brudflade i Socialdemokratiets teoriudvikling omkring eller umiddelbart efter 1. verdenskrig - som det så ofte er påpeget⁶².

Når det er sagt, må en vis, uomgængelig, kontinuitet hos disse tre socialdemokrater også fremhæves. Målet var fortsat en overvindelse af det kapitalistiske samfund og udviklingen af en socialistisk stat, reformarbejdet stod sammen med det parlamentariske system centralt som *middel* til at forbedre arbejdernes levevilkår og til at demokratisere samfundet, statsinterventionismen blev set som en styrkelse af socialismens mulighed, samt en fortsat forståelse af nødvendigheden af at uddybe og udnytte kapitalismens modsætninger.

Umiddelbart kunne man sige at det praktiske arbejde var bærer af kontinuiteten. Men det er ikke tilstrækkeligt dækkende. De teoretiske begrundelser for og perspektivering af praksis var forskellige, blev ændret. Opgøret med vigtige aspekter ved den materialistiske historieopfattelse fra tiden før 1. verdenskrig forskød perspektivet til forsvaret for det borgerlige demokrati og det parlamentariske system, væk fra udnyttelsen af det, ligesom reformarbejdet mere blev en repræsentation af arbejdernes umiddelbare økonomiske interesser med henblik på at formindske ulighederne end et led i overgangen til socialisme.

Fra Knudsen og Bang til Frisch nedtones de utopiske aspekter ved udviklingsteorien til fordel for en pragmatisk eller realpolitisk udviklingsopfattelse - med alle de politiske eller ideologiske konsekvenser, der er forbundet hermed. Efter min mening er det i al sin korthed det vigtigste aspekt ved nyorienteringen af den socialdemokratiske teori efter 1. verdenskrig, en nyorientering der fuldblyndes med velfærdsstats-strategien.

Noter

1. Disse tre socialdemokraters idégrundlag analyseres også i Niels Ole Finnemann: I broderskabets Aand, Kbh. 1985.

2. Jvf. min licentiatafhandling Gustav Bang - historiker og socialdemokrat, Kbh. 1984 (utrykt - ABA).
3. Jvf. det posthumt udgivne udvalg af mandagsartikler, Arbejderklassens Liv og dens Kamp, Kbh. 1915, redigeret af Nina Bang og Emil Wiinblad.
4. Han ønskede næppe heller at spille en ledende rolle i partiet fordi det efter hans mening ikke tilkom akademikere at lede et arbejderparti: deres funktion var af teoretisk og agitatorisk art.
5. Vor Tid, Kbh. 1908 bd. II, s. 232.
6. s. 1.
7. F.eks. i Den sociale Katastrofeteori, i Tilskueren 1899 s. 378-94, og Kapitalismens Gennembrud, Kbh. 1902.
8. Den materialistiske Historieopfattelse, Kbh. 1915 s. 21.
9. Kapitalismens Gennembrud (1902) s. 1 f.
10. Brydningstider i Europas Historie (Socialistisk Bibliotek nr. 1), Rønne 1910 og Kbh. 1945 (der her er anvendt) s. 11 f.
11. Den socialistiske Fremtidsstat, Kbh. 1903 s. 6.
12. Hvorfor jeg er socialdemokrat, i Vagten 1899-1900 s. 109-20.
13. Den materialistiske Historieopfattelse (1915) s. 47.
14. Efter Krigen! Hvad vil der opstaa efter Katastrofen, Kbh. 1915 s. 76.
15. F.eks. i Brydningstider i Europas Historie (1909) s. 12 f. og Den materialistiske Historieopfattelse (1915) s. 15.
16. Den socialistiske Fremtidsstat (1903) s. 4 f., Brydningstider i Europas Historie (1909) s. 13 og Den materialistiske Historieopfattelse (1915) s. 15.
17. F.eks. i Evro-pas Kulturhistorie, Kbh. 1899 I s. 2, Vor Tid (1908) II s. 395 og Brydningstider i Europas Historie (1909) s. 13.
18. s. 47.
19. Hvorfor jeg er socialdemokrat (1899) s. 110.
20. Sst.
21. Dette er Bangs væsentligste kritik af E. Bernsteins revisionisme, jvf. Den sociale Katastrofeteori (1899).
22. Jvf. f.eks. Den socialistiske Fremtidsstat (1903) s. 56.
23. Social-Demokraten 27.5.1907.
24. Arbejderklassens Liv og dens Kamp II s. 267 f.
25. Sst. s. 272 f.
26. Liberalismens Konkurs, i Dansk Tidsskrift 1902 s. 129.
27. Sst. s. 130.
28. Den socialistiske Fremtidsstat (1903) s. 5.
29. Arbejderklassens Liv og dens Kamp II s. 243.
30. Den socialistiske Fremtidsstat (1903) s. 88.
31. Social-Demokraten 26.11.1911.
32. Den socialistiske Fremtidsstat (1903) s. 91.
33. Social-Demokraten 26.11.1911. Heri ligger også en stillingtagen til allianceproblematikken: Bang afviser (i modsætning til en række ledende socialdemokrater) et strategisk samarbejde med småborgerlige partier, d.v.s. Det radikale Venstre. Der kan kun samarbejdes om begrænsede spørgsmål, om konkrete reformer. Arbejderklassens frigørelse er dens eget - og dermed Socialdemokratiets - værk.
34. Hvilket er ensbetydende med, at påstanden om den manglende sammenhæng mellem teori og praksis - som f.eks. hos Uffe Østergaard: Den materialistiske historieopfattelse i Danmark, I, Århus 1973 - blot er en indholdsløs frase.

35. Peter Knudsen: *Socialismen* (Socialistisk Bibliothek bd. 1: Socialistiske Pjecer) Kbh. 1885 s. 33 f.
36. Sst. s. 36.
37. Sst. s. 55.
38. Jvf. også P.Knudsen: *Karl Marx, Social-Demokraten* 17. og 18.9.1892, optrykt i Claus Larsen (red.): *Foren jer!*, Kbh. 198.
39. *Socialismen* s. 54.
40. Sst. s. 44.
41. Sst. s. 52.
42. Sst. s. 54.
43. Sst.
44. Jvf. Niels Finn Christiansen: *Reformism within Danish Social Democracy until the Nineteen Thirties*, i *Scandinavian Journal of History* 1978:3 s. 306.
45. Det betyder ikke at Bang blot efterplaprede hverken Erfurterprogrammet eller Kautsky som det ofte fremhæves (blandt andet i Karin Hansen og Lars Torpe: *Socialdemokratiet og krisen i 30'erne*, Århus 1977 s. 61 f.); der var markante og vigtige forskelle mellem Bang og Kautsky. Det interessante og afgørende er at Bang indskriver sig i samme teoretiske tendens, jvf. *Gustav Bang - historiker og socialdemokrat* s. 230 ff.
46. Jvf. Niels Ole Finnemann: *anf. arb.* s. 188.
47. Stjernen var nok højere i den akademiske verden i kraft af Frisch's deltagelse i kulturdebatten og hans redigering af *Social-Demokraten*'s litteraturside i begyndelsen af 1930'erne.
48. *Marxistisk Historieopfattelse, foredrag* i Studentersamfundet 27.10.1923 (ABA).
49. Sst.
50. *Utopi og Politik*, 5 kronikker i *Social-Demokraten* nov. 1924.
51. *Den intellektuelle Udvikling*, 5 kronikker i *Social-Demokraten* februar 1924.
52. *Utopi og Politik* (1924). Dette standpunkt er et grundlæggende element i den pragmatiske psykologi. Jvf. også Frisch's *K.K.Steincke og Materialismen*, i *Socialisten* 1940:4.
53. Jvf. *Sofisten Protagoras*, Kbh. 1926, s. 24.
54. *Henimod den socialistiske Stat*, i *Socialisten* 1922:11 og 12, her s. 278.
55. Sst. s. 279.
56. *Socialistisk Kultur*, 1924 (ABA).
57. *Utopi og Politik* (1924).
58. Blandt andet i *Socialistisk Kultur* (1924) og *Marxistisk Historieopfattelse*, 1923 (begge ABA).
59. *Akademikerne og Arbejderbevægelsen*, *Social-Demokraten* 27.11.1931, og *Kan Socialismen indføres ad Demokratiets Vej?*, foredrag i *Diskussionsklubben Karl Marx* 23.9.1935 (ABA).
60. *Utopi og Politik* (1924); jvf. *Socialistisk Kultur* (1924).
61. *Pest over Europa*, Kbh. 1933 s. 6.
62. Blandt andet i efterskriftet til Christoph Deutschmann: *Venstrekeynesianismen* (Århus 1975), i Niels Ole Finnemann: *anf. arb.* (indledningen) og med en noogen anden begrundelse i Niels Finn Christiansen: *anf. arb.*

Summary

Prior to World War I development theory constituted the central issue in the Social Democratic interpretation of historical materialism. However, about 1920 things changed as historical materialism was reduced into an economico-historical science, and the historical reason for socialism was replaced by an ethical, moral reason.

The analysis of the contents and status of the concept of development (from the 1880s to the 1920s) thus illuminates the development in the politico-theoretical foundation of the Danish Social Democratic Party.

The main emphasis of the article rests on the theory of the historian Gustav Bang, which was formulated from the 1890s to 1915. Bang's concept of development is summarized into a mechanistic and deterministic theory, which despite considerable differentiations maintained the inevitability of socialism replacing capitalism. Bang's effort is seen as an attempt to cleanse the foundation of the party of Lassalean views and bring it in agreement with the trend in the Erfurter-programme.

Peter Knudsen, general secretary of the party from 1882 to 1909, worked in the same direction. His theory of development is seen as a less developed theoretical forerunner of Bang.

The decisive change occurred in early 1920, which is illustrated by Hartvig Frisch's complex of theories. Frisch liquidated central elements in historical materialism, and instead argued in favour of a pragmatic development concept, cleansed of determinism and dominance factors (economics as determinant). The fight for socialism became a cultural struggle.

Whereas Bang and Knudsen had seen reforms as part of the transition into socialism, Frisch sees reforms rather as reflections of the immediate economic interests of working men and women aiming at reducing social inequalities. In this sense the re-direction taking place in the 1920s points towards the welfare-strategy.

Kammerat Tinka

Kvindeideologi i DSU 1920-1940 belyst ved Nina Andersens politiske agitation og Caja Rudes »Kammerat Tinka«

Hilda Rømer Christensen

Kvinden under Kapitalismen er et Køn i Udvikling. Kold og skarp blæser Kapitalismen hende i møde og søger at hindre hende, men just denne Modstand gør hende stærk og skærper hendes Forstand saaledes at hun selvbevidst, modig og klog vil kunne udfylde sin Plads i Socialismen.

(N.A: Den arbejdende Kvinde under Kapitalismen, 1920'erne).

Således udtrykte Nina Andersen kvindernes muligheder under kapitalismen i det særlige billedsprog som hun benyttede i sin politiske agitation.

Citatet udtrykker såvel de civilisatoriske muligheder som de forhindringer, der er indbygget i kapitalismen i forhold til kvinderne. Forhåbningerne til kvinderne kobles med et agitatorisk imperativ om at vise styrke og kløgtighed, trods den modstand, som de møder.

Som i DSU som helhed, forfægtede Nina Andersen et optimistisk udviklingssyn med et »her og nu« forhold til historien. Arbejderne, kvinderne og ungdommen havde mulighederne med sig, når det gjaldt om at gribe ind i historiens gang og ændre den i retning af det ønskede mål, socialismen. Når blot de var villige til at bringe ofre og tage del i kampen.

... vi maa være vaagne og kampklare, maa staa med begge Ben lige midt i Tiden og være med til at tage vor Tørn i Arbejdet for at beherske Teknikken istedet for at lade denne beherske os... Nutiden er den bedste Tid, fordi den er *Vor Tid* - og forstaar vi ikke det, er det, fordi vi ikke er Tiden og Kampen voksen.

(Raadgiveren 1927).

Nina Andersen peger her på det politiske kald, den *samfundsmæssige opgave*, som var en central del af DSUs budskab. Individet havde pligt til at stille sig i den socialistiske organisations tjeneste, for sin egen skyld, for organisations skyld og for samfundets skyld.¹

I forlængelse heraf formulerede Nina Andersen det socialdemokratiske kvindeideal, et ideal, der gik igen i ungdomsbevægelsen.

Det Socialdemokratiet har brug for, er Kvinder, der betragter Politik som noget, der vedkommer dem, noget, deres Livsførelse i høj Grad er afhængig af, hvad enten de er selvforsørgende eller ikke. Kvinder, der er klar over, at det ikke er nok, at Mændene beskæftiger sig med Samfundsforholdene og deres Forandring, der betragter Man det, som deres Ret og Pligt ogsaa at være med her. Kvinder, der ikke gaar i Religionens eller Traditionens Ledebaand.

(Raadgiveren 1928).

Kvinderne skulle gøres funktionelle og bringes på højde med de samfundsmæssige rettigheder og pligter, som historien havde bragt dem. De skulle vågent og interesserede deltage i det demokratiske samfunds beslutningsprocesser og lægge de traditionsbundne interesser på hylden. Kvinderne skulle ud af hjemmene og de kulturelle nicher, hvor de indtil nu havde opholdt sig. Det var fundamentet for det kvindearbejde, der blev igangsat indenfor DSU i mellemkrigstiden, bl.a. initieret af Nina Andersen.

I teorien blev kapitalismen og de nye vilkår for kvinders liv således hilst velkommen indenfor DSU og fulgt op af agitation, der skulle appellere til kvindernes frigørelsesinteresser under de nye betingelser.

Men hvordan så der ud i den del af DSU, der lå udenfor de programmatiske udtalelser og den optimistiske kvindedyrkende æstetik?

Det, der her sprang i øjnene var pigernes tilbagetrukne plads i DSU på alle niveauer. Først og fremmest var de få i antal og udgjorde ikke mere end ca. 1/4 af medlemstallet. I 1937, da DSU var på sit medlemsmæssige højdepunkt var der ca. 6.500 piger ud af i alt ca. 27.000 medlemmer. Hertil kom at de fleste af pigerne holdt sig beskedent på græsroddernes plads i organisations-pyramiden. Igennem hele mellemkrigstiden var der f.eks. ikke et eneste kvindeligt medlem af hovedbestyrelsen og længere nede i pyramiden så det ikke meget bedre ud. På kreds niveau og på afdelingsniveau sad der sjældent kvinder på lederposterne, selvom der var undtagelser.²

Et andet vigtigt spørgsmål er, hvad der motiverede de unge til at gå ind i DSU - mænd som kvinder?

Min far er gammel »Centraler« fra SUFs Tid og han sagde til mig en Dag, jeg kedede mig: Du skal gaa ind i DSU. Jeg gjorde det og har nu været der i 3 Aar. Vi har en dejlig Syklub, som jeg er Formand for.

Emma Hansen, København

Jeg ved ikke noget bedre end Sanglegene og det kammeratlige Samvær på Aftenturene. Hvilke Aftener har vi ikke haft, naar Maanen skinnede og Duggen faldt.

Anna Rasmussen, Nordsjælland

Vi har en lille Afdeling, som jeg var med til at oprette. Om Vinteren har vi en god Studiekreds med brændende hede Diskussioner. Hvor har jeg lært meget i DSU.

Harry Petersen, Vendsyssel

Jeg kom som saa mange andre ind i DSU ved et Tilfælde. Min Kammerat havde meldt sig ind, og da jeg savnede hans Selskab, gik jeg med ham til møde i »Logen«. Jeg holdt mig til at begynde med lidt reserveret, men saa syntes jeg om Foredragene - de var slet ikke tørre og om Politik altid - jeg fandt nogle gode Kammerater, som jeg aldrig ville undvære.

Jens Jensen, Østjylland³

Det var kedsomhed, trangen til at lære nyt, behovet for »Kørvel og billig kaffe«, forældres beslutninger og lysten til friluftsliv og fællesskab, der drev mange arbejderunge ind i DSU i mellemkrigstiden. Det var altså mere følelser og tilfældigheder og partiloyale forældre, der var udslagsgivende for medlemsskabet, end det var fornuftsbetonede og velovervejede beslutninger. Noget, som også karakteriserede medlemsmotiverne i andre af tidens ungdomsorganisationer, f.eks. KFUM og K.

DSU var startet som en udbrydergruppe fra det gamle Socialdemokratisk Ungdomsforbund i 1920, og det blev lige fra starten tæt knyttet til socialdemokratiet. Det var netop uenigheder om loyalitetsforholdet til partiet, som havde sprængt det gamle ungdomsforbund.⁴

Selvom både de unge mænd og de unge kvinder angiver mere eller mindre tilfældige grunde til deres DSU medlemskab virker det som om, at mændene bedre forstod at bruge organisationen til deres egne formål. Eller omvendt, at organisationen i højere grad imødekom de unge mænds interesser. Kvindernes rolle i DSU blev med mellemrum taget op til diskussion, især af DSUs kvindelige medlemmer, som bl.a. pegede på den patriarkalske stil i organisationen.⁵

Hvis vi ser en Afdeling rigtigt efter i Sømmene, vil vi opdage, at den i de fleste Tilfælde helt igennem er præget af de mandlige Kammeraters Interesser, at det er de mandlige Kammerater, der er med her og med der i alt, hvad der bliver foretaget. Hvis vi saa fik i Sinde at spørge: hvad laver Pigerne? Ja, hvad kan vi sige andet, end at de sidder og hører efter Foredragene, og ellers retter sig efter, hvad de mandlige Kammerater bestemmer.

(B og U 1934: 56)

Andre ting, som blev nævnt i disse debatter var pigernes manglende politiske opdragelse, p.g.a. at deres politiske rettigheder var relativt nye i mellemkrigstiden. Endelig ser det ud som om, at de unge kvinders interesser blev prioriteret lavt i DSU, f.eks. var diskussioner om husassistenteres arbejdsforhold sporadiske i forhold til det arbejde, der foregik omkring lærlingesager.

Formålet med denne artikel er at vise nogle eksempler på den kvindeideologiske debat og kvindeagitationen i tilknytning til DSU. Hvilke strategier anlagde kvinder, der var tilknyttet organisationen i forhold til pigerekutteringen og i forhold til de mandlige medlemmer? Hvilke kvindeidealer, blev der kolporteret indenfor DSU, og hvilken appel havde de i forhold til mellemkrigstidens ungpige-generation?

Jeg har hovedsagelig trukket på formuleringer fra to kvinder, der var knyttet til DSU på hver deres måde. Det gælder Nina Andersen, der var aktiv DSU'er som ung og senere en fremtrædende politiker indenfor Socialdemokratiet, og Caja Rude, der via sin skribentvirksomhed blev tilknyttet DSU.

At skrive denne del af den socialdemokratiske kvindehistorie har krævet en omvurdering af de traditionelle begreber om kilder til politisk historie, idet der ikke findes kvinder fra DSU, som har efterladt sig mange hyldemeter teori og memorier, som tilfældet er med nogle af de socialdemokratiske mænd. I stedet har jeg konsulteret de steder, hvor kvinderne faktisk artikulerede sig: i artikler, upublicerede taler, breve, billedmateriale og skønlitteratur for at stykke et billede af pigeideologierne og kvindestrategierne sammen. For Nina Andersens vedkommende består materialet for størstedelen af politiske taler og artikler, mens jeg for Caja Rudes vedkommende har inddraget en skønlitterær tekst.

»Nina har i en meget lang årrække ofret Ungdomsbevægelsen sin Arbejdskraft. Hun er en ypperlig Taler, levende og frisk, med Sans for Sprogets Skønhed, og hun forener denne formgivende Evne med en Ballast af Viden, der rækker langt ud over det almindelige. ... Nina bliver Kvinderne en begavet og dygtig Repræsentant og hun har samtidig det Fortrin, at hun ikke hører til den Type af Kvinder, der kun kan se Kvindespørgsmaal, hvor de end færdes.« (Rød Ungdom i anledning af Nina Andersens indrykning i folketinget 1936).

Nina Andersen (f. 1900) var så at sige født ind i den socialdemokratiske arbejderbevægelse, idet hun kom fra et typograf/redaktørhjem i provinsen. Hun blev aktiv i DSU, da hun kom til København i 1920'erne, hvor hun ernærede sig som HKer, bl.a. i smedeforbundet. Nina Andersen blev skolet indenfor arbejderbevægelsens eget uddannelsessystem både i Danmark og i udlandet. Hun frekventerede arbejderskolen i København og kurser på arbejderhøjskoler i Tyskland og i England. (bl.a. Schloss Tinz og Ruskin College). Hun var en af de få socialdemokratiske kvinder, som skabte sig en politisk karriere i mellemkrigstiden. Hun startede i DSU og avancerede herefter til forskellige tillidsposter i partiet, bl.a. var hun medlem af hovedbestyrelsen fra 1931-1939 og herefter medlem af forretningsudvalget og partisekretær fra 1943. Desuden var hun medlem af Københavns borgerrepræsentation fra 1933-1950 og af Folketinget fra 1936. Hun var aktiv i det socialdemokratiske kvindearbejde i 1930'erne og havde tillige mange tillidsposter i arbejderbevægelsens kulturinstitutioner, AOF, DUI, Roskilde Højskole m.v. Selvom Nina Andersen nedlagde sine tillidsposter i DSU i begyndelsen af 1930'erne vedblev hun at fungere som foredragsholder og at levere stof til Rød Ungdom, hovedsageligt kvindestof.

Mellem lighed og særart - kvindepolitiske strategier i et langelinje-perspektiv

I det socialdemokratiske partiprogram fra slutningen af sidste århundrede indgik kravet om valgret for mænd og kvinder og målet om »alle Menneskers fuldkomne Frigørelse uden Hensyn til Køn, Race eller Nationalitet«. ⁶

I DSU programmet fra 1920 er denne del af det socialdemokratiske program kogt ned til en formulering om målet, der er at »samle og organisere Arbejderungdommen - Kvinder som Mænd - for derigennem at bibringe den politiske Forstaaelse og Oplysning om Socialismen« etc. I DSUs formålsparagraf indgik således kun den blotte interesse i at organisere begge køn, ikke refleksioner over den eksisterende ulighed mellem kønnene.

Indenfor socialdemokratiet og DSU har der aldrig eksisteret nogen egentlig kvindeteori, ejheller en selvstændig socialistisk kvindebevægelse eller en samlet kvindepolitik. Dette *kunne* føre til en (fejlagtig) antagelse om, at de kvindepolitiske engagerede kvinder indenfor parti og ungdomsbevægelse så blot kunne boltre sig frit i dette ingen-*mands*-land. Hvilket på ingen måde har været tilfældet. Selvom de socialdemokratiske kvinder, som f.eks. Nina Andersen og Caja Rude har haft et vist spillerum til at udforme kvindeideologiske ståsteder, som de offentliggjorde i DSU regi og andre steder, så har de samtidig været begrænset af den usynlige bane, som var kridtet op af partiets mænd. Udformningen af de kvindepolitiske strategier er med andre ord sket som en balancegang mellem partiets politiske principper og de kvindeinteresser, som bl.a. kom til udtryk i tidens kvindeorganisationer.

Den svenske kvindehistoriker Yvonne Hirdman har defineret kvindestrategi, som *kvindedrømme, der bygger på grundliggende forestillinger om, hvad kvinder er, bør være, skal gøre, altsammen i forhold til manden.* (Hirdman 1986). Samtidig arbejder hun med en periodisering af kvindestrategiernes historie i det 20. århundrede, som jeg også finder brugbar til en indkredsning af kvindestrategierne indenfor DSU og i videre forstand i socialdemokratiet. Kort fortalt er der tale om følgende hovedkategorier:

1. Den lighedsideologiske strategi
2. Den gammeldags særartsstrategi
3. Den professionelle/moderne særartsstrategi
4. Kombination af ligestillings- og militant særartsstrategi.

Den lighedsideologiske strategi var en tankegang, der dominerede den tidligt borgerlige kvindebevægelse, f.eks. Dansk Kvindesamfund, ligesom tankegangen kom til at præge de første socialdemokratiske partiprogrammer, jvf. indledningen til dette afsnit.

Lad Manden nok saa meget tumle med Problemet: det socialistiske Samfund. For Kvinden vil Drømmen alle Dage forme sig som: et hyggeligt Hjem. I Caja Rudes Bøger findes der Billeder af det husmoderlige Hjem, spillevende Detaljer fra Køkken og Dagligstue, en ligefrem følelig Atmosfære. (...)

Som Kunstner er hun først og fremmest *Kvinden*, der intimt interesserer sig for det enkelte Menneskes Skæbne. (Jul Bomholt: *Moderne Skribenter* 1932).

Caja Rude (1884-1949) kom til den socialdemokratiske bevægelse ude fra. Den sociale deroute, som hun oplevede som ung var udslagsgivende for hendes senere sociale engagement. Forældrenes skilsmisse betød, at hun kom ud at tjene som 10 årig og at hun senere ernærede sig ved forskelligt ufaglært arbejde. Caja Rude var født i embedsborgerkabet og giftede sig også med en mand udenfor arbejderklassen. Hun var en tid aktiv i Dansk Kvindesamfund som for»mand« for Korsørkredsen. Efter skilsmisse og publikationsvirksomhed i det små, blev hun knyttet til Social-Demokraten i København i 1929. Her havde hun ansvar for kvindestoffet og for brevkassen »Spørg Ville«, der udviklede sig til hendes egen lille velgørenhedsinstitution. Fra 1929 til 1943 skrev hun desuden en række ungpigebøger og sociale romaner, hvor Kammerat Tinka hører til den sidste kategori. Caja Rude virkede som foredragsholder og skribent i tilknytning til DSU, hvor hun forsøgte en sammenkædning af de nye moralske toner i 1930erne og det traditionelle kvindeliv.

Indenfor den lighedsideologiske tankegang er manden den normative. Det er ham, der har de friheder, som kvinderne vil have: politisk, økonomisk, juridisk, kulturelt m.v.

Strategien byggede på forestillingen om, at mænd og kvinder skulle blive lige som *individer*. En logisk fremskrivning af tankegangen ville være drømmen om androgyne individer. En logik der dog ikke mig bekendt kom til udtryk hverken i stemmeretsbevægelsen eller indenfor socialdemokratiet. En praktisk konsekvens af tankegangen har været en nedtoning af de biologiske forskelle og fremhævelse af fællestrækkene mellem de to køn i de perioder, hvor den ligestillingsorienterede argumentation har domineret.

Den gammeldags særartsstrategi byggede på forestillingen om mænd og kvinder som hinandens modpol, d.v.s. at mænd og kvinder blev opfattet som *væsensforskellige*. Her anses de biologiske forskelle som udslagsgivende. - Her var manden ikke nogen idealtipe, fordi den naturgivne arbejdsdeling henviste mænd og kvinder til hver deres område i samfundet. Manden skulle tage sig af det »ude« i det offentlige liv, mens kvinden var henvist til det »inde«, familie, husholdning, moderskab, følelser m.v.

Der kan ses spor af den gammeldags særartsideologi i kvindebevægelsen i Danmark omkring århundredeskiftet, hvor der blev argumenteret med, at kvinder skulle have *stemmeret*, fordi de var *kvinder*, der havde særlige kvalifikationer og evner. Ikke fordi de var individer, der skulle ligestilles med mændene. (Ravn 1895). I Caja Rudes kvindepolitiske holdninger er der tydelige rester af den gammeldags særartsideologi, som hun forsøger at knytte an til et mere moderne kvindetype. Yvonne Hirdman har tydet denne variant af særartsideologien som en særlig strategi, der skulle afværge skræmmebilledet af mandkvinden, som mænd byggede op i kølvandet af den frigjorte ligestillingskvinde.

Som det tredje og vigtige i denne sammenhæng er der tale om en *professionaliseret særartsstrategi*, der indebar, at kvinder accepterede særarten, men at de samtidig efterstræbte den verden, som var skabt af mændene. Troen på oplysning og uddannelse var en hjørnesten i denne ideologi. Moderskab og husmoraarbejde skulle - med mændenes arbejde som forbillede - rationaliseres og professionaliseres. Så ville værdigheden og respekten for kvindernes livssammenhæng følge med.

I Danmark fik denne *moderne særartsideologi* sit mest eksplicite udtryk i de husholdningsorganisationer, der opstod i mellemkrigstiden. Men strategien smittede også af i det socialdemokratiske kvindearbejde. F.eks. argumenterede Nina Andersen for familiens modernisering og for husarbejdets rationalisering. Hun var tillige aktiv i arbejdet med professionalisering af husassistentarbejdet og i forhold til at rykke spørgsmålet ind i statsligt regi.

Endelig er der den særlige *kombination af ligestillings- og særartsstrategien*, der hører efterkrigstiden til. Betoningen af ligestilling og tankerne om men-

neskesamfundet kulminerede i 60'erne, mens der i 70'erne skete en accentuering af en militant særartsideologi med den nye kvindebevægelse som centralt artikuleringssted. Yvonne Hirdman peger her på at det, der i dag kunne se ud som genbrug af gamle særartsargumenter (f.eks. at kvinder skal sætte deres præg på det politiske liv etc.) skal ses i ly af en ny historisk kontekst.

I dag er den afgørende forskel at manden bruges som ikke-norm⁸.

Men hvad er forklaringerne på disse skift i kvindestrategiernes udvikling?

Lægges vægten på konjunkturelle forhold ser det ud som om, at højkonjunkturer generelt har givet plads for kvindepolitiske offensiver, idet mænd antages at være mere tolerante i økonomiske opgangstider. Dette har til dels været sammenfaldende med brug af ligestillingsideologien.

Samtidig har der været eksempler på, at mere defensive strategier, f.eks. den professionelle særartsideologi, er blevet anvendt i perioder med krise og arbejdsløshed, hvor mændene som indehavere af den samfundsmæssige magt har været mindre tolerante.

I den forstand kan kvindestrategiernes udvikling anskues som *forhandlingsstrategier* i relation til det patriarkalske samfunds konjunkturelle udsving.

En anden del af forklaringen på skift i kvindestrategi kan ligge i et generationshistorisk og et livshistorisk perspektiv.

Det generationshistoriske opgør kan spores både indenfor Dansk kvindesamfund (Rømer 1986) og i DSUs kvindearbejde i mellemkrigstiden. Nina Andersen berører et sted kløften mellem en ny og en gammel kvindegeneration i det socialdemokratiske organisationsapparat, som hun karakteriserer som

...en Kløft imellem deres og vores Opfattelse af Kvinders Stilling, Opgaver og Rettigheder og Pligter.

Disse Kvinder har næsten alle den Opfattelse at »gamle Dage« da Kvinder, Unge og Gamle - havde deres Virke indenfor Hjemmets 4 Vægge, der var Idealet, det er det, vi skal stræbe efter at faa genindført.

(Raadgiveren 1928)

Karakteristikken kunne godt være møntet på de kvindeideologiske holdninger, der ligger i dele af Caja Rudes forfatterskab, hvilket jeg vender tilbage til.

Endelig er der de forklaringer, der forstår skift i kvindestrategi som udslag af livshistoriske omstændigheder: At der ovenpå en periode, hvor ligestillingsargumenterne har været ført frem, reflekteres over det, der blev tabt i denne kamp. f.eks. moderskab og familieliv til fordel for erhvervskarriere. Det, som jeg vil kalde ligestillingskampens »tømmermænd« har historisk set ofte ført til et come-back for særartsstrategier i forskellige udgaver. Indenfor én og samme kvindegeneration vel at mærke.

I den henseende er Nina Andersens kvindepolitiske udvikling - med de

Rød Ungdoms 1940 s. 107

skift, der sker i vægtningen af ligestilling og særart - eksemplarisk for en udvikling, der (gen) kendes i vore dages aktive kvindegeneration.

Caja Rudes kvindepolitiske udvikling tegnes nærmere af bevægelsen den anden vej omkring: fra en stærkt romantisert forestilling om kønnenes særart til en stigende erkendelse af ligestillingens nødvendighed i det moderne kvindeliv.⁹

Pigeopdragelse i DSU

Det er karakteristisk for Nina Andersens kvindepolitiske agitation, at den kørte i et dobbeltspor mellem besyngelse af de unge kvinders særlige kvalifikationer i forhold til politik og samfundsliv og en negativ og pessimistisk vurdering af det, som kvinderne faktisk foretog sig.

Nina Andersen mente, at de unge kvinder var overfladiske og at de brugte deres tid på den forkerte måde og på de forkerte ting, at deres horisont var snæver og at de var uvillige til at lære noget.

Hun kunne i sine taler sammenligne DSU pigerne med pjattede overklassedamer, når de »sludrede rent utåleligt« under foredragene, ligesom hun

heller ikke havde meget til overs for pigernes litterære smag, domineret som den var af tidens populære ugebladsforfattere, Ingeborg Vollquarts o.a. Hun mente endelig at den »fordærvede« jazzungdoms moral gik igen indenfor DSU, hvor der var »pigebørn«, som skiftede ven 3-4 gange årligt.

Umiddelbart kunne det se ud som om at Nina Andersen ikke brød sig om de unge. Og da slet ikke om de unge arbejderkvinder. Men karakteristikkene tjente ofte blot som en rituel opridsning af det forlystelses- og liderlighedshelvede, som organisationen kunne forhindre og forløse ad andre kanaler

Nina Andersens kvindepolitiske mål var at opdrage pigerne til at *tænke* og *handle* politisk herunder at sætte den egne situation ind i en samfundsmæssig sammenhæng. En formulering, der kan lyde trivielt i dag, men som i mellemkrigstiden kunne provokere religiøst/borgerlige kredse, der stadigvæk betragtede de unge og kvinderne som rene og fritsvævende naturprodukter uafhængige af politikken og økonomien.

Desuden var Nina Andersen revser i DSU i en tid, hvor organisationens mål ikke mindst var at *opdrage* arbejderungdommen. Der blev opbygget et billede af ideal-DSUeren som den, der i en slags politisk kald satte alle sine kræfter ind på arbejdet i organisationen. Hensigten var at etablere en særlig socialistisk kultur på alle fronter såvel kunstnerisk som i hverdagens praksis¹⁰. Der blev f.eks. ført diskussioner om tilladeligheden af dans og druk og kortspil, hvor ledelsens holdning var restriktiv.

I 1931 blev der udtrykt glæde over, at antallet af møder var stærkt stigende, samtidig med, at antallet af møder med efterfølgende bal var dalende og »at den Dag, da der overhovedet ikke mere holdes et Møde med efterfølgende Bal, bør ikke vær Fjern« (DSU Beretning 1931) - Denne holdning blev næppe delt af ret mange menige DSUere, der også brugte organisationen til opfyldelse af sociale behov.

DSU idealet var et, der lå mellem Sønderbys jazzende borgerbørn og Herdals fortabte Løg og det betød aflukning for kultur til højre og venstre og over og under den socialdemokratiske ungdomskultur. Det betød fordømmelse af promiskuitet og flirt, af populærkunst, af jazz og andet, som blev anset for dekadent borgerlig eller forfladigende proletarisk kultur.

Det er sigende, at der i lederbladet for KFUM og K blev skrevet med begejstring om de målrettede og moralsk ufordærvede DSUere. De havde

Selvdisciplin, træning i at tumle med Problemer, tankemæssig og oratorisk Iver for at dygtiggøre sig, som ikke i tilsvarende Grad kendes i andre Klasser af tidens Ungdom - og som gør det venteligt og retfærdigt - menneskeligt talt - at de til sin Tid faar det Førerskab, som de stiler efter.

(Larsen 1932:3)

Selvom DSU og KFUM og K stod skarpt overfor hinanden i mange dagsaktuelle spørgsmål (DSU var ateistisk, antinationalistisk og antimilitaristisk)

havde de to organisationer nogle opdragelsesidealer til fælles. Behovsudsættelse og antihedonisme var således højt vurderede personlige karaktertræk i begge organisationer. Forskellen lå i, at den opsparede energi skulle bruges til forskellige formål: I DSU til opbygningen af det socialistiske fællesskab og den socialistiske kultur, mens energien i KFUM og K skulle kanaliseres ind i det kristne fællesskab og i gudsforholdet.

Særligt kvindearbejde i DSU?

I slutningen af 1920'erne skrev Nina Andersen et par artikler i Raadgiveren - lederblad for DUI og DSU - om kvindernes stilling i DSU, hvor hun samtidig foreslog igangsættelse af et særligt kvindearbejde for at øge kvinderekrutteringen og pigernes aktivitet i det hele taget.¹¹

Nina Andersens argumenter for at øge kvindeandelen i DSU var flere.

For det første mente hun, at kvinderne kunne berige oplysningsarbejdet, at den »unge Mands Saglighed og den unge Kvindes Intuition« i forening ville påvirke arbejdet i gavnlig retning. Et andet argument for at forøge kvindernes antal, var kvindernes agitatoriske evner.

En kvindes Interesse bliver en Del af hendes Liv paa en anden Maade end for den unge Mand; hun maa tale om det, der ligger hende paa Sinde, og hendes Begejstring for, Tro paa sin Sag, kan rive mange med, som ellers af Dovenskab - om man vil Uoplughed - ikke har givet sig i Lag med Arbejde af politisk eller oplysende Art.

(Raadgiveren 1927)

Et tredje argument var, at kvinderne før eller senere skulle være »den nye Slægts Mødre« - et kønsimperativ, som Nina Andersen her opstillede uden nuancer, selvom hun i sit eget liv forblev ugift og barnløs. En situation, som hun senere har understreget var frivilligt valgt, men på den anden side en situation, som en del af hendes kvindeneration nødvendigvis måtte leve i p.g.a. kvindeoverskuddet i befolkningen. Nina Andersen analyserede herefter grundene til det lave kvindemedlemstal i DSU. Hun pegede på »den naturlige Deling«, som betød at der blev stillet lavere forventninger til de unge kvinder sammenlignet med mændene. Et andet problem var de unge mænd, som ikke tog kvinderne alvorligt, men stillede sig tilfredse med »et par gode Danseben« og noget smart tøj. Et tredje problem var hjemmene, der forhindrede pigerne i politisk aktivitet. Både fordi pigernes medhjælp blev forventet i hjemmet, og fordi der herskede en norm om, at piger skulle beskæftige sig med noget mere kvindeligt end politik.

Nina Andersen erkendte, at der skulle en meget stærk politisk interesse til blandt de unge kvinder for at bryde igennem alle disse forhindringer:...»en saa stærk Interesse, at den kun er oprindelig hos de færreste; men som det

forhaabentlig er muligt at fremkalde.« (Raadgiveren 1927) Det var her, som så mange andre steder Nina Andersens mål, at nedtone de traditionelle kvindeinteresser og at fremme pigernes politiske kultivering via DSU arbejdet.

I forlængelse heraf foreslog hun særlige pigeaktiviteter igangsat indenfor DSU i form af en særlig møderække med emner som: Kvindens samfundsmæssige Stilling gennem Tiderne, Kvinden og Erhvervslivet, Kvindernes deltagelse i det politiske Liv, Kvindernes Opgave i det moderne Samfund, særlige Kvindeopgaver indenfor D.S.U. og evt. socialistisk Børneopdragelse. Alternative forslag var en studiekreds med Bebels »Kvinden og Socialismen« som grundbog og endelig ville en syklub, hvor man beskæftigede sig med en social roman også være udmærket. (Raadgiveren 1927)

Nina Andersen initiativet blev retningsgivende for det særlige pigearbejde, der blev igangsat indenfor DSU i de følgende år. Umiddelbart ser det ud som om, at syklubberne havde den største succes, mens studiekredse med særlige pigeemner eller særlige møderækker for piger var sjældne.¹² I 1936 havde der været sykredse i 28 DSU afdelinger, mens der kun havde været enkelte studiekredse med aktuelle emner for kvinder, og socialpsykologi, seksuelle spørgsmål og boligforhold. (DSU Beretning 1937) Det ser ud som om, at pigerne selv lagde stor vægt på syklubbernes og deres betydning for DSU arbejdet. En DSU pige fra Odder karakteriserede syklubbens funktion således.

En Tid, hvor i hvert fald her i Afdelingen de kvindelige Medlemmer trækker det store Læs, er før (ved) de Basarer, som Afdelingen har afholdt for at skaffe Midler til D.s.U. Arbejdet, Vi danner da gerne en Tid før en Syklub for at fremstille Haandarbejder i store Mængder; *men* vi søger ogsaa ved Samtaler, Diskussioner og Oplæsning at vække Forstaaelse af og Interesse for vor Sag, og en Syklub med saadan en dobbelt Opgave mener vi ogsaa har Betydning, naar Talen er om Aktivisering af de kvindelige Medlemmer.

(B og U 1934: 55-56)¹³

Andre steder var pigerne offensive i forhold til det almindelige afdelingsarbejde, samtidig med, at de lavede særlige kvindearrangementer. Der er formentlig tale om en københavnerafdeling, som Ruth fortæller om i det følgende¹⁴

Trods det, at vi kun er faa Piger i Afdelingen, har vi tre Piger i Bestyrelsen, vi har Aftener, som Pigerne selv lægger Program til og udfylder. Saaledes skal vi i nær Fremtid have et Agitationsmøde arrangeret af de kvindelige Kammerater og med en kvindelig Taler. Ved de almindelige Møder er det lige saa tit en kvindelig som en mandlig Kammerat, der er Dirigent. Og hvis der i det Udvalg, der lægger Program til hver Mødefaften ikke er mindst én kvindelig Kammerat med, er det en stor Sjældenhed.

(B og U 1934: 56)

Der var piger, som var kritiske overfor det særlige kvindearbejde. De mente, at det bekræftede kvinderne i den tro, at de var nogle sarte skabninger, der

skulle tages ekstra hensyn til. I stedet pegede de på en opstramning af moralen mellem kønnene indenfor DSU, især på at mændene skulle tage pigerne alvorligt i politiske diskussioner. (B og U 1934: 55)

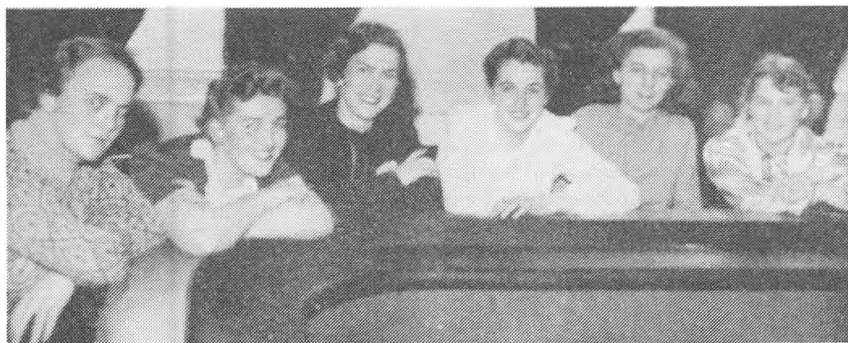
Det er interessant, at kvindernes medlemstal procentvis lå højest i provinsen. I Svendborg amtskreds toppede den med en kvindeandel på 30.3%, I Sydsjælland var den på 27.3%, mens procenten i Vestjylland lå på 26.3%. I København udgjorde Kvinderne kun 23.8%. Samtidig var der flere kvinder i byernes DSU'er sammenlignet med landforeningerne. Kvindeandelen i en udpræget landkreds som Bornholm lå helt nede på 14.5% (DSU beretning 1937). Den højere pigeandel i provinsbyerne kan måske forklares ved, at DSU medlemsskabet her stadig var et familieanliggende: at der her var tradition for at hele søskendeflokken uanset køn og interesser blev knyttet til DSU? Mens ungdomslivet i København var mere individuelt, d.v.s. udskilt fra familien.

Herudover var de kommercielle tilbud for unge langt større i hovedstaden end i provinsbyerne.

Og i DSU anså man alliancen mellem pigerne og den kommercielle ungdomskultur som langt stærkere end tilfældet var med de unge mænd. I Haandbog for socialdemokratisk Ungdomsarbejde fra 1929 hed det således:

Alle kvinder har en medfødt Trang til Fornøjelser. Det er vor Opgave at vise denne Trang den rette Vej, saaledes at den finder Udtryk paa sundeste og bedste Maade. (...) De unge Kvinder synger meget gerne; men vi maa lære dem nye Sange, som Modvægt mod de indholdsløse Revyviser, der kvindres utallige Steder. (81)

En statistisk opgørelse fra 1937 viste, at ca. halvdelen af DSU pigerne var husassistenter. (DSU beretning 1937) Deres lave faglige organisationsgrad blev naturligvis beklaget i DSU, og i Midtjyllandskredsen blev der afholdt møder for husassistenter i samarbejde med Husassistenternes Fagforening. - Det var formentlig på den baggrund, at Nina Andersen i slutningen af

DSU pigerne vedblev at være tilskuere ved de »store« DSU begivenheder i mellemkrigstiden. Fra kongressen i 1940. (Rød Ungdom 1940 s. 30)

1930erne gjorde en indsats for at forbedre husassistentuddannelsen i statsligt regi. Blandt andet gik hun ind for en 3 årig uddannelse for kvinder i huslige erhverv og en forbedring af løn og arbejdsforhold.¹⁶ Arbejderhøjskolerne lokkede ligeledes pigerne med tilbud om skolekøkkenundervisning.

Alt i alt må man dog sige, at DSU pigernes erhvervsmæssige problemer indtog en meget beskednen plads i forhold til de initiativer, der blev udfoldet på lærlinge og landarbejderområdet.¹⁷ Og når der endelig skete noget i retning af at tage pigernes forhold op, var det kvindernes eget initiativ.

Kvindesagskvinder og diskussionsmaskiner...

De mandlige DSUere var modvillige, når det gjaldt igangsættelse af særlige kvindeaktiviteter. De beskyldte DSU kvinderne for at efterligne KFUK ved at skille kønnene ad og dermed gå imod DSUs mål, der var at samle mænd og kvinder i en bevægelse. Desuden mente de, at det særlige kvindearbejde ville skabe separatistbevægelse og kvindesagskvinder, som ville så splid mellem mandlige og kvindelige kammerater. Og endelig mente de, at mange af de mandlige kammerater havde lige så store problemer med tilbageholdenhed og usikkerhed. Nina Andersen afviste argumenterne om de unge mænds problemer, og fastholdt at de unge kvinder var dårligere stillet på grund af den kønsspecifikke opdragelse.

Som nævnt fik Nina Andersen initiativet en vis gennemslagskraft i DSU. Det er her interessant at se, hvorledes mange af Nina Andersens argumenter for kvindearbejde går igen i håndbogen for socialdemokratisk ungdomsarbejde, der blev flittigt anvendt i DSUs studiekredsarbejde. Her blev det samtidig slået fast, at DSU på ingen måde kunne gå ind for en særskilt kvindeorganisering.

Naturligvis kan vi ikke i den socialdemokratiske Ungdomsbevægelse - for at forcere Tilgangen af unge kvindelige Medlemmer, give os af med at dele Kvinder og Mænd i to Grupper, naar vort Oplysningsarbejde skal foregaa. Men det er klogt at tage visse Hensyn til de unge Kvinder og de særlige Interesser, man maa formode de har. Det bør dog ikke drives for vidt.

(Christiansen og Hansen 1929: 79)¹⁸

Nina Andersen tog i diskussionen om det særlige kvindearbejde klart afstand fra de borgerlige kvindeorganisationer, der havde en for snæversynet forklaring på kvindeundertrykkelsen, begrundet i ren og skær mandschauvinisme, som hun udtrykte det. Målet med det socialistiske kvindearbejde var at forklare kvindeundertrykkelsens samfundsmæssige årsager begrundet i den økonomiske og teknologiske udvikling. Det var målet at opdrage kvinderne til klassekamp på mændenes side, ikke at opdrage til kvindekamp. - Og for

yderligere at lægge luft til de borgerlige kvindeorganisationer, understregede hun

..., at ingen DSU'er ønsker at skabe »Kvindesagskvinder«, d.v.s. Kvinder, der sætter Kønssager over Klasseinteresser, eller Diskussionsmaskiner.

(Raadgiveren 1928)

På den baggrund kan det forbygge, at Nina Andersen få år senere blev medlem af Dansk Kvindesamfund. Den konkrete anledning har formentlig været hetzen mod de gifte kvinders erhvervsarbejde, som blev ført langt ind i socialdemokratiets rækker. Ligesom anledningen kan have været den forbeholdne indstilling i DSU og i socialdemokratiet til kvindearbejdet. Og endelig har behovet for fællesskab med andre kvinder, der havde en fremskudt plads i det offentlige liv sikkert spillet en rolle.²⁰

Ekskurs om hetzen mod de gifte kvinders arbejde

Kritikken af de gifte kvinders arbejde dukkede op i forbindelse med krisen i 30'erne, hvor forestillingen om manden som forsørger fik ideologisk medvind. Det betød en negativ holdning til de gifte kvinders erhvervsarbejde, fordi det blev påstået, at de tog arbejdet fra mændene. Den offentlige debat var så opkogt, at fænomenet har fået tilnavnet »hetzen« mod de gifte kvinders selverhverv. Konkret førte diskussionen nogle steder til vedtagelser om, at gifte kvinder, der arbejdede indenfor det offentlige skulle afskediges. Det gjaldt også i kommuner med socialdemokratisk flertal, Århus bl.a.

Nina Andersen gik meget konsekvent til kamp for kvindernes erhvervsretigheder, idet hun ikke kun så problemet ud fra de gifte kvinders synsvinkel, men mente, at indgrebene havde en ideologisk effekt i forhold til kvinders erhvervsarbejde som sådan.

Hun rejste bl.a. diskussionen indenfor socialdemokratiet, hvor hun kritiserede de pågældende socialdemokratiske flertal for ikke at være i overensstemmelse med partiets principielle standpunkter. Hendes budskab til de socialdemokratiske mænd var, at de måtte lære betydningen af kvinders lønarbejde.

...saaledes maa nutidens Arbejdere lære, at Kvinders Erhvervsarbejde kan løfte hende ud af uværdige Arbejdsforhold, formindske hendes Betydning som løntrykkende Faktor og gøre hende egnet til at staa ved siden af Manden i Kampen for Samfundets Omdannelse, for Arbejdets Frigørelse.

(Socialisten 1934)

Også her betragtede Nina Andersen kvinders lønarbejde som en løftestang i arbejderklassens samlede frigørelseskamp, fordi hævdede hun - at kvinders

frie erhvervsarbejde ville tvinge samfundet til at erkende værdien af deres arbejdskraft i hjemmet, f.eks. den gratis børnepasning.²¹

Nina Andersen mente, at kvinders lønarbejde var forudsætningen for, at så mange som muligt af begge køn blev beskæftiget i det, som hun kaldte organisationsegne fag, som ville mindske løntrykkeriet og i det hele taget udligne forskellen mellem mænd og kvinder. Begrænsninger i kvinders ret til at søge erhvervsarbejde ville blot resultere i at kvinderne blev endnu svagere overfor arbejdsgiverne.

Men Nina Andersen afskrev alligevel »patriarkatets samfundsmæssige position« som grund til problemet. Den virkelige forklaring, mente hun, lå i de reaktionære strømninger, som krisen og arbejdsløsheden havde skabt i arbejderbevægelsen. Hun fastholdt til stadighed at samfund var et og patriarkat noget andet.

At Nina Andersens holdninger havde en vis genklang i Socialdemokratiet viste sig ved, at der i partiprogrammet fra 1934 indgik et selvstændigt afsnit, hvor de gifte kvinders ret til erhvervsarbejde blev fastslået. I en lederartikel i Kvinden og Samfundet (Dansk Kvindesamfunds medlemsblad) blev Nina Andersen rost for sin konsekvente holdning og sit kvindepolitiske mod.

Naar det sker, at en politisk nidkær Kvinde som Nina Andersen træder frem og værges sine Medsøstre samtidig med, at hun værges sit Partis Ære saa gør det et dybt Indtryk paa alle dem, der staar udenfor, men - sikkert gør det ogsaa et dybt Indtryk indadtil i Partiet. Der vinder en Kvinde som Nina Andersen Respekt mellem sine Partifæller. Hun er klog, og hun er ikke bange. - Kvinderne siger hende Tak.

(Kvinden og Samfundet 30.1. 1934)

Sagen om de gifte kvinders ret til arbejde betød en sammenrystning af borgerlige og socialdemokratiske kvinder i et organisatorisk samarbejde i Dansk Kvindesamfund. - Men Dansk Kvindesamfund blev aldrig noget organisatorisk alternativ for den almindelige socialdemokratiske arbejderkvinde - hverken ung eller gammel. Hun forblev i DSU og i det kvindearbejde, der i 30'erne blev organiseret i tilknytning til partiet.²³

Ligestillingskampens tømmere...

Nogle få år senere stillede Nina Andersen spørgsmålstegn ved den ensidige ligestillingsstrategi, som kvindebevægelsen og hun selv havde været fortalere for. (Idet hun definerede kvindebevægelsen bredt til også at omfatte kvindefagforeninger, kvindelige politikere og kvinder i socialt og humanitært arbejde)

Godt nok var hun stadigvæk fortalere for at fastholde kvinders ret til at væl-

ge arbejdet udenfor hjemmet, men hun pegede nu på, at kvinderne i hjemmet var blevet overset.

... Og vi maa ikke herfor glemme, at mange Kvinder kunne have brug for, at vi kæmpede med dem for deres Ret til at arbejde i *Hjemmet og der alene*.

(Rød Ungdom 1937: 108)

Opgaven lå nu i at kæmpe for, at husmoderen fik den rigtige placering i erhvervslivet, at hun fik den tilstrækkelige uddannelse, den gode arbejdsplads, den anstændige arbejdstid, og økonomiske forhold, så hun kunne nøjes med én arbejdsplads - d.v.s. den i hjemmet. Det, som Nina Andersen her argumenterede for var den rationelle, oplyste husmor, som også var husmororganisationernes drøm. Det, som skilte Nina Andersen og husholdningskvinderne var graden af politisk indblanding i disse ting og deres løsning.²⁴

Nina Andersen erkendte, at kampen for de lige rettigheder havde fjernet en del af kvindernes traditionelle livssammenhæng, uden at sætte noget nyt i stedet. F.eks. var moderskabet »taget fra mange Kvinder« i takt med industrialiseringen. Samtidig indrømmede hun, at hendes egen kvindegeneration havde været for villig til at følge en udvikling, som »bar sit Nederlag i sig«.

Vi saa alle de udvendige Fordele ved at følge Udviklingen, den indre Tomhed erkendes som Regel først for sent af den enkelte Kvinde, men den kan i Tide erkendes af den samlede Kvindebevægelse.

(Rød Ungdom 1937: 108)

Det er tankevækkende, at Nina Andersen her pegede på kvindebevægelsen som aktør. (Dette præciserede hun et andet sted i artiklen til stadig at være kvindebevægelsen i tilknytning til de enkelte partier og ikke udenfor...)

Sideløbende hermed blev Nina Andersen skarpere i sine formuleringer overfor de socialdemokratiske mænd, og hun insisterede på, at kvinderne nu skulle til at sætte *deres* præg på det politiske liv. Der var områder, hvor ligestillingen og de formelle rettigheder ikke slog til. Kvinder, der arbejdede i politik skulle have mod til at træde nye veje og de skulle vedkende sig deres styrke og udnytte den i det politiske liv, f.eks. sansen for detaljer...

Nina Andersens betoning af særartsargumenterne ser jeg som dobbelttydige: På den ene side skete det i en slags eufori over, at kvinderne nu havde nået en repræsentation i det offentlige liv og kunne begynde at stille krav til arbejdsgangen her. På den anden side var der tale om en smertelig erkendelse af tomhed og tab af kvindelighed i takt med ligestillingen.

Endelig kan betoningen af særartspositionerne have haft en mere pragmatisk grund: Der er ingen tvivl om, at ligestillingspolitikken blev kraftigt udfordret af husmororganisationerne og deres betoning af særarten i perioden. Måske følte Nina Andersen sig presset til at hægte sig på professionalise-

ringstanken både af husmororganisationerne og af de mange husligt arbejdende kvinder indenfor socialdemokratiet?

Kammeratægteskab: frigørelse eller undertrykkelse?

I mellemkrigstiden gav begrebet om kammeratægteskab genlyd i mange kredse, lige fra frisindene borgerlige - til socialdemokratiske og kommunistiske miljøer. Socialdemokraten K.K. Steincke var i slutningen af 20'erne med til at udgive et par bøger på dansk af den amerikanske advokat B.B. Lindsey, som diskuterede tidens seksualmoral og kammeratægteskabet. (Lindsey 1927 og 1928) Lindsey's forestillinger om kammeratægteskabet gik ud på, at der før indgåelse af egentlig ægteskab skulle være en prøveperiode, hvor parterne boede sammen uden juridiske bindinger. Børn skulle i denne periode undgås via seksualoplysning og brug af prævention. Tanken var, at kammeratægteskabet skulle føre frem til egentlig familieægteskab, når der kom planlagte børn. Det nye i kammeratægteskabet var, at der var indbygget en fortrydelsesret, hvor parterne kunne skilles uden samfundets indblanding. I den forstand så den rationalitetselskende Steincke kammeratægteskabet som en funktionel afløser for de herskende tilstande, hvor der efter hans mening blev indgået meningsløse ægteskaber i tusindvis. Det var ikke mindst kirken, der fastholdt de utidssvarende normer.

Ved at betragte alle Udslag af Kønssdrift uden for Ægteskabet som syndige, al Erotik som Sanselighed, og ved i Ægteskabsceremonien at se en magisk Trylleformel, hvorefter Mennesket kan synde med Himmelsens Billigelse, har Kirken drevet Folk til Alteret som Faar, ind i Tvangsægteskaber...

(Lindsey 1928: Steinckes forord)

Kammeratægteskabet i Lindsey's og Steinckes forstand skulle være en ajourføring af samlivsformerne i et moderne, rationelt samfund. Begge køn skulle have lov til at afprøve deres kommende seksualpartnere og skilsmisser skulle afløses af den indbyggede fortrydelsesret i kammeratægteskabet. I en artikel i Rød Ungdom det følgende år gav Caja Rude udtryk for en kritisk holdning til tankerne om kammeratægteskab, ikke mindst ud fra en kvindesynsvinkel. Hun mente, at begrebet om kammeratskab ikke hørte sammen med ægteskab, set ud fra arbejderungdommens synsvinkel, idet »kammerat« i den gamle arbejderklasseforstand havde været ensbetydende med »uløselig Solidaritet«.

I samme Øjeblik Ordet: »Kammerat« bliver knyttet til Ordet »Ægteskab«, saa flyder straks det hævdvundne Solidaritetsbegreb ud - og tilbage bliver kun: Hvor lidt Hensyn til andre - specielt til »Kammeratægteskabshustruen« kan jeg nøjes med at yde?

(Rød Ungdom nr. 10 1929).

Optimistisk lighedsideologi lyser ud af DSU plakaten fra 1933.

Idealet om den frigjorte kvinde-kadre i DSU harmonerede dårligt med de idealbilleder, der blev tegnet af den gifte arbejderkvinde i SD-agitationen: Her blev husmor- og moderskabet mere og mere centralt i løbet af mellemkrigstiden.

Caja Rude så de lovformelige bånd omkring ægteskabet som nødvendige, på grund af kønnenes ulige betingelser: Det var nødvendigt at *binde* mændene til forsørgerpligten og til at »værne og værge« kvinden, som hun udtrykte det.

Den rationalitet, som var en indbygget del af kammeratægteskabstanken i form af prævention og erotik udenom forplantningen, mente Caja Rude heller ikke var til kvindernes fordel.

For den normale og sunde unge Kvinde er det Unatur at lade sit Moderinstinkt og sin Trang til at være eller blive Mor slaa ihjel for at kunne tjene Erotikkens Krav saa meget mere. ... De unge Kvinder byder sig til i Kammeratægteskabet. Og betaler Aagerrenter af den Lykke, der hentes.

(Rød Ungdom nr. 10. 1929).

Caja Rude fastholdt her moderskabet som omdrejningspunktet i kvindernes tilværelse, og det erotiske så hun udelukkende som udtryk for mændenes behov. I den forstand anså hun kammeratægteskabet som en skjult form for prostitution og opofrelse fra kvindernes side.²⁵

Caja Rude efterlyste til slut arbejderungdommens holdning til kammeratægteskabstanken.

I Rød Ungdom blev denne diskussion aldrig til noget, hvilket måske er udtryk for, at DSUerne sympatiserede med Caja Rudes holdninger. Eller havde spørgsmålet ikke den aktualitet blandt arbejderunge, som den offentlige debat gav udtryk for? Et enkelt indlæg fra en mandlig DSUer slog dog på alle kammeratægteskabets fordele, ikke mindst der, hvor begge parter var udearbejdende. Han slog fast at kammeratægteskabet og oplysning om forebyggende midler var til gavn for alt og alle. (Rød Ungdom nr. 11 1929).

Mens Caja Rude var kritisk overfor kammeratægteskabet og dets promiskue undertoner af hensyn til kvinderne, så Nina Andersen »seriepartner-skaberne« som et anslag mod DSU og et udslag af den borgerlige morals indfyldelse.

Det er en uforskammedhed mod Organisationen at visse Kammerater saavel mandlige som kvindelige betragter den som et Elskovsmarked. Vi maa klart tilkendegive, at vi ikke vil finde os i det.

(DSU pigen som etc. 1929)

Den moral, som både Caja Rude og Nina Andersen opstillede, pegede ud fra hver sin synsvinkel på det faste, monogame parforhold. De talte om kærlighed og moderskab som fænomener, der ideelt set skulle bæres af sund natur, fremfor at se dem som kulturelt og historisk bestemte foreteelser.

I forbindelse med sit medlemsskab af Befolkingskommissionen i 1930erne gik Nina Andersen - på linje med det øvrige flertal ind for seksualoplysning givet på neutralt grundlag og for oprettelse af seksualklinikker med præ-

ventionsvejledning både for gifte og ugifte. Caja Rude nuancerede samtidig sit syn på prævention i løbet af 1930'erne, hvilket fremgår af den følgende analyse af »Kammerat Tinka«. ²⁶

Caja Rude og intimssfærens heltinder

Når jeg har valgt at analysere en af bøgerne i Caja Rudes forfatterskab hænger det sammen med, at hun i sit skønlitterære forfatterskab - og i sin virksomhed iøvrigt, tematiserede områder, der lå udenfor den rationelt/logiske diskurs, som Nina Andersens agitation bevægede sig indenfor: Det gælder områder som følelser, kærlighed og drømme og forestillinger om køn, som var mere modsætningsfyldte end i agitationen. Selvom titlen »Kammerat Tinka« giver associationer i retning af de stolte kvindeskikkelser i DSU agitationen, er kvinderne i bogen beskrevet med vægten på hverdagens mere stilfærdige heltinder. I den forstand rummede Caja Rudes æstetiske produktion uden tvivl en genkendelighed i forhold til mellemkrigstidens kvindeliv, som Nina Andersens kvindebilleder kun tegnede svage og ofte negative konturer af. Mens Nina Andersens strategi var at frasortere og udgrænse den traditionelle kvindekultur og erstatte den af en ny offentlig kultur, var Caja Rudes projekt dobbelt, idet hun forsøgte at forbinde de regressive elementer i kvindelivet med et moderne og mere ligestillet kvindebillede.

Kammerat Tinka viser hvilket opgør kvinder måtte tage med sig selv og deres omgivelser i den anledning, men samtidig viser bogen også, at der var grænser for disse opgør. Nogle begrænsninger i perspektivet, som tilsvarede den samfundsmæssige virkelighed i mellemkrigstidens kvindeliv.

Kammerat Tinka: Konflikten og forsoningen

Handlingsforløbet i Kammerat Tinka udspiller sig omkring styrmandsfamilien Bolvig, der på bogens første sider flytter fra et af brokvartererne i det indre København til Korsør, fordi Harald Bolvig har fået stilling som styrmand på et offentligt fyrskip i Store Bælt. Familien består foruden Harald Bolvig af konen Gerda og deres børn Tinka og Pus. Handlingen centrerer sig omkring forholdet mellem ægtefællerne og Tinkas udvikling fra barn til voksen. Bogen igennem trækkes der en række konflikter op, hvor Gerda og Tinka anfægter Haralds autoritet. Bogens slutning varsler dog en forsoning af de konflikter, der er blevet anslået undervejs mellem køn, generationer og klasser, hvor en kooperativ virksomhed kommer til at fungere som en slags *deus ex machina*.

Den første konflikt indtræder, da Gerda begynder arbejdet som hjemme-

syerske for en af byens fabrikker. Hendes motiv er økonomisk: at hjælpe til med at dække familiens udgifter, der er steget ved etableringen i eget beskedne hus. Harald Bolvig føler herved sin position som familiens overhovede truet, samtidig med, at kvinders lønarbejde er imod hans forestillinger om, hvad der er opgaven for gifte kvinder.

Det blev vel til, at man glemte, at han ogsaa havde en Tjans, der bragte Penge til Huse. En skønne Dag gik det vel saa vidt at man betragtede ham som en slags bedre Alfons, der lod sig traktere og underholde af en Kvinde.

(K.T.:42)

Caja Rude anbragte her nogle velkendte argumenter imod kvinders lønarbejde i munden på bogens småborgerligt/reaktionære patriark, samtidig med, at hun viste muligheden for forandring. Bolvig accepterer Gerdas syerskearbejde af angst for at blive lukket ude fra den lille familieverden, som han ikke kan undvære. Patriarkens krise gøres til en fordel for Gerdas selvstændige skridt og hun beholder sit arbejde.

Et andet konfliktområde er Tinkas opgør mod faderens ønsker om, at hun skal have en uddannelse og dermed skaffe sig adgang til venner fra byens borgerskab. Hun tiltrækkes i stedet af byens proletarbørn og får sine venner blandt dem. Og i jobmæssig henseende vælger Tinka at proletarisere sig. Hun satser på fabriksarbejdet i stedet for den kontorplads, som hendes far kan skaffe hende.²⁷

For alle hendes Kammerater lægger deres Fremtidsplander om »at blive til noget« an paa Fabriksarbejde, paa at blive Fiskere og alt muligt »dernede«, som hendes Far kalder det. Men det bliver for hende det naturlige. At »blive til noget« paa et Kontor eller paa de Arbejdsomraader, hendes far taler om, er at blive »borgerlig« - i de fattige Børns tankegang det samme som at være Fjende.

(K.T.: 90)

Gerda Bolvig vælger ligeledes kontroversielle venner i forhold til Haralds forestillinger om deres position. Sammen med fiskerkonen Stine Lasse opbygger hun et tæt kvindevennskab, der på nogle områder er mere tæt end forholdet til Harald. Det er f.eks. Stine, der er den gennemgående figur i det dramatiske sygdomsforløb, som rammer Gerda i bogens afslutning og som munder ud i amputeringen af hendes ene ben. Bogen slutter som nævnt med en harmonisering på alle planer. Fiskerne i byen vil etablere en kooperativ virksomhed, en fiskehermetikfabrik, for at sikre arbejde til de mange arbejdsløse. Harald Bolvig får her rollen som medierende person mellem de herskende økonomiske kræfter i byen og fiskerne. Dels skyder han kapital i foretagendet, dels er han velanskrevet blandt byens finansfolk. Og som det måske vigtigste gør Caja Rude ham til den »naturlige« mandlige autoritet i forhold til

arbejdspladsen, mens Gerda får tildelt en »aura-funktion« som arbejdspladsens sociale element.

At Deres Meninger skal føjes ind i Fabrikens Mure, saa de er der i Luften omkring den ene og den anden. Det er paa den Maade, at Kvinders Selverhverv bringer det nye med sig. Det er ikke blot et Ord, man kan more sig med, som kan bruges til Haan eller Dom, det er ogsaa et Ord, der skaber nye Tanker, nye Tider - en Kammerat Tinka, der tør slaas for det, hun synes er hendes og andres Ret.

(K.T.: 187-188)

På et mere generelt plan udtrykkes her Caja Rudes forestillinger om kvinders lønarbejde, som noget kvalitativt forskelligt fra mænds. I Kammerat Tinka skal Harald og Gerdas naturlige kønskvaliteter indgå som funktionelle dele af arbejdspladsen samtidig med, at classeskellene nivelleres og familien samles i et harmonisk arbejdsfælleskab. Hensigten er, at Tinka og hendes kæreste Poul skal være arbejdere på fabrikken. Bogen kan i den henseende ses som en konkretisering af det folkefællesskabelige socialdemokratiske program fra 1934, hvor partiet forsøgte at appellere til en bredere, traditionelt set konservativ funktionærgruppe, samtidig med at arbejderkultur-profilen fra tidligere blev nedtonet.

På trods af, at bogens slutning anslår en ny produktionsorganisering, mener jeg, at dens budskab er moralsk i den forstand, at det frejer sig om at *ændre holdninger*, f.eks. mellem køn og generationer. Såvel Gerdas som Tinkas indgang til de lave sociale lag i byen er *ikke*, at de selv er en del af den fattige fiskerbefolkning eller at de lever i materiel usikkerhed. Deres venskaber og sympatier er således ikke udtryk for solidaritet mellem klassefæller, men snarere om en form for sekular næstekærlighed, hvor den der har, giver til den, der ikke har. En slags privat velgørenhed, der ligger tæt op af den praksis som Caja Rude selv havde i sit liv. Samtidig ligger der i bogen en indirekte kritik af den førte (socialdemokratiske) socialpolitik, der ikke sikrede marginalgrupperne, f.eks. handicappede, børn og enker.

Naturens eller kulturens herredømme?

Caja Rude tematiserer i Kammerat Tinka nogle modsætninger mellem natur og kultur, som kan stilles op i følgende modsætningspar.

<i>Natur</i>	<i>Kultur</i>
provinsen	byen
børn/unge	voksne
kvinder	mænd
proletariat	borgerskab

Umiddelbart er det man får øje på i bogen en overvejende positiv vurdering af natursiden i denne natur/kultur dikotomi.

For det første ligger der en positiv værdiladning omkring det ikke kultive-rede samfund, repræsenteret ved det lille fiskerleje, mens København, som familien flytter fra fremstilles som mørk og usund, d.v.s. ødelagt af kulturen.

For det andet ligger der en positiv besyngelse af det førsociale menneske i bogen: barnet og den unge stilles op mod den voksne. Caja Rude er her eks-ponent for mellemkrigstidens reform-pædagogik, hvor der blev slået på *bar-nets ret*. I bogens mange diskussioner om opdragelse argumenteres der for børnenes og de unges ret til selv at have en mening og tage beslutninger jvf. Tinkas opgør med faderen om valg af arbejde.

For det tredje etableres der i Gerda en kvindefigur, der er nærmere ved naturen i forhold til Harald, der vil beherske kvinden og naturen. Gerda er hele tiden Harald overlegen i moralsk henseende. Hun forstår at hjælpe sine omgivelser, mens Harald repræsenterer småborgerlig asocialitet.

Igennem bogens mange episoder er det Harald, der er nødt til at bøje af og give naturen i form af barnet og kvinden ret. Med andre ord må den kultive-rede og moralsk fordærvede patriark bøje sig for det naturlige og moralsk overlegne i barnet og kvinden.

Der, hvor klasse modsætningen kommer tydeligst til udtryk som en mod-sætning mellem natur og kultur er i en episode fra skolens klasselokale, hvor der udspilles en konflikt mellem læreren og børnene om, hvad der skal læses i dansktimerne. Børnene gør oprør mod den klassiske litteratur (Hakon Jarl) og insisterer på at få de socialdemokratiske arbejderforfattere sat på læsepla-nen i stedet. Det lykkes - iøvrigt ganske utroværdigt i forhold til mellem-krigstidens skolesituation - at få læreren med på projektet. Arbejderbørnene får sat den »naturlige« socialrealistiske litteratur på programmet i stedet for den romantiske poesis unatur og dekadence.

Samtidig ligger der i bogen en modsætningsfyldt opfattelse af kultursiden. F.eks. idealiseres teknik og maskiner helt ukritisk og i modsætning til lov-prisningen af det stille liv i fiskerlejet. Men der, hvor vurderingen af kultursi-den tager sin afgørende drejning, er i bogens slutning, hvor den småborgerli-ge patriark atter indsættes på sin traditionelle plads som leder af den koope-rative virksomhed. Harmonien og almenvellet sikres ved at kulturens over-herredømme slås fast. I den henseende kan amputationen af Gerda Bolvigs ene ben ses som den symbolske pris hun som kvinde må betale for genopret-telsen af det familiære arbejdsfællesskab.

I Kammerat Tinka kan der også på andre områder iagttages glidninger mellem det naturlige og det kulturelle, således, at den ene »natur« stilles op overfor den anden, f.eks. barnets/den unges natur overfor kvindens.

Naturrelationerne ex er tydeligvis der, hvor Tinka er ved at blive voksen og løber ind i pubertetsvanskeligheder. Konflikten mellem mor og datter vok-

ser, da Tinka er ved at få et fast kæresteforhold til Poul. Gerda har her vanskeligt ved at formidle den kulturbestemte håndtering af seksualiteten til Tinka, fordi hun ikke vil afsløre naturen i sig selv.

Løsningen bliver populært sagt en »AOF-orgasme«, d.v.s. at Tinka skal gå i oplysningsforbundet for at lære om forplantning og prævention. - Selvom Caja Rudes løsning her får karakter af propaganda for arbejderbevægelsens kulturinstitution, var hun en af de få, som overhovedet tematiserede det om-tålelige emne i tidens ungpigebøger.²⁸

Ungpigeulturen i Kammerat Tinka

Ligesom i Nina Andersens politiske agitation, bliver der i Kammerat Tinka tegnet et billede af de unge stærke arbejderkvinder, som via det socialdemo-

Tegning af Martinus Hougaard.

*Smæld ud over Landet din Oprørssang,
du er hos os i Solskin og Stud,
og vi løfter med trodsige Næver den Stang,
hvor du knejser, du blodrøde Klud.*

kratiske organisationsapparat skal ændre verden. Men der er niveauer i Kammerat Tinka, hvor der bliver vist forståelse for andre livsstrategier og et andet ungpigeligiv end det regelrette kadre-liv. F.eks. for de, der ikke orker med hele dette projekt:....»jeg er altfor træt! Jeg vil ikke reformere Verden. Maskinen har taget mit Ansigt«, (K.T.: 145) som Caja Rude lader en af Tinkas udbrændte veninder sige.

Selvom budskabet i Kammerat Tinka tydeligvis ligger op ad Nina Andersens, hvad angår det ideelle ungpigeligiv med de lødige litterære interesser og de seriøse kærlighedsforhold, viser Caja Rude også her forståelse for andre livsmåder.

F.eks. kommenteres en af de unge kvinders fascination af kærlighedsromaner således af Tinka.

Hun (Tove) følte kun, naar hun læste »Tempo« og de fortsatte Romaner i Cocktail eller også i de Filmsromaner, der var forbudt for Børn, og som kostede fem og tyve øre. Ikke til at begribe, at man kunde føle ved at læse dem; men hun havde ikke sagt et drillende Ord om dem, siden Tove havde fortalt hende, at hun følte, mens hun læste dem. Ikke et Ord! for det var saa underligt at føle. Det maatte være væmmeligt, hvis nogen gjorde Nar af det.

(K.T.: 105)

At »føle« er forbundet med den fysiske modningsproces blandt pigerne i kammerat Tinka og de spørgsmål, der melder sig i den anledning tangerer alle voksenlivets mysterier ikke mindst seksualiteten og forplantningen. Spørgsmålene melder sig i pigernes bevidsthed, selvom de ikke har mod til at offentliggøre deres tanker.

... det var det med *Følelsen*. I sine Tanker talte Tinka altid Ordet langsomt og forsigtigt. Det var Følelsen, hun kom til at huske paa. Og det var jo ikke til at sige noget, der bare saa meget som antydede, at man vidste den mindste Smule om Følelsen.

(K.T.: 104)

På samme måde fremstilles Tinkas famlende kæresteforhold til skolekammeraten Poul som det ideelle. Men der gives samtidig en forstående fremstilling af veninden Anne Marie, som forlover sig med den erfarne skørtejæger Erik Asmussen.

Anne Marie fortæller saa voksent, og som om hun og Erik har været forlovet længe; de ved saa meget begge to. For han har »kendt Piger«

...

Jeg har sagt til Erik, at det sker ikke med mig. Nu skal vi høre Foredragene og se Filmen, saa kan vi lære at passe paa.

(K.T.: 170-171)

Det accepteres af Caja Rude (og Tinka som hendes talerør), at Anne Maries parforhold bygger på den promiskuøse Erik. Men det er en forudsætning, at

hans driftsliv bliver drejet ind i nogle mere kontrollerbare baner af Anne Marie og i AOF.

Selvom Caja Rude her antyder, at AOF og den moderne undervisningsteknologi skal bringe de unge viden om seksualliv og prævention, tror hun dog mere på det forhold der indgår mellem uskyldige novicer, som tilfældet med Poul og Tinka.

Det ligger næsten lige for, at hun ogsaa vil fortælle om sig selv og Poul men, der er alligevel lidt Forskel på hendes og Anne Maries historie....

Pludselig tænker hun - ved det - ganske bestemt: - Poul har ikke kendt Piger. Visheden fylder hende med saa stor Glæde, at hun lukker Øjnene og synes, at alle de mange Lyde, alle Stemmerne - ogsaa Anne Maries - bliver borte.

(K.T.: 170)

Selvom seksualitet berøres i Kammerat Tinka gøres det ofte i de unges egne forblommende vendinger. Egentlig seksualoplysning gives der altså ikke i Kammerat Tinka eller andre af Caja Rudes bøger. Snarere formidles der en positiv holdning til seksualoplysning, som andre instanser så skulle tage sig af.

Endelig skal det fremhæves, at handlingen i Kammerat Tinka omkranses af det hyggeligt, propre hjem, som er Gerda Bolvigs værk. Man får fornemmelsen af et familierum, der er uberørt af det, som foregår i samfundet iøvrigt. Noget, der var i total modsætning til Nina Andersens politiserede kvinder og familie billeder. Gerda er den gode mor og den gode husmor, et perspektiv, der ligger som en gentagelsestvang for Tinkas tilværelse, når hun bliver gift. Det bliver tegnet af Gerdas formulering om Tinkas kommende huslighed: »Hendes »Egnetthed« kommer, naar hun faar en Mand, hun vil varte op. Ligesom hos mig,- (K.T.: 111)

Kammerat Tinka udkom i AOFs Bogkreds i 1938. Oplaget var på 8000 eks., hvoraf de 6000 gik til bogkredsen og de 2000 til Fremads forlagsvirksomhed. På den måde er det vanskeligt at afgøre bogens salgsmæssige succes, idet bogkredsens medlemmer automatisk fik udgivelsen.²⁹

I Bomholts anmeldelse i Socialdemokraten blev bogen omtalt som en rigtig kvindebog, der angav tendenserne for tidens litteratur.

Den socialt anklagende Litteratur, der tidligere var saa fremtrædende, viger gradvis for en Literatur, der fortolker de Værdier, som Arbejderhjemmene rummer.

Og ingen er vel nærmere til at gøre det end den, der er Kvinde og Mor. Kammerat Tinka er en ægte Kvindebog. Det er Hjertet, der er det egentlige i den - den frødlige Fantasi-farvede medansvarlige Følelse.

(Socialdemokraten 7.1. 1938)

Hvor Bomholt måske var uenig i Caja Rudes klassemæssige tilgang og bo-

gens uheldige komposition og manglende psykologiske udvikling, kunne han fuldt ud tilslutte sig bogens bud på, hvordan hverdagens kvaler kunne overvindes ved menneskelighed. Et træk, som han endog mente pegede mod socialismen.

Hvor Menneskeligheden er tilstrækkelig frodig higer den mod det fællesskab, som med et ikke ukendt Ord kaldes Socialisme.

(Socialdemokraten 7.1.1938)

Det vigtige i denne sammenhæng er, at Bomholt roste bogen for det kvindebillede, den stillede op. Han var især begejstret for Gerda og kunne fuldt ud tilslutte sig beskrivelsen af det lille hjem, hvor hun var det idealiserede midtpunkt.

Kammerat Tinka mellem natur og kultur

Kønsforskellighed og kønslighed vægtes som nævnt forskelligt indenfor de kvindepolitiske strategier, som blev behandlet foran. Mens ligestillingsstrategierne tendentielt fjerner kønnene fra forestillingen om den menneskelige naturs kønsspecifitet, så går særartsstrategierne, i hvert fald de tidlige, ud fra

Århus DSU piger i flot form foran fotografen...

Når det gjaldt ungpigeorganiseringen i mellemkrigstiden mener jeg afgjort, at det var særartsforestillingerne som havde størst appel til pigerne. Det er i hvert fald sigende, at en organisation som KFUK, der i udtalt grad byggede på en særartsideologi, havde langt større succes end DSU, i forhold til at organisere de unge piger. Der var ca. 30.000 unge kvinder organiseret her, og det drejede sig langt hen om kvinder, der objektivt set var arbejderkvinder, mest husassistenter. Det ser også ud til, at DSU havde størst appel til pigerne, når der blev åbnet op for brug af deres traditionelle færdigheder, syning f.eks., som tillige betød at pigerne fik organisatoriske erfaringer.

Samtidig er det mit indtryk, at begge organisationer blev brugt som en gennemgang til et voksenliv *udenfor* organisationerne. Den politiske karriere i DSU tiltalte kun de færreste af tidens kvinder, mens kvindelivet i KFUK blev for lukket, når kvinderne blev ældre og fik kærester osv.³⁰

Niels Ole Finnemann taler i sin analyse af den socialdemokratiske idehistorie om, at naturgrundlaget allerede skydes ud af den socialdemokratiske teori i arbejderbevægelsens første fase, og at der herefter bliver tale om en stadig mere »naturtom social teori«. (Finnemann:57) Det naturbegreb, som han anvender associeres så vidt jeg kan se udelukkende med »den fysisk/stoflige tilegnelse af naturens goder« (Finnemann: 51) og ikke med den menneskelige natur eller med den naturbundne kønsforskel.

Ser man på den kvinde- og ungdomsideologiske debat i tilknytning til partiet og DSU i mellemkrigstiden, viser det sig, at denne naturforståelse er væsentlig. Den spiller så at sige med som en blind makker bag om partiets principielle standpunkter om ligeret mellem kønnene.

Hele den optimistiske ungdomsideologi er f.eks. bygget op omkring troen på mennesker, der befandt sig i et bestemt *biologisk* livsafsnit. Hertil kommer den reform-pædagogiske interesse, hvor der argumenteres med barnets *natur* og tilvejebringelse af et spillerum for dets udfoldelse. Både i Kammerat Tinka og i Nina Andersens politiske arbejde argumenteres der ud fra disse forestillinger.³¹

I kvindeideologisk henseende er det interessant, at den professionelle særartsideologi vinder indpas, mest udtalt hos Nina Andersen. Mere generelt byggede den socialdemokratiske bestræbelse på at opbygge en arbejderfamilie med en hjemmegående husmor og forsøget på at udelukke gifte kvinder fra erhvervsarbejde i det offentlige også på særartsforestillingen om mænds og kvinders komplementære roller i samfundet.

For de socialdemokratiske kvinder, der her er tale om, var det en knipskarp balance at finde et ståsted mellem partiets og DSUs overvejende mandligt dominerede klasseinteresser og kønsinteresserne.

Resultatet af denne balanceakt, blev *fiktionen om den kvindelige kadre*, som vi møder både hos Nina Andersen og Caja Rude, samtidig med, at der var

nuancer i deres vurdering af det faktiske pigeliv. Hvor Nina Andersens politiske udtryk udelukkende gav plads for det rationelt funderede forandringsperspektiv, formåede Caja Rude i sit litterære udtryk bedre at indfange pigelivets regressive sider i form af fascinationer og irrationalitet.

I virkeligheden er der her tale om en diskrepans mellem æstetisk og politisk udtryk og en mangelfuld erkendelse af regressionen og progressionens ligeværdige betydning for kvinders psykiske sundhed, som kun alt for godt kendes igen fra vore dages kvindepolitiske arena.

Noter

1. Det drejede sig dybest set om en omformulering af arbejdskaldet i borgerlig og småborgerlig tankegang. Tanken om DSUernes moralsk/etiske kald - deres samfundsmæssige opgave - er udviklet hos Jul. Bomholt: Arbejderkultur 1932. For en analyse heraf, se kap. om Bomholt i Finnemann 1985.
2. F.eks. var Nina Andersen for»mand« for Lygte-afdelingen i slutningen af 1920'erne, ligesom hun fungerede som kongressekretær i samme tidsrum. I 1939 valgte Thisted Amtskreds en kvindelig for»mand« - den første i DSUs historie. (RU 1939 s.60)
3. Interviewpluk er fra Rød Ungdom 1938 s. 86. Øvrige begyndelser er fra mine egne samtaler med gamle DSUere.
4. Om SUF og DSU indtil 1930 se Jens Christensen 1977. Gode eksempler på DSUere, for hvem ungdomsarbejdet blev et springbrædt til en politisk stor-karriere er Hans Hedtoft, og H.C. Hansen. Også folk som Erhard Jacobsen og J.O. Krag startede i ungdomsbevægelsen. Nina Andersens karriere er også typisk for mange mænd i perioden, d.v.s. at DSU var springbrædt til kommunale poster og medlemskab af folketinget.
5. Foruden de diskussioner, der er nævnt fra mellemkrigstiden her i artiklen, dukkede diskussionen også op i begyndelsen af 1950'erne og har formentlig været udslagsgivende for nedsættelse af ligestillingsudvalg i DSU i 1980. På det tidspunkt blev den første *forkvinde* for DSU i øvrigt også valgt.
6. Programcitater fra Callesen og Lahme s.89. I SUF svingede kvindeandelen mellem 13 og 21% i perioden 1910-1919. Den var højest fra 1915 ff. Så sent som i 1907 blev det diskuteret, hvorvidt kvinder kunne være medlemmer. Baggrunden var en forespørgsel fra Fremskridtsklubben i Århus, der stillede sig negativ til kvinders medlemskab. Kongressen i 1907 fastslog imidlertid, at foreningerne burde være åbne for begge køn.
8. Disse strategier har med en vis forsinkelse sat sig spor indenfor DSU og i Socialdemokratiet, der fik ligestillingsudvalg i 1977. Ritt Bjerregaard peger tillige på kvindebevægelsens betydning i hendes politiske arbejde, jvf. interviewet her i bogen.
9. Denne udviklingslinje tegnes af forfatterskabet som helhed.
10. Se henvisninger i note 1.
11. Udover det behov som Nina Andersen så for kvindearbejds igangsættelse indefor DSU, har hun formentlig været inspireret af bl.a. Sylvia Pio, der initierede et særligt kvindearbejde indenfor socialdemokratiet i 1928. (Dahlerup 1979 og interview med NA 1983). Samtidig kan nogle af argumenterne i den efterfølgende diskussion være inspireret af Nina Andersens ophold på den tyske arbejderhøjskole Schloss Tinz i efteråret 1927. Her blev der også undervist i særlige kvindespørgsmål. - I et brev herfra til sin mor skriver Nina Andersen: »Ja, du har vel hørt, at Pigemødet i København er gaet godt, jeg glæder mig oprigtigt herover. Ideen var altså ikke helt fjollet.«

12. Det er tankevækkende, at pigeaktiviteterne, f.eks. symøder ikke rangerede under »rigtige« DSU aktiviteter, men blev nævnt i flæng med folkedans og gymnastik i DSU beretningerne.
13. A.h.t. læsbarheden er forkortelser skrevet ud + egen ().
14. Bl.a. var der mange aktive kvinder i Lygteafdelingen, hvor Nina Andersen var for»mand« i en periode. En mere systematisk analyse af sammenhæng mellem kvinder i ledelsen og høj kvindeaktivitet, står endnu tilbage.
16. Husholdnings- og husassistentsspørgsmålet blev behandlet i en række betænkninger i slutningen af 30'erne og begyndelsen af 40'erne. I 1936 afgav nogle kvindeorganisationer - husmororganisationerne, Danske Kvinders Nationalråd og Husassistenternes Fagforbund - en betænkning vedrørende det huslige erhverv. Nina Andersen har sikkert været påvirket af dette arbejde i sin finanslovstale fra 1937, hvor hun foreslog, at spørgsmålet skulle tages op i statsligt regi. Resultatet blev nedsættelse af Husholdningskommissionen, som afgav betænkning i 1939. Der blev her stillet forslag om 2 års obligatorisk undervisning i husholdning for piger mellem 14 og 20 år sideløbende med arbejde i private hjem. Endelig er der Husassistentkommissionen, der afgav betænkning i 1943. Her var der bl.a. forslag om en standardkontrakt til regulering af forholdet mellem husassistent og husmor. Nina Andersen var medlem af begge kommissioner og argumenterede for professionalisering af det huslige erhverv, samtidig med at hun erkendte husmoderens store betydning i en samfundsmæssig sammenhæng. Heller ikke hun stillede spørgsmålstegn ved sammenhængen mellem kvinder og husarbejde. (Rigsdagstidende og Mørk Hansen 1985)
17. Lærlinge og landarbejderspørgsmålet var centrale områder i DSUs arbejde, der blev udmøntet i arbejdet for en bedre lærlingelov og i landarbejderagtitationen, (der blev kørt sammen med det daværende Landarbejderforbund) Sammenlignet hermed havde husassistentsspørgsmålet en perifer placering, f.eks. i Rød Ungdoms spalter og i agitationsmateriale.
18. Nina Andersen var her i overensstemmelse med principperne for kvindearbejdet i det tyske socialdemokrati, hvor målet som det var formuleret af Clara Zetkin, var at opøve kvinderne til den aktive medvirken i klassekampen. (Dahlerup 1973, kap. om Clara Zetkin)
19. I 1929 udgaven af Haandbogen, blev der citeret flittigt fra Nina Andersens artikel fra Raadgiveren fra 1927. Det er uklart, om det faktisk er hende, som er forfatteren. I forordet hedder det, at der indgår en del artikler fra Raadgiveren i bogen...
I 1940 udgaven af Haandbogen er tonen, m.h.t. kvindearbejdet blevet mere optimistisk og åben, men den principielle holdning til kvindearbejdet er den samme: arbejdet skal foregå i tilknytning til afdelingerne.
20. Dansk Kvindesamfund fik iøvrigt en politisk drejning i retning af socialdemokratiet i denne periode, idet en række kvinder rekrutteredes fra Dansk Kvindesamfund til partiet. Det gjaldt bl.a. Edel Saute, der blev valgt til DK for»mand« i 1936.
21. At automatikken mellem kvinders erhvervsarbejde og opgør med det traditionelle ægteskab og samfundets erkendelse af pleje/pasningsopgavernes betydning ikke var så klar endda, har eftertiden til fulde vist.
22. Hetzen mod de gifte kvinders erhvervsarbejde er analyseret i Aarhus og Muusman 1981.
23. I forhold til det kvindearbejde, som foregik i socialdemokratiet, ser det ud som om den forbeholdne DSU stillingtagen gik igen:
I begyndelsen af århundredet blev der taget initiativ til oprettelse af selvstændige socialdemokratiske kvindeforeninger, hvilket blev mødt med skarp modstand fra partiets ledelse, Stauning bl.a.
I 1928 blev der som nævnt taget initiativ til oprettelse af kvindeudvalg i tilknytning til de lokale partiforeninger, bl.a. af Sylvia Pio, et initiativ, der først på partiets kongres i 1931 blev accepteret. Endelig udtalte partiledelsen sig positivt om oprettelse af kvindeudvalg ved

- konkressen i 1935. Som helhed var det frygten for selvstændiggørelse af kvindearbejdet som spøgede. (Dahlerup 1979)
24. Husholdningsarbejdet i statsligt regi er behandlet i Mørk Hansen 1985 og Rømer og Rimmen Nielsen 1985. Tendensen var, at Nina Andersen og de øvrige socialdemokratiske kvinder argumenterede for regulering og statslig styring af området. Mens kvinderne fra husholdningsorganisationerne, der overvejende var af borgerlig observans, gik ind for private og frivillige løsninger mellem husnoderen og husassistenten, i.f.t. løn, arbejdstid og uddannelse.
 25. I den forstand ligner Caja Rudes argumentation den, der blev ført frem af kvinder med tilknytning til Dansk Kvindesamfund i den såkaldte sædelighedsfejde i 1880'erne. Her blev der talt om et sædeligt lighedskrav, d.v.s. at mændene skulle leve op til det renhedsideal, som kvinderne repræsenterede. Her erkendte man også kun kvinders seksualitet på et sjæleligt plan (Rasmussen 1972). - I forfatterinden Johanne Buchardts bog: Der gaar ingen Vej tilbage fra 1944, er holdningen til kammeratægteskabet på linje med Caja Rudes i forhold til kvinders behov og mænds manglende ansvarlighed. Johanne Buchardt viser dog, at kvinder kan nyde seksualiteten udenom forplantningen.
 26. Det, der skilte vandene mellem socialdemokraterne Nina Andersen, Steincke og Caja Rude og mellemkrigstidens seksualreformbevægelse var spørgsmålet om adgang til fri abort. Nina Andersen lagde sig tilsyneladende op ad Steinckes argument om, at arbejderkvinderne ville blive udnyttet. (interview med Nina Andersen fra 1983). Caja Rude skrev i 1932 en meget følelsesladet kronik i Social Demokraten imod fri abort. Det er tankevækkende, at der i Svangerskabskommissionen 1932-36 sad socialdemokrater, bl.a. Alvilda Andersen fra Kvindeligt Arb. Forbund, der tilsyneladende gik ind for en liberalisering af abort adgangen. Betænkningen indeholdt et forslag om social indikation som legitim grund til abort. - Denne del af betænkningen blev imidlertid pillet ud af Steincke, da forslaget til ny svangerskabslov blev forelagt i 1937. (Caspersen 1985)
 27. Utroværdigheden - og dermed Caja Rudes propaganda for fabriksarbejdet som en del af den »samfundsmæssige Opgave«, bekræftes af en undersøgelse af ca. 2000 7.klasses piger og deres ønsker om erhverv fra 1934. Kun 4 % pegede her på fabriksarbejdet som deres fremtidige mål. (Bahnsen 1939)
 28. I en anmeldelse af Caja Rudes ungpigebog Marie Louise og Jørgen fra 1930, hed det i biblioteksforeningens medlemsblad: Det, der gør denne Bog særpræget og giver den en frem-skudt Plads i vor Ungdomslitteratur, er dens Behandling af det seksuelle Problem. Som M.L. maa sikkert enhver Pige med Agtelse for sig selv gennengaa haarde Kampe for at tilegne sig den rette Forstaaelse af Seksualiteten, naar dette Spørgsmaal af misforstaaet Moral lades uberørt af vege Forældre. Og Bogen kan og burde af saadanne anvendes som Hjælpemiddel i Opdragelsen af de Unge - af begge Køn. Derimod bør den næppe staa paa aaben Hylde i et Børnebibliotek... (Bogens Verden 1930). Forståelsen havde sine grænser selv blandt velmenende bibliotekarer... I forhold til Kammerat Tinka gjorde det kommunistiske »Arbejderbladet« nar ad det, som de kaldte Caja Rudes og andre socialdemokraters såkaldte frisind, og parodierede de sekvenser, som er gengivet i teksten foran omkring seksualundervisning i AOF. (Arbejderbladet 18.3.1938)
 29. Mette Winge angiver gennemsnitsoplaget for bøger af indarbejdede børne og ungdomsforfattere til at være 7000 ex i denne periode. (Winge 1976)
 30. Jeg har behandlet KFUK og KFUK/DSU i samme periode i Christensen 1986 a og b.
 31. For Nina Andersens vedkommende i foredrag om børneopdragelse. For en analyse af reformpædagogikken i perioden, se Nørgaard 1977.

Litteraturliste

- Andersen, Nina: Den udearbejdende Kvinde under Kapitalismen. Upubliceret manus. u.å.
- Andersen, Nina 1927: De unge Kvinder. Raadgiveren 1927 s.11-12.
- Andersen, Nina 1928: Kvindearbejdet. De praktiske Vanskeligheder. Raadgiveren 1928. s.6-8.
- Andersen, Nina 1934: Kvindens Ret til Arbejde. Socialisten 1934. nr.1. s. 2-4.
- Andersen, Nina 1937: Kvinderne og Fremtiden. Rød Ungdom 1937. s.108 ff.
- Andersen, Nina 1938: Flere Børn og sundere. (Om befolkningskommisionens 3. Betænkning.) (radio) manus 1938.
- Bahnsen, Poul 1939: Ungdommens Fremtidsplaner og Erhvervsønsker. Bidrag til Erhvervsvalgets Psykologi. København.
- Bomholt, Jul. 1938: Anmeldelse af Kammerat Tinka i Social Demokraten 7.1. 1938.
- Buchardt, Johanne 1944: Der gaar ingen Vej tilbage. København.
- Callesen, Gert og Lahme, Hans-Norbert 1978: Den danske arbejderbevægelses programmatisk dokumenter og love (1878-1913). Odense.
- Christensen, Bent 1980: 60 års kamp for vor sag. DSU Københavnskredsen.
- Christensen, Hilda Rømer 1986 a: Guds Riges fremme blandt de unge Kvinder. Kultur og Kvindeideologi i KFUK i mellemkrigstiden. i Dametur. Kvindeforskning i Århus. 1986.
- Christensen, Hilda Rømer 1986 b: Youth Organisations and young Girls: Agents of Discipline or a Step towards Independence. Paper ved International Conference on Women's History, Amsterdam 1986. Upubliceret.)
- Christensen, Hilda Rømer og Rimmen Nielsen 1985: Arbejdet, der bærer lønnen i sig selv. Om landbokvinder, husarbejde og husholdningsideologi i mellemkrigstiden. i Den Jydske Historiker nr.31 1985.
- Christensen, Jens 1977: Den socialistiske ungdomsbevægelse 1910-1930. Upubliceret manus. Århus.
- Christiansen, Chr. og Hansen, Hans 1929 og 1941: Socialdemokratisk Ungdomsarbejde. Haandbog. København.
- Dahlerup, Drude 1979: Kvinders organisering i det danske socialdemokrati 1908-1969. i Meddelelser om Forskning i Arbejderbevægelsens Historie 1979 nr.13.
- Dahlerup, Drude 1973: Socialisme og Kvindefrigørelse. Grenaa.
- Finnemann, Niels Ole 1985: I broderskabets Aand. København.
- Hansen, Lene Mørk 1985: Gør din Pligt og kræv din Ret. Om husassistenters arbejdsforhold og levevilkår i perioden 1930-1940. i Tidens Kvinder. Århus, 1985.
- Hirdman, Yvonne 1986: Sårart - Likhet: Kvinnorrörelsens Scylla och Karybdis. i Kvinder, Mentalitet, Arbejde. Århus 1986.
- Larsen, Johannes 1932: Ungdommen, som den er nu. i Ungdomsarbejderen, Tidsskrift for kristeligt Ungdomsarbejde. 1932 nr.3.
- Lindsey, B.B. 1927: Moderne Ungdoms Oprør. København.
- Lindsey, B.B. 1928: Kammeratægteskabet. København.
- Rasmussen, Agnete 1972: Dansk Kvindesamfund og sædelighedsfejden 1887. Grenaa.
- Ravn, Anne Birte 1985 (red): Kvindefællesskaber under kapitalismen. Ålborg.
- Rude, Caja 1929: Kammeratægteskab, i Rød Ungdom 1929 nr.10.s.77 ff
- Rude, Caja 1929: Skyggebilleder. Fremad*
- Rude, Caja 1930: Arbejdere. Nyt Nordisk Forlag
- Rude, Caja 1930: Marie Louise og Jørgen. Jespersen og Pio.
- Rude, Caja 1932: Et Spørgsmaal, der kræver et Svar. Og Kvinderne maa svare. Kronik. Social Demokraten 5.7. 1932.

* Her er kun angivet den del af Cja Rudes forfatterskab som analysen direkte og indirekte bygger på.

Rude, Caja 1938: Kammerat Tinka. A.O.Fs Bogkreds/ Fremad.
Rude, Caja 1938: Gitte. Jespersen og Pio.
Rømer, Hilda 1986: Ny vin på gamle flasker. Dansk Kvindesamfunds Ungdomsarbejde i mellemkrigstiden i Kvinder undervejs. Århus.
Winge, Mette 1977: Dansk Børnelitteratur 1900-1945. København.
Aarhus, Karen Margrethe og Muusman, Lars 1981: Spørgsmålet om de gifte mellemlagskvinders erhvervsrettigheder i hovedstadsområdet i 1930ernes Danmark. Upubliceret speciale, Historisk Institut, Århus Universitet.
Herudover er anvendt:
Rød Ungdom 1920-1940.
Børne og Ungdomslederen. Studie- og Lederblad for D.U.I. og D.s.U. 1931-1938.
DSUs trykte beretninger 1931-1937.
Protokoller fra DSUs hovedbestyrelse 1920-1940 + Lygteafdelingens protokoller. (findes i ABA)
Nina Andersens arkiv, der opbevares i ABA, hvor interview fra 1983 findes.
Bogens Verden 1930.
AOF beretning 1938.
Samtaler med gamle DSUere, hvorfra en del af det anvendte billedmateriale stammer.

Summary

Comrade Tinka. Female Ideology in the Danish Social Democratic Youth Organisation 1920-1940 Exemplified Through The Political Agitation of Nina Andersen and »Kammerat Tinka« Written by Caja Rude.

The article deals with the ideological schism between the tidy working-class housewife and the image of the female cadre. Furthermore the article discusses the female ideology of the youth movement and compares this with the actual number of girls and their activities, which mainly consisted of traditional female skills like sewing, organising bazaars etc.

The span in the female ideology in the youth organisation is illustrated by the political agitation of one of the leaders, Nina Andersen and through an analysis of »Kammerat Tinka« by the working class writer Caja Rude. The crux of the matter is the span between an articulation of progressive possibilities for women under capitalism, rooted in a rationalistic world view, articulated by Nina Andersen, and a more complex understanding of women's lives expressed by Caja Rude. She tries to connect the new ideological trends regarding women, work and sexuality with traditional and regressive elements of women's lives.

The ideological messages of the two women existed side by side in the youth organisation and in a wider sense in the social democratic party in the period. They can be explained as a result of a balance of power between male attitudes in the party and in the youth organisation on one hand and attitudes of women's organisations such as Dansk Kvindesamfund and House-Wives Guild on the other.

Frem med bolden!

Utopi og fremskridtsideologi i den tidlige danske arbejdersport (1880-1920)

Af Hans Bonde

Idrætsforeningen „Gefion“

af 27. August 1919.

MEDLEMSBLAD

NR. 2	1. JANUAR 1923	1. AARGANG
-------	----------------	------------

Energi!

• Den unge Idrætsmand tillegnet:

*Det skumle Værksted havde sat sit Præg
paa ham, fra Fattigkvarteret;
hans Gang var tung, hans Blik var træg,
et Aar efter han var konfirmeret.
Paa Landevejen han tog saa sin Dyst,
og kæmped sig langsomt op,
han retted' sin Ryg, og hæved' sit Bryst,
hans Muskler, hans Vilje, hans hele Krop
blev hærdet, og han blev en Mand,
som satte sig Maal og naaede frem
til en anset Stilling i sit kære Land,
og et hyggeligt, godt lille Hjem!*

S. M. Brechwoldt.

Omstående digt indledte idrætsforeningen Gefions medlemsblad den 1. januar 1923. Gefion var en typisk arbejdersportsklub med kraftsportsgrene på programmet, og digtet slår på nogle centrale strenge i den tidlige danske sportsbevægelses ideologi: For det første forestillingen om at i sporten er alle lige; når feltet står linet op ved startlinjen hjælper det ikke greven at han er greve, lige så lidt som det skader arbejderen at han er arbejder. Enhver mand har chancen for at smede sin egen lykke på sportspladsen til trods for alle

uligheder i det øvrige samfundsliv. Og for det andet forestillingen om, at sportsdyrkelsen kan medvirke til at hærde sportsmandens vilje og krop, hvilket vil forøge hans muligheder for at nå til tops i samfundet.

I det følgende vil jeg se nærmere på den type fremskridtsideologi, som digtet repræsenterer. Det centrale spørgsmål vil være, hvilken udviklingsopfattelse arbejdernes sportsdyrkelse kan siges at udtrykke. Mere konkret vil jeg se på i hvilket omfang og på hvilken måde århundredeskiftets arbejdersportsmand indoptog - og medvirkede til - den ny tids prisning af fremskridt og vækst. Et andet spørgsmål som vil stå i fokus er, om der i arbejdersporten kan siges at ligge utopiske længsler, som peger ud over det etablerede samfundssystem.

Hurtigere, højere, stærkere

Arbejdernes sportsdyrkelse kan ikke ses isoleret, men må forstås ud fra sportsbevægelsen som helhed: Sat på en formel kan sportsbevægelsen karakteriseres ud fra det olympiske motto: Hurtigere, højere, stærkere. Det var og er et centralt element i sporten at forsøge at sprænge grænser, vel at mærke ikke alle former for grænser, men de grænsepæle som kan beskrives »objektivt«, naturvidenskabeligt først og fremmest i cm., gram og sekunder, og i mål og knockouter. Allerede fra første færd var de bøger og tidsskrifter som introducerede sporten i Danmark fyldt med rekordlister. Og netop *rekorden* må ses som det specifikke kendetegn ved den moderne sport i forhold til tidligere kropskulturer, f.eks. den olympiske græske »sport«. Det særegne ved rekorden er *sammenligneligheden*: En rekord opnået ved et 100m. løb i København kan sammenlignes på tid med en rekord sat i Boston. I et tidssociologisk perspektiv rummer rekord-adfærden en hyldest til en lineær fremskridtstid: Rekorden kan kun være »bedre« end det resultat den overgår. Herved indskrænkes etikken, læren om det gode, til at handle om objektivt målbare forhold, for »bedre« har ikke noget at gøre med sportsudøverens oplevelser, men kun med hans resultat. Kort sagt uanset om en løber fik et følelsesmæssigt større udbytte ved et langsommere end ved et hurtigere løb og uagtet at tilskuerne måske oplevede et større drama og et finere kunstnerisk indhold ved et langsomt løb end ved et hurtigt, så er det dog med rekorden som målestok altid det hurtigste løb, det største løft og det højeste spring som er det bedste. Samtidig er rekordstræbet i princippet uendeligt; ved hjælp af stadig nye sportsteknologiske erobringer og forbedrede træningsmetoder vil maksimeringen af sportsmandens ydeevne lede os fra det »primitive« til det stadig mere »fuldendte« og »udviklede« ud i fremtiden.

Alle disse eksempler på objektivisering, grænsesprængning og hyldest til det kvantificerbare fremskridt er selvfølgelig ikke tilfældige, men viser klart,

at sporten er et barn af den industrikapitalistiske kultur, som i sin grundvold bygger på den stadige akkumulation af varer, og som først og fremmest måler et lands fremskridt og udviklingsniveau ud fra niveauet i og øgningen af bruttonationalproduktet. Til forskel fra det feudale samfund med dets cyklicitet og gentagne rytmer ud fra naturens gang, skete der med kapitalismens indtog på verdensscenen en tendens til at cykliciteten blev brudt op og erstattet af kravet om konstant vækst og »fremgang«. Denne tendens udtrykkes ikke mindst i sporten hvor kravet om konstant at yde mere blev alfa og omega.

For det enkelte menneske - og herunder i første omgang mændene - blev det at kunne *præstere* det nye vitale krav. Ganske vist fandtes præstationsbegrebet også under feudalismen, men da i betydningen at leve op til en forpligtelse og at udfylde de allerede på forhånd fastlagte rammer på en korrekt og dermed fortjenstfuld måde. I det kapitalistiske samfund fik præstationsbegrebet en helt anden betydning, idet betoningen blev lagt på forestillingen om en merydelse, altså en sprængning af det på forhånd fastlagte niveau (Eichberg, 1978 s. 257 ff). Som vist blev dette nye præstationsbegreb rendyrket og sat på en enkel formel i sportsmændenes higen efter rekorder. I sporten som i livet blev der tale om en stræben uden ende.

Selvfølgelig kan hverken sporten i særdeleshed eller det kapitalistiske samfundsliv i almindelighed fuldstændig reduceres til en uendelig stræbsomhed og stadig hang til præstation og rekord. Dette ville jo karakterisere et nærmest totalt kvalitetsløst samfund, og det ville f.eks. være umuligt at forklare sportens succes i befolkningen. Ved læsningen af de tidligste erindringer om sport bliver det da også klart, at sportsdyrkelsen af og til i næsten lige så høj grad kunne være præget af kammeratskab, sanselighed, fornøjelse og glæde ved naturen, som af rekorddyrkelse. Som et eksempel på den brede kulturelle ramme som arbejdersporten kunne udspille sig indenfor kan nævnes én af de allertidligste arbejderidrætsforeninger, Typografernes Sportsklub, som blev stiftet i 1887. Blandt mange forskelligartede aktiviteter i denne sportsklub kan nævnes årlige revyer og karnevaller, skovture, medlemsballer, kegleaftner, filmsaftner, nature med fuglesang o.s.v. (Hansen, 1981 s. 146).

Arbejdermændenes sportskultur

Inden vi går videre skal det understreges, at det er arbejdermændene, som her er i fokus. Arbejderklassens kvinder tog kun i uhyre begrænset omfang del i århundredeskiftets sportsrevolution. I det foregående har jeg forsøgt, at beskrive den sportskultur, som opstod omkring århundredeskiftet i mere generelle vendinger. Arbejdermændenes sportsdyrkelse udgør imidlertid et så selvstændigt og egenartet kulturelt fænomen, at det forekommer meningsløst

at beskrive den som en blot og bar organisk del af hele sportsbevægelsen. Mange borgerlige idrætspionerer drømte ganske vist om at sporten skulle blive den store nationale fællessag, som kunne bringe samfundsklasserne sammen (jvf. f.eks. Haandbog 1866, s.1, Hovgaard, 1888, s.7 og 36 og Idrætsbogen, 1908, indl. s. IX). Og rigtigt er det, at både borgere og arbejdere allerede i sportens begyndelsesfase deltog i sportsaktiviteter, men de gjorde det på hver deres måde: Hvor mange borgere kastede deres kærlighed på hurtighedssportsgrene som kaproning, kapsejlad, hestevæddeløb, hurtigløb og kapgang fascineredes arbejderne først og fremmest af sportsgrene som vægtløftning, brydning, boksning og fodbold. Denne forskelligartethed i sportsvalget skal dog ikke overbetones f.eks. havde mange borgerlige sportsklubber fodbold på programmet ved siden af tennis og cricket, og arbejdere kunne også være medlemmer af en atletikklub som Københavns Idræts-Forening, som blandt sine medlemmer talte alle socialgrupper lige fra operasangere og grosserere til maskinarbejdere og bude (Jensen K., 1918, s. I-XX). Tendensen i den tidlige danske sport var dog klar: Begge samfundets hovedklasser tog i stigende grad sportsdyrkelsen op, men opbyggede i vid udstrækning selvstændige klasseklubber.

Arbejdernes sportsdyrkelse før århundredeskiftet kan siges at gennemløbe 2 faser: I den første fase i 1880'ernes anden halvdel stiftedes klubberne ofte ud fra fag som f. eks. typografien. I disse foreninger spillede det sociale samvær omkring andet end deciderede sportslige aktiviteter en stor rolle. Man spillede cricket og fodbold på Fælleden, men klubberne eksisterede kun kort tid. I løbet af 90'erne dannedes en ny type klubber med hovedsagelig kraftsportsgrene på programmet. Tendensen gik nu i retning af, at det brede sociale og kulturelle liv blev neddæmpet til fordel for det rent idrætslige; forbedringen af klubbernes præstationsniveau (Hansen, 1981, s. 147).

Kropssprog og udviklingsopfattelse

Det er efterhånden en gammel sandhed, at forskning i arbejderklassens historie - og ikke mindst bevidsthedshistorien - vanskeliggøres af det sparsomme kildemateriale. Og dette gælder i høj grad også den sportshistoriske forskning, som i hvert fald hæmmes af to forhold: For det første har arbejder-sportsmændene kun i mindre omfang haft råd til at købe og udgive medlemsblade, tidsskrifter, jubilæumsskrifter og andre meddelelser om deres sportsdyrkelse. F.eks. havde århundredeskiftets kraftsportsklubber konstante likvide problemer, som førte til at nye bladprojekter gik i vasken efter få gange. Og for det andet har arbejderne givetvis netop følt sig tiltrukket af sport, fordi det her var tilværelsens kropslige dimension som kunne udfoldes, og de har derfor haft mindre hang til at begrunde eller intellektualisere over deres

sportsdyrkelse. I hvert fald er det slående, at hvor århundrededeskiftets borgerligt orienterende litteratur om sport kan siges at indeholde klare manifesterede ideologiske overvejelser (Bonde, 1986, s.20-39), så glimrer sådanne mest ved deres fravær i arbejdersportslitteraturen. Denne mangel på skriftlige vidnesbyrd nødvendiggør, at forskningen finder nye veje. En mulighed kunne være ikke så meget at se på hvad arbejderidrætsmændene *siger*, men hvad de *gør*. Kort sagt vil jeg forsøge at demonstrere, at der ligger vigtige informationer om menneskers hele personlighed og omverdensfortolkning - herunder opfattelser af udvikling og fremskridt - i måden de udtrykker sig kropsligt på; de sportsgrene de vælger, deres bevægelser og kropsformer. Sådanne informationer vil ofte være for ubevidste eller selvfølgelige til at optræde i direkte argumenteret form i det skriftlige kildemateriale, men kan indhøstes bl.a. gennem billedanalyser.

Hvis vi vender tilbage til det indledende citat - som altså er en undtagelse i sin klare og direkte udtrykte fremskridtsideologi - så ses det at forestillingen om arbejdernes opstigning og fremgang i samfundslivet gennem sport, ikke kun mentes at foregå gennem en intellektuel proces; som en udvikling af viljestyrken, men også rent kropsligt gennem at hæve brystet og hårde musklerne, ja hele kroppen. Gennem en sådan psykofysisk nyskabelsesproces skulle selv den fattigste og mest »tunge« arbejder kunne opnå at blive en mand, der »der satte sig Maal og naaede frem til en anset Stilling i sit kære Land«.

Hvad jeg kort sagt foreslår, er at *se på arbejdersportsmændenes bevægelser og kropslige udtryksformer som en kilde til deres forestillinger om sig selv og deres omverden*. Dette betyder efter min mening ikke, at deres kropssprog blot ses som symboler for forskellige bevidsthedsformer, men mere radikalt, at ideologibegrebet ikke isoleres til tilværelsens psykiske dimension, med rod-fæstes i både krop og sind: At have fremdrift, at være dynamisk, eller omvendt at være statisk eller centreret i nu'et osv. er altså fænomener som både udspiller sig og kan aflæses af et menneskes åndelige og kødelige væren.

En sådan psykofysisk indfaldsvinkel er ikke så usædvanlig som den umiddelbart kunne lyde. Alle mennesker reagerer på langt flere informationer end det talte ord i den hverdagslige kommunikation: Stemmens leje, hosten og rømmen, stakåndethed, tempo i sprog og gestikulationer, måden at udfylde et rum på, korslagte eller vidtåbne arme, sammenknibning af øjnene og ... ja man kunne blive ved i det uendelige. Ganske vidst foregår sådanne former for kommunikation ofte på det ubevidste plan, men det gør dem ikke mindre vitale, snarere tværtimod. I hvert fald siger filosofien bag løgnedetektoren at kroppen aldrig lyver: Når man forsøger at sige en usandhed vil kroppens reaktioner - sveden, rødmen, kuldegysninger, plirren med øjnene etc. kunne afsløre dette på trods af det bevidste ords svigefuldhed.

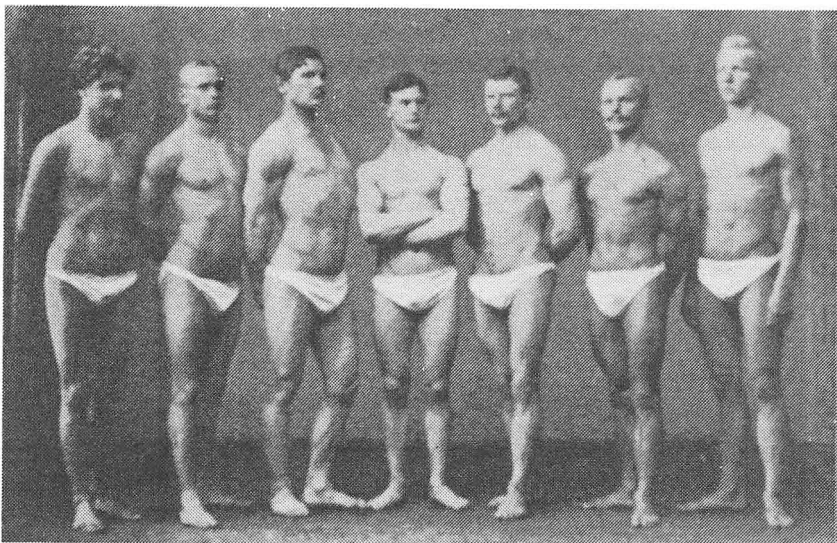
Hvor borgerskabets tilegnelse af virkeligheden primært kan siges at foregå

gennem intellektet og det talte ord, må arbejderklassen ses som langt mere orienteret mod en kropslig virkelighedstilegnelse. Århundredeskiftets arbejderklasse var da også primært beskæftiget med - ofte tungt, fysisk krævende - kropsarbejde, og mindre præget af den victorianske, kropsforagtende kultur. Dette viser sig også i sporten, som gennem det store overleverede billedmateriale udgør et udstillingsvindue for arbejdermændenes kropsidealer. Et af de mest sigende eksempler på forskellen mellem de to klassers kropsopfattelser er, at arbejderne skabte de vel nok første skønhedskonkurrencer for mænd herhjemme:

Konkurrencen for smuk legemsbygning

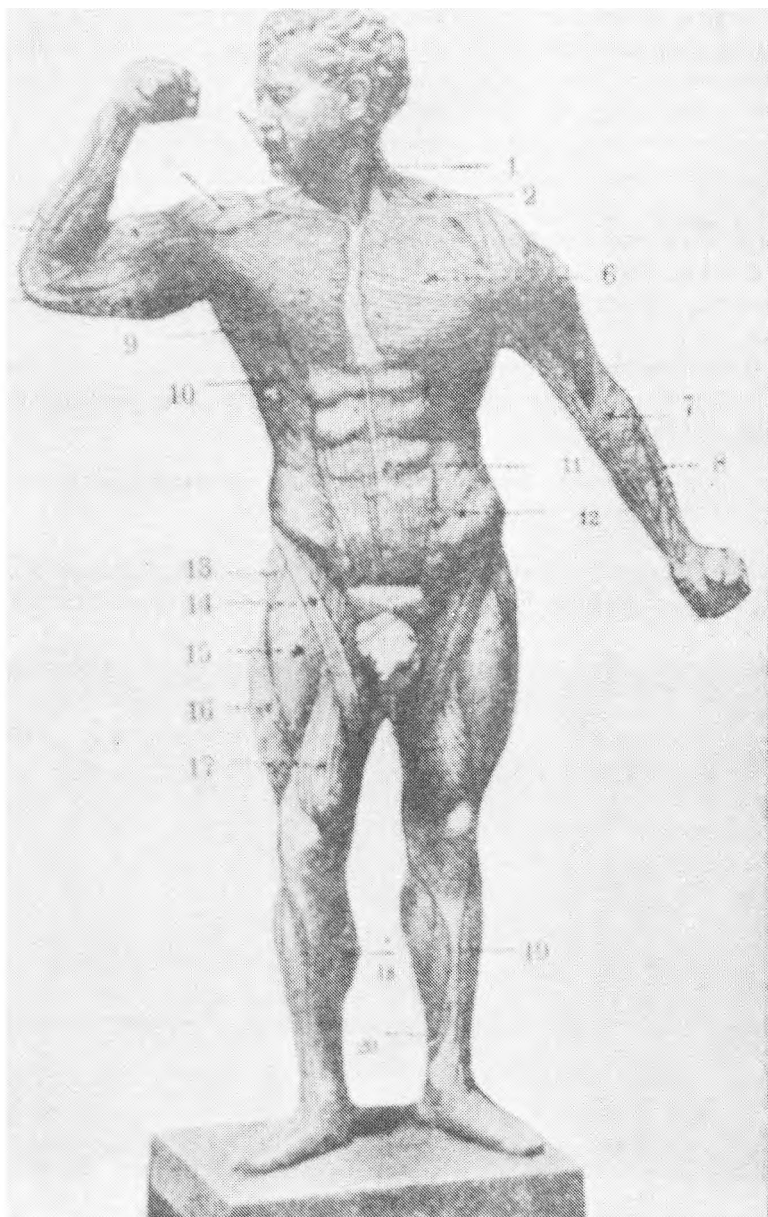
Disse konkurrencer blev afholdt af arbejdersportsforbundet »Dansk Athlet Union« hvert år fra 1902 - 1917, dog med undtagelse af 1912 - 15. Konkurrencerne var stærkt præget af faglærte arbejdere, som tog en pæn del af priserne hjem (Bonde, 1986, s.49).

De stærkeste af mændene på det omstående billede af præmietagerne fra 1905 har givetvis været arbejderatleter fra kraftsportsklubber som f.eks. Hermod, som leverede flere af præmietagerne til konkurrencerne (Ibid). I disse klubber dyrkede atleterne bl.a. den såkaldte Sandow-gymnastik, som nærmest kan betragtes som datidens bodybuilding, dog med et knap så voluminøst resultat til følge.

Præmietagerne ved DAU's konkurrence for smuk legemsbygning, 1905.

Kilde: Idrætsbogen, 1908, Gymnastik, s. 100.

Datidens Arnold Schwarzenegger, Eugen Sandow, den stærke mand fra Königsberg var det store ideal for mange danske kraftsportsmænd.

Kilde: Idrætsbogen, 1908. Gymnastik s. 101.

Hvis vi igen vender tilbage til det indledende citat, så var kriterierne for fremgang og måltethed en rank ryg, et hævet bryst og en hærde muskulatur og krop som helhed. Og som det ses af billedet udtrykker stort set alle præmietagerne disse kropslige kendetegn. Dog måske med undtagelse af ham yderst til venstre, som virker lidt mere blød i muskulaturen og hvis mave spiles lidt ud i forhold til de andres stålsatte bug. Det generelle kropsudtryk, som fremgår af dette billede vil jeg opsummere under begrebet *præstationskroppen*. Det er en krop, som udstråler energi, alvor, ambitiøsitet, fasthed, viljestyrke, beredthed, handlekraft, strømlinehed, effektivitet og ikke mindst selvbeherskelse; kroppen holdes i direkte forstand i stramme tøjler, i bundter af hårde, spændte muskler: Man(d) lader ikke drifterne løbe af med sig.

Den store, spændte overkrop og den vælvede brystkasse, som overbetones i forhold til underkroppen p.g.a. den relativt samlede og forskudte benstilling, kan siges at give:

»Et generelt indtryk af en person som stræber opad, idet han gør sig selv højere og større end han virkelig er« (Kurz, 1976, s.44).

Denne opadstræben kan psykologisk tolkes som en hang til at komme fremad og opad i tilværelsen. En sådan psykofysisk sammenhæng antydes i øvrigt i

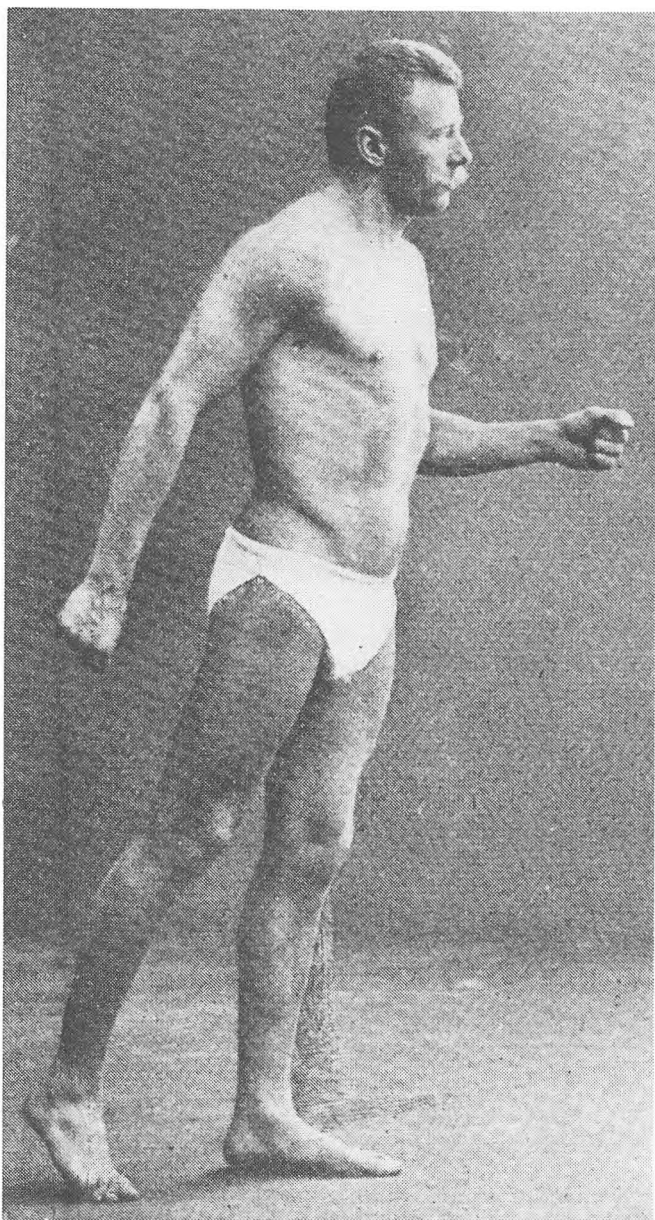
Som en hvid engel sidder han der mellem de garvede formere på »Øllund« (?) i 1899. Billedet er fundet på Arbejderbevægelsens Arkiv og Bibliotek, og det er et fantastisk godt fingerpeg i retning af, at kraftkulten ikke kun var arbejderatleternes særlige kendemærke, men hang organisk sammen med dens brede arbejdermandekultur, ikke mindst de faglærte kropsarbejdes.

hverdaglige udtryk som at »mande sig op« og at »skyde brystet frem«. Rent fysisk signalerer den stærke, spændte overkrop også en mulighed for at bane sig vej fremad forbi »svagere« mennesker. Den ranke ryg, som for nogle af præmietagerne nærmer sig en egentlig bagudbøjning signalerer selvdisciplin; man er ikke en dovenkarl, der går rundt med »ludende hoved« og en »sammenfalden holdning«.

Konkluderende på denne kropsanalyse vil jeg sige at de kroppe som fremvises i en vis udstrækning udstråler den nye fremadstræbende og effektivitetssøgende kapitalistiske ånd. Samtidig er der dog elementer som er helt særegne for arbejdermændenes kultur først og fremmest den iøjnefaldende muskelpragt.

De opblæste og anspændte præstationskroppe kan også tolkes som et forsøg på at mande sig op i en tid, der for mange arbejdere var præget af en hård kamp for overhovedet at holde skindet på næsen i det industrikapitalistiske samfunds uhyre barske opbygningsfase. Og de kan ses som en »mandig« oprustning mod kvindens stigende indflydelse og voksende frigørelse i samfundslivet. I mange arbejderfamilier var mændene p.g.a. den lange arbejdsdag en næsten marginaliseret figur på den hjemlige front.

Vigtigere i denne sammenhæng hvor udviklingsopfattelser står i centrum er dog en modsatrettet tendens i præmietagernes generelle kropsudtryk. Faktisk er de lidt tunge, for ikke at sige lettere immobile i deres kropssprog. De står nærmest urokkeligt fast, men mangler bevægelighed. Netop dette forhold faldt da også flere mænd fra borgerskabet for brystet. Som den borgerlige idrætspioner løjtnant I.P. Müller meget skarpt udtrykte det, kunne arbejderatleterne »næsten ikke gaa for bare Kræfter« (Müller, 1907, s. 258). Og hermed er vi faktisk inde ved kernen i de sociologiske forskelle i mande- og udviklingsidealet i den borgerlige sport og arbejderens atletsport. I sin konsekvente hyldest til hurtigheden var I.P. Müller nemlig en værdig repræsentant for den borgerlige sportkultur, der som vist havde hurtighedsdyrkelsen som det afgørende kendetegn. Og denne hurtighedskult er selvfølgelig ikke tilfældig, men hænger sammen med centrale værdier i hele den borgerlige kultur, hvor det at præstere noget så hurtigt som muligt og at komme fremad i tilværelsen er vitale værdier. I modsætning hertil byggede arbejderens kraftsport ikke primært på et fremadrettet og hurtigt bevægelsesmønster, men snarere på en evne til at stå fast - som i brydning - og at løfte tunge ting - som i vægtløftning. Også disse sportsaktiviteter skal selvfølgelig forstås i relation til arbejderens hele livssammenhæng: For arbejdermanden var styrken en vigtig del af hans arbejds- og dermed overlevelsessevne, og som nævnt kom det for mange arbejdere givetvis slet ikke på tale at gøre karriere, spørgsmålet var som nævnt ofte snarere, om man kunne stå fast og undgå at blive væltet omkuld i eksistenskampen. Konkluderende vil jeg sige, at hvor administrationen af *kraften* blev en central del af arbejderens kraftkultur, blev admini-

Den fremadrettede mand. Løjtnant I.P. Müller vandt konkurrencen for smuk legemsbygning i 1903. Efter konkurrencen valgte han at fremvise denne »fremskridtspositur«. Müller var da også én af de mest sejrige pionerer indenfor alskens hurtighedssport.
Kilde: Verdensspejlet 4. okt. 1903.

strationen af *tiden* vital for borgerskabets mænd. En tendens som altså også viste sig i udviklingen af deres kropskulturer.

Kraftsporten var imidlertid ikke enerådende indenfor arbejderens sportskultur. Faktisk undergik arbejdersporten en vedvarende tendens til dynamisering og hurtiggørelse fra århundredeskiftet og frem. Ud fra en analyse af arbejdermændenes sportslige kropssprog kan vi sige at deres bevægelsesadfærd i stadig højere grad bar præg af den nye industrikulturs prisning af en dynamisk tids- og fremskridtsopfattelse. Denne udvikling foregik på en måde, der var helt specifik for arbejderkulturen:

Fart og fremadrettethed i arbejdersporten

Efter århundredeskiftet skete der en nyudvikling både indenfor boldsporten, hvor fodboldspillet blev det totalt dominerende boldspil, og indenfor kraftsporten, hvor boksningen lidt efter lidt fik mere vind i sejlene i forhold til brydningen, ikke mindst som tilskuersport. Hvis vi ser på kraftsporten som bevægelseskultur, bliver det tydeligt, at boksningen i reglen bygger på et langt hurtigere bevægelsesmønster end brydningen. Når datidens mennesker for første gang overværede en boksekamp risikerede de at få et chock ved synet af boksernes næsten tryllekunstneragtige hurtighed. F.eks. konstaterede gymnastikpioneren K. A. Knudsen efter overværelsen af sin første boksekamp, at stødene »førtes saa rask, at man knap kunne se, hvis Hænderne var« (Knudsen, 1895, s.26). I modsætning til tempoet og dynamikken i boksning hånedes Ekstra Bladet i 1905 efter den sidste internationale showbryderkonkurrence i Danmark »de tykke Mænds« vælten rundt på madrasserne. I stedet fremhævedes et nyt kropsligt ideal, hidrørende fra den amerikanske boksning, hvor mændene angiveligt var »Kraftige slanke Mennesker, hvis Muskler er som Staal« (Varnild, 1972, s.97f). Fremkomsten af den dynamiske sportsboksning skal dog ikke skygge for det forhold, at brydningen omkring århundredeskiftet blev forvandlet til en langt hurtigere sport beroende på en opdeling i vægtklasser, der ikke længere begunstigede størrelse og vægt. Den træghed og immobilitet som karakteriserede bevægelsesmønstret i den allertidligste kraftsport blev altså nu i en vis udstrækning afløst af en dynamik- og tempodyrkelse, som må ses i sammenhæng med de nye tiders hyldest til fremskridtet og effektiviteten forstået som tidsbesparelse.

Denne tendens viste sig også på *boldsportens* område. Hvor arbejderne i den tidligste sportsdyrkelse havde dyrket cricket på linje med fodbold, f.eks. cricket om sommeren og fodbold om vinteren, blev *fodboldspillet* efter århundredeskiftet totalt dominerende. Dette skyldes givetvis flere forhold, men det har sikkert også været af vigtighed, at cricket er et meget langsommere spil end fodbold. Det har generelt en langsommere rytme, og der er

Frem med bolden! I fodboldspillet legemliggøres samfundsmæssige idealer om maskulin frem- og målrettethed. Billedet er fra et århusiansk lokalopgør mellem borgerklubben AGF og arbejderklubben AIA i 1930'erne.

Kilde: Berthelsen, 1983, s. 31.

ikke nogen fast tidsgrænse på hvor længe en kamp kan vare. F.eks. kan eller kunne et enkelt kricketspil vare 2 dage, hvorefter det erklæres for »udtrukket« (Hovgaard, 1888, s.107). I modsætning hertil er det moderne fodboldspil - og i øvrigt også den moderne boksning - udformet i runder eller halvlege og med en fast tidsgrænse, hvilket forøger tempoet og øger spændingen efterhånden som tiden nærmer sig.

Hvis vi ser nærmere på fodboldspillernes måde at bevæge sig på bliver det første indtryk et temmelig forvirret syn af spillere der bevæger sig i alle tænkelige retninger uden nogen iøjnefaldende logik. Ved et nærmere øjesyn bliver det imidlertid klart, at begge hold er præget af en stærk *fremdrift* og i bogstaveligste forstand *målrettethed*, og at den eneste grund til den store variation i bevægelsesmønstrene er, at begge parter af al magt forsøger at stoppe modpartens fremdrift mod målet. Mange af de tidligste arbejderboldklubber inkorporerede da også fascinationen af det nye udviklings- og fremskridtsoptimistiske bevægelsesmønster direkte i deres klubnavn. F.eks. Fremad Amager, Frem (Odense) og Velo (af lat., *velox* = hurtigt, let). I modsætning hertil valgte mange af de tidligste kraftsportsklubber navne som pegede på det faste, urokkelige og stærke, f.eks. valget af klubnavne med vikingetiden som inspiration: Dan, Hermod, Thor osv.

Ovenstående forsøg på en kobling af bevægelsesstrukturer og den moderne fremskridtsideologi belyses efter min mening på en interessant måde ved, at selve ordet *frem-skridt* på det umiddelbare plan henviser til et kropsligt,

bevægelsesdynamisk forhold: Ét eller flere skridt fremad. Som vi har set legemliggøres dette begreb helt konkret i sportens bevægelsesmønstre, hvad entet skridtet fremad foretages af væddeløbshestens hov eller fodboldspillerens og kapløberens fod.

Fodbold som utopi

Samtidig med at indvandrerne fra landet og byens håndværkere i stedse større omfang blev integreret i den industrikapitalistiske produktionsmåde med dens præg af målrationalitet, effektivitet og tids- og fremskridtsbevidsthed, skete der altså en ændring i disse arbejderes kropskultur, som blev mere og mere præget af tempo, fremadrettethed og spændingsopbygning. Fodboldspillet kan imidlertid langt fra reduceres til disse systemkonforme elementer, idet den også kan siges at rumme klare utopiske træk, og dette på flere måder:

For det første kan fodbold som et udendørsspil på græs sammen med bl.a. kolonihavebevægelsen ses som en »protest« mod den mørke baggård og den støjende, indelukkede fabriksal. Som led i en grøn utopi kan fodboldspillet både siges at have regressiv og progressiv træk: De mange landarbejdere som indvandrede til byen og udgjorde ryggraden i den industrielle arbejdsarmé har givetvis bl.a. følt sig tiltrukket af spillet p.g.a. en utopisk længsel efter det landlige liv i den »fri« natur. Samtidig kan der siges at ligge et fremadrettet håb i tendensen til at vride sig løs af industrialismens indeklemte, støjende og ofte ildelugtende rum. Derudover ligger der i fodboldspillet en mere eller mindre latent tendens til overskridelse af den traditionelle manderolle; på fodboldbanen kan mænd tillade sig offentligt at vise følelser i et omfang, der er uset i det øvrige samfundsliv: Kyssen og krammen, hoppen op på hinanden, voldsom aggression, der kan udarte til slagsmål; kort sagt mange af de krav om behersket adfærd, som præger det civiliserede menneskeliv sættes ud af kraft, når startfløjten lyder. Tendensen til en overskridelse af den etablerede manderolle er dog ikke mere udfoldet, end at det stort set kun er et sejrsmål, der kan åbne op for den »barnlige« jubel og de maskuline berøringer.

Endelig kan der i fodboldspillet siges at ligge et udtalt oprør mod den herskende rationalistiske kultur, fordi intuitionen spiller en så stor rolle for bemestringen af spillet: I fodboldspillet er én af kroppens både i overført og direkte betydning laveste legemsdele, foden kommet til ære og værdighed. Hvor fornuften i den borgerlige kultur er hovedsagen, må strategiske og taktiske overvejelser i fodboldspillet dele førerpladsen med evnen til impulsivt nærvær. I de trods alt relativt sjældne stunder hvor fodboldspilleren smelter sammen med sine medspillere i en stor rytmisk strøm, hvor de enkelte bevægelser kommer af sig selv, og hvor bolden nærmest selv finder medspilleren,

Mænd omfavner mænd, en utopi? Ikke i fodbold.

Kilde: Berthelsen, 1983, s. 101.

kan der siges at ske en overskridelse af en kultur, som deler krop og sjæl. Og denne det totale sammenspils nådegave peger i retning af et vigtigt forhold: At så mange mandlige arbejdere netop valgte forboldspillet som yndlingsdisciplin hænger givetvis sammen med, at de her kunne rendyrke og prise den kollektivitet som var blevet en vigtig løftestang i deres sociale og politiske frigørelseskamp, og som i øvrigt også er en forudsætning for Kooperationen i den industrielle produktionsproces.

Måske kan fodboldspillets utopi siges at ligge i dets evne til at hele brud i den industrikapitalistiske kultur: Hånd og ånd, fod og hoved, individ og kollektiv, natur og kultur, alle disse modsætninger sættes på en fælles formel i fodboldspillet, der derfor kan siges at henvise til væremåder, der peger ud over den eksisterende industrikulturs spændetrøje (Nielsen, H-J, 1979 og Nielsen, N.,K., 1981).

En socialistisk kropskultur?

I det foregående afsnit har jeg forsøgt at analysere utopiske elementer i arbejderens fodboldspil ud fra idrætsmændenes bevægelsesmønstre og selve spillets struktur. En mere traditionel indfaldsvinkel til utopidiskussionen ville være at finde frem til skriftlige vidnesbyrd, som f.eks. dokumenterer ønsket om og forsøget på at skabe en kropskultur, som utopisk brød med det herskende samfundssystemets principper. En sådan analysemetode er selvfølgelig

Karnevalsstemning på én af DAI's sommerlejr

Kilde: Berthelsen, 1983, s. 68.

langt fra irrelevant, men den har klare begrænsninger, idet den kun opererer på et meget bevidst niveau, hvorimod bevægelses- og strukturanalysen søger at indfange utopiske elementer som udmærket kan være skjulte eller for selvfølgeligelige til at optræde i direkte skriftlige kilder fra de historiske aktørers hånd. Faktisk giver en sådan traditionel analyse forholdsvist pauvre resultater.

Indtil ca. 1930 knyttedes arbejdernes sportsaktivitet kun uhyre sjældent sammen med en socialistisk agitation og/eller et forsøg på at skabe en alternativ kropskultur. Det eneste eksempel jeg kender, er cyklistforbundet Solidaritet, som stiftedes i 1896 i Offenbach, og hvis første danske afdeling oprettedes i Ringkøbing i 1910. En løbeseddel fra forbundet slog fast, at det så sig som et led i arbejderklassens frigørelseskamp, og forbundet kritiserede skarpt tendensen til at »jage afsted paa selvmorderisk vis«, og plæderede derfor for motionsidræt (Hansen, 1981, s.148). I 1929 oprettedes Dansk Arbejder Idrætsforbund som en sammenslutning af arbejderidrætsforeninger og med socialdemokratisk støtte bl.a. for at komme stiftelsen af en kommunistisk domineret arbejdersportsbevægelse i forkøbet. På trods af af og til radikale antikapitalistiske og sportskritiske formålsparagraffer lykkedes det imid-

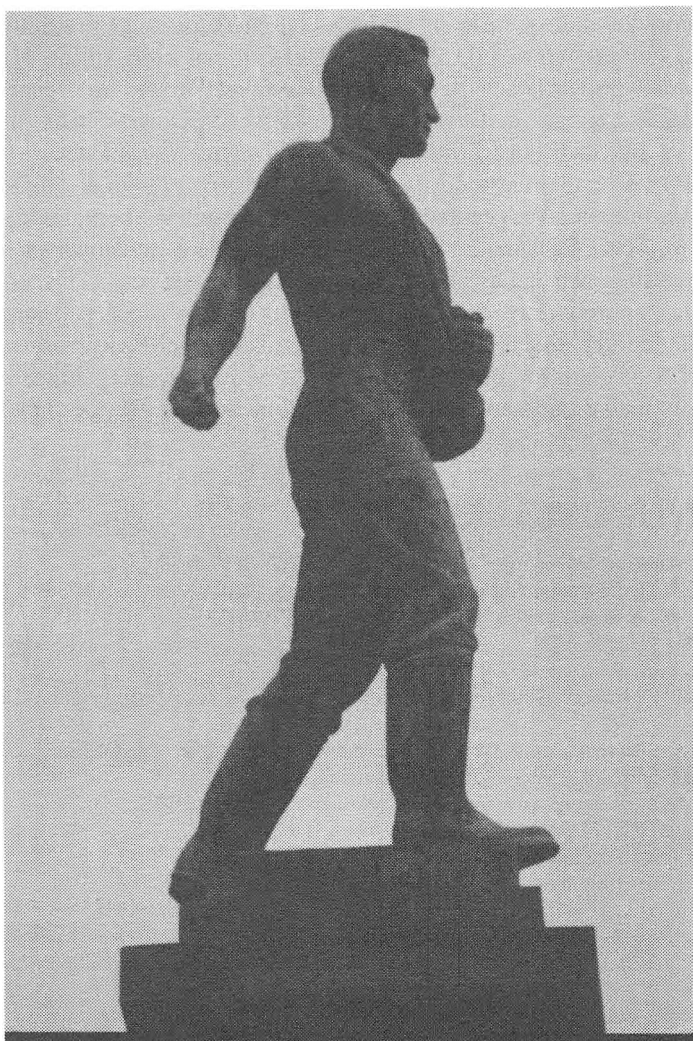
lertid aldrig at udvikle en ny, socialistisk idrætskultur (Ibid s.156 og Korsgaard, 1982, s.312f).

Mere overskridende end de bevidste proklamationer om den kapitalistiske sports fallit kan »fagenes fest« siges at være. Denne sportsfesttradition stammer oprindeligt fra Paris, og fik sin debut i Danmark i 1938. Fagenes fest kan beskrives som en karikatur af og satire over den moderne sport: Indenfor de respektive faggrupper konkurreres der om, hvem der på den hurtigste, højeste eller stærkeste måde kan udfylde centrale arbejdsfunktioner, som at løbe et stykke med en fyldt ølkasse, eller som det nyeste skud på stammen hvor pædagogerne i egen selvforståelse er blevet arbejdere: Nu konkurreres der om hvem der hurtigst kan lægge bleer på. Der ligger selvfølgelig også en vis alvor og et reelt engagement i hvem der nu er den hurtigste fagarbejder, men det grundlæggende element i denne tradition må dog siges at være at gøre grin med hverdagens konkurrence og stress og jag. I det hele taget må strubens muskler siges at være de mest vitale i fagenes fest, hvor latteren konstant bobler frem. Et sjældent eksempel på en latterkultur i en tid hvor effektiviteten og alvoren har en stor betydning i samfundet såvel som i sporten. Det skal dog understreges, at også Dansk Arbejder-Idrætsforbund i 1930'erne rummede karnevalistiske træk. Præstationsånden var ikke enerådende, men levede side om side med sækkeløb og æggeløb, karneval, socialdemokratiske optog og orkestermusik m.v. (Berthelsen, 1983).

Konklusion og perspektivering

I Niels Ole Finnemanns bog »I broderskabets Aand« fra sidste år slår han til lyd for, at 3 af de mest fremtrædende bevægelser og idéretninger, som bryder frem omkring den industrielle kapitalismes gennembrud har et afgørende fællestræk: Finnemann mener, at ikke kun kapitalismens væsen, men også det moderne gennembrud, grundtvigianismen og socialdemokratiet præges af hvad han kalder »den kumulative bestræbelse«, hvad enten der stræbes mod at akkumulere kapital, viden magt og kraft eller materielle værdier (s.121). Hvis dette er rigtigt kan sporten som idéretning og (i dag største) massebevægelse ses som et 4. hjul i den rastløst fremadfarende kapitalistiske vogn. I sporten er det imidlertid i udgangspunktet ikke ophobningen af viden, magt og materielle værdier som er i fokus, men den tilsyneladende nytteløse akkumulation af rekorder, forstået som stadig bedre fysiske præstationer.

Den moderne sport kan imidlertid ikke reduceres til »nytteløs leg«. Tværtimod kunne arbejdermanden på sportspladsen tilegne sig den nye tids tilbedelse af den lineære fremskridts- og tidsbevidsthed gennem kropslige erfaringer. I takt med at den dynamiske og ekspansive industrikapitalisme vandt

Frem mod velfærdssamfundet, Arbejderbevægelsens pionerer blev af og til fremstillet som inkarnationen af socialdemokratisk fremskridtstro. Her er det den socialdemokratiske agitator og politiker F. Borgbjerg, som symbolsk fremstilles som ung fremadstormende mand. Fremadbevægelsen kan tolkes som en legemliggørelse af 3 store sejre for Borgbjerg: Personligt opnåede han at blive minister, hvilket også markerede den socialdemokratiske bevægelses parlamentariske gennembrud. Endelig deltog han aktivt i sportsbevægelsens sejrsgang. Bl.a. var han den første formand for den første arbejdercykelklub: Arbejdernes Bicycle Club fra 1894.

Kilde: Borgbjerg monument i fælledparken ved Borgmester Jensens Allé.
af Svend Lindhardt, 1939.

Foto: Hans Bonde.

terræn fra den mere statiske og cykliske håndværksmæssige produktionsmåde skete der også afgørende ændringer i arbejdernes kropskultur. Hvor feudalismens »underklasse« havde skabt en meget kraft- og legeorienteret kropskultur tog også den ny tids »underklasse«, arbejderklassen, kraftdyrkelsen til sig, men efter århundredskiftet begyndte arbejderne i stigende omfang at orientere sig mod dynamiske sportsgrene, hvor hurtigheden og fremadrettetheden var i centrum, og hvor der næsten lå ubegrænsede muligheder for sportslig karriere og opstigning til højere divisioner og mester-skabsniveauer. Stadig i dag har styrkedyrkelsen dog en central placering i arbejdernes sportskultur. Som vist er arbejdersporten imidlertid langt mere righoldig end en analyse af rekordadfærden lader ane. F.eks. kan der i fodboldspillet af og til fornemmes en frisættelse af utopisk energi hidrørende fra det spontane og sammensmeltende samspil mellem en gruppe spillere.

Referencelitteratur

- A.I.K., Medlemsblad for Arbejdernes Idrætsklub, Kbh. 1899-1908.
Alstrup, A., Jydsk Fodbold i Fortid og Nutid, Odense, 1950.
Bakhtin, M., Rabelais and his World, Massachusetts, 1968.
Berlingske Tidende, 1905.
Berthelsen, A.W., Frispark, Odense, 1983.
Bonde, H., En stålsat karakter i et hærdet legeme, speciale, historisk Institut, Kbh's Universitet, 1986.
Christensen, Karl, Fodboldspillet - Teori, historie og fascination, Speciale, institut for statskunds-kab/samfundsvidenskab, Århus Universitet, 1983.
Eichberg, H., Leistung, Spannung, Geschwindigkeit, Stuttgart, 1978.
Finnemann, N.O., I Broderskabets Aand, Kbh., 1985.
Gandil, Johs., Dansk Fodbold, Kbh., 1935.
»Gefion«, Idrætsforeningen »Gefion«, Medlemsblad, (starter 1919).
Hermann, Aa., og Andersen, E. (red.), Den danske Idrætsbog, Kbh., 1935.
Hansen, Ebbe, Arbejderidrætten i Danmark, 1929-43. Den jyske historiker, nr. 19/20, 1981.
Hopf, W. (red.), Fussball, Sociologie und Socialgeschichte einer populären Sportart, 1979.
Hovgaard, W., Sport, Kbh. 1888.
Idrætsbogen, red.: A.C.Meyer, Kbh. 1908.
Idræthistorisk Årbog, Kbh., 1986. Tema: Fodbold.
Idrætsklubben »Go on«, Festskrift, Kbh., 1907.
Jensen, K., Københavns Idræts-Forening, 1892-1917, Kbh., 1918.
Knudsen, Fr., Lærebog i Fodboldspillet, Kbh., 1909.
Knudsen, K.A., Om Sport, Holbæk, 1895.
Korsgaard, O., Kampen om Kroppen, Kbh., 1982.
Kraft, periodisk Sportstidsskrift, nr. 1-8, Kbh., 1905.
Kurz, R., og Prestera, H., The Body Reveals, New York, 1976.
Meyer, A.C., En Agitators Erindringer, Kbh., 1936.
Müller, I.P., Vink om Sundhedsrøgt og Idræt, Kbh. 1907, (1898).
Nielsen, A.R., og Hübscher, A., Bryderbogen, Kbh. 1907.
Nielsen, H.J., Fodboldenglen, Kbh., 1979.

- Nielsen, K.N., Sport, kultur og utopi, Bidrag, nr. 13/14, Kbh., 1981.
 Otterstrøm, A., Vejledning i Fodboldspil for Begyndere, Kbh., 1901.
 Reiter, A., Boksning som Sport og til Selvforsvar, Kbh., 1910.
 Sparta gennem 25 Aar, Kbh., 1923.
 Typografernes Sportsklub gennem 25 Aar, Kbh., 1912.
 Varnild, Ib, Sport som folkelig forlystelse, i »For sportens skyld«, Kbh., 1972, red.: Henning Nielsen, Nationalmuseet.
 Verdensspejlet, Kbh., 1903.
 Virilio, P., Geschwindigkeit und Politik, Berlin, 1980.
 Wendorf, R., Zeit und Kultur, Wiesbaden, 1980.
 Witthøft, Ch. og Laursen, H., Athletklubben »Dan« gennem 25 Aar, Kbh., 1920.

Summary

Go for the Ball. Utopia and the Ideology of Progress in Early Danish Working-Class Sports. (1880-1920)

The purpose of the article is an attempt to place the sports movement in relation to the 20th century seen as the »epoch of progress«. The article argues that in the sports ground we see an embodiment of central elements in industrial capitalist culture such as the glorification of growth and accumulation by the incessant striving for new, objectively measurable records. The boundless ambition expressed in the motto of the Olympic Games: »Faster, higher, stronger«, however, meant different things to the two principal social classes and to the two sexes. Early Danish sports were primarily constituted by worship of »manly« virtues summarized in the phrase: »A staunch character in a hardened body«, and women did not take up much room in the picture.

In Denmark sports were first taken up by middle-class men (from the 1860s), whereas working men joined the sports movement in the course of the 1880s. While middle-class men primarily took up the sports of speed, such as boatracing, yacht racing, horse racing, etc., working-class sports were not to the same extent directed towards »defeating time«. By contrast, the point of working-class sports was the worship of *strength*, e.g. wrestling, boxing and weight-lifting. So, while the middle-class athlete who moved dynamically forward, working-class athletes took up a more ambiguous stance towards the homage to speed and drive, as for instance in wrestling standing firm was more important than moving quickly. However, in the course of the 20th century the body language of working-class athletes changed gradually towards becoming more dynamic. Partly, the comparatively fast knock-out boxing gradually became more popular, and partly football came to be the predominant sport in working-class culture. Like foot racing, football is characterized by dynamic forward movement. Football became very popular both among middle-class and working-class men, and thus it can be seen as a trend towards class integration into common expressions of movement.

Incidentally, football was used to illustrate that the sports movement cannot at all be reduced to simply expressing worship of socially adequate norms. It also contains a Utopian trend towards worshipping the interaction between intuition and (conscious) strategy, between individual and collective efforts, between body display shaped by civilization and a search back (or ahead) to nature.

Methodologically the article constitutes an attempt to bring to traditional verbal and literary historical research a fresh impulse: Sports can be seen as a »showcase« for body expressions and types of movement, and if these expressions are seen as a kind of body language and signs which

can be interpreted, and to some extent be translated into written texts, we surely have a central key to the types of mentality among working men, who traditionally are not very literary or intellectually oriented. This also implies that there is a need to focus on pictures and instructions for movement as our central source material. In the article such picture analysis was primarily made on the basis of a possibly unique Danish phenomenon: The Beauty Contests for Men of the Danish Athletes' Union from 1902 - 1917.

Udvikling og fremskridt

Interview med Ritt Bjerregaard

ved Hanne Caspersen og Lars Torpe

Red.: Niels Ole Finnemann lægger i sin bog »I Broderskabets Aand. Den socialdemokratiske arbejderbevægelses idéhistorie 1871-1977«, som netop beskæftiger sig med udviklingsopfattelser, vægt på to linier i den socialdemokratiske opfattelse af udvikling og fremskridt:

1. Troen på de frigørende muligheder i de tekniske og videnskabelige fremskridt.
2. Troen på det fornuftige i en omfattende statslig organisering af samfundet. Principprogrammet fra 1977 ser han som skelsættende, idet det efter hans opfattelse nu siges for første gang,
 - at produktivkræfternes udvikling ikke længere antages at kunne tjene eller sikre menneskets frigørelse eller nye historiske fremskridt i den vestlige civilisation.
 - at kampen for sociale og materielle fremskridt for den brede befolkning ikke længere er et principielt udgangspunkt for den socialdemokratiske bestræbelse. (s. 392).

Deler du den opfattelse?

- Jeg vil nok sige, at kampen for det sociale og materielle fremskridt fortsat vil være et principielt udgangspunkt for os. At det fortsat vil være et mål. Men at det selvfølgelig har ændret sig og vil komme til at spille en helt anden rolle end i en periode, hvor folk sulter, og hvor det er usikkert overhovedet, hvordan de skal klare dagen og vejen. I det samfund, vi lever i nu, hvor folk i hvert fald har så meget, at de ikke sulter, bliver det et andet problem. Her bliver det mere en diskussion om balancen mellem dem, der har meget og dem, der ikke har så meget, d.v.s. spørgsmålet om fordelingspolitikken og om A-holdet og B-holdet. Her synes jeg ikke, at man kan se bort fra de materielle fremskridt.

Jeg tror ikke, at 1977-programmet er så skelsættende.

Red.: Alligevel må der vel være en baggrund for, at programmet fremstår anderledes end det forrige, at programmet opererer med en modsætning mellem vækst i kvantitet og vækst i kvalitet og drejer mere over i retning af det kvalitative?

- Jeg vil snarere sige, at programmet er udtryk for den lange proces, der går fra at fænomenerne som udløber af 68-oprøret dukker op i befolkningen som helhed og til at de forplanter sig og omsættes i et egentlig program i så stort et parti som Socialdemokratiet. Jeg ser mere 1977-programmet som den måde, de forandringer, der skete på det tidspunkt, er slået igennem på i Socialdemokratiet.

Red.: Er det nye ikke i 77-programmet, at hvor man tidligere - groft sagt - satte lighedstegn mellem vækst i kvantitet og vækst i kvalitet, så problematiserer man nu selv denne sammenhæng?

- På en måde er jeg nok lidt dårlig at spørge om det, fordi jeg hører til dem hos os, der er bange for at fjerne ståstedet i de materielle vilkår. Noget kvalitet, der kan stå for sig selv, uden forankring bliver let til almindelige gode viljer og meninger. Andre hos os vil sikkert være mere villig til at gå længere i den retning. Jeg synes, at ligegyldigt hvor utilfreds man er med livet, så er det bedre, når man ikke behøver at sulte. Det er også bedre når ens børn kan få de ting, som kammeraterne kan få, end når de ikke kan. Det har formentlig noget at gøre med min egen sociale baggrund. Jeg synes, at man er nødt til at fastholde udgangspunktet i det materielle. Ellers smutter det helt fra én. Materielle fremskridt er væsentlige, men det er ikke sådan, at der er en nødvendig sammenhæng mellem materielle fremskridt og almindelig forbrugerisme. Vi kan få en anderledes vækst i dag, fordi vi har en viden, som vi ikke havde i 50'erne og 60'erne, fx. på miljøområdet. Jeg kan ikke forestille mig et samfund, hvor vi kan løse de sociale problemer uden en eller anden form for vækst.

Teknologiske fremskridt? krise og forandring

Red.: Du har engang kritiseret venstrefløjens for at lide af teknologiangst. Men er sådan en angst ikke forståelig når man tænker på hele den industrielle vækst i efterkrigstiden, som jo netop havde mange omkostninger? Stiller det ikke krav om, at man præciserer, hvad det er for nogle krav, der må stilles til produktionen?

- Jo, vi skal stille nogle krav. Vi skal ikke afvise teknologien. Der har været en vis tilbøjelighed til ikke at ville have noget med teknologien at gøre fra venstrefløjens side. Det tror jeg er farligt, for den kan man ikke stoppe ved almindelig diskussion og afstandtagen. Det kører. Udviklingen af produktionsapparatet er jo som bekendt ikke underlagt politiske beslutninger. Ven-

strefløjen står med sin forskrækkelse, og frem drøner den teknologiske udvikling. Det er vigtigt at gå ind i den og finde ud af hvilke muligheder, der er og hvor vi skal sætte bremsen i. Hvad vil vi have, og hvad vil vi ikke have? Socialdemokratiet og vel også venstrefløjen som helhed har jo historisk set været meget optaget af hele den offentlige sektor og alle de afbødende foranstaltninger, der skulle være på en fri kapitalistisk udvikling, mens vi har været meget lidt optaget af at gå ind i produktionen for at se, hvor vi kunne blande os, se på hvilke styringsmuligheder og bremseklodser, der er. Den fejl risikerer vi nemt at gentage, hvis vi ikke tør beskæftige os med den teknologiske udvikling og bare siger, at nu gælder det om at satse på de menneskelige aspekter, og hvad der ellers har været af flokler. Det synes jeg simpelthen er dumt. Jeg har ikke argumenteret for, at nu skulle vi bare klappe i vores små hænder af fryd over den teknologiske udvikling, men vi skal gå ind i den og stille nogle krav.

Red.: Nu er der vel ingen i Socialdemokratiet, der har forfægtet en nulvækststrategi, men det diametralt modsatte synspunkt findes: producere sig ud af krisen. Siden 1977-programmet, har krisen bidt sig endnu mere fast. Hvis man som kriseløsningsmodel har at producere sig ud af krisen, så kan man jo komme i carambolage med nogle af de kvalitative hensyn.

- Jeg tror, at vi og andre har begået en stor fejltagelse, når vi har accepteret at tale om krise. En krise, sådan som vi normalt bruger ordet, er noget man overvinder. Man kan finde på nogle bestemte midler, og så er den overvundet og der er brugt megen tid på lige at finde det rigtige middel - producere sig ud af krisen, få mere gang i produktionen osv. Det tror jeg, er helt fejlagtigt. Der er tale om en omstillingsproces, og man kan selvfølgelig ikke producere sig ud af en omstillingsproces. Derimod kan man, som det er tilfældet med den teknologiske udvikling, gå ind i den og se, hvad den består af og så prøve at påvirke. For at tage et af leddene: den store arbejdsløshed. Hvorfor har vi den? Hvem er det, der bliver arbejdsløse? Hvad er det for nogle fænomener, den afdækker? Det har jo været meget tydeligt, at det er de dårligst uddannede og dem med dårligst tilknytning til arbejdsmarkedet, der bliver ramt - mange kvinder fx. Sådanne problemer kan man jo ikke producere sig ud af. Her er tale om strukturændringer. En bestemt form for arbejdskraft, som der ikke bliver brug for i den omstilling, der nu finder sted. Svaret er uddannelse, videreuddannelse, efteruddannelse. Man har begået en stor fejl ved at tro, at det var noget, der gik over. Det går ikke over. Samfundet er forandret, og det vi bestræber os på i øjeblikket er at få vores hoveder til at kapere, hvor dybtgående forandringerne er, og så finde nogle passende politiske handlemuligheder.

Red.: Du siger uddannelse som en måde at gribe forandringen an på. Hvad vil du ellers sige?

- Jeg vil først og fremmest, når jeg taler om arbejdskraften og arbejdsløsheden, sige uddannelse, og så vil jeg sige forskning. Forskning på mange forskellige måder, dels i forhold til hvilken type arbejdskraft, der bliver brug for. Dels forskning i selve produktionen. Hvad skal der til for at vi overhovedet kan klare os. Som jeg ser det, er Danmark på vej til at placere sig i et randområde, hvor vi ikke får del i den vækst, der finder sted i andre dele af verden. Det kan blive meget farligt, hvis vi havner der, fordi så tror jeg ikke, vi kan klare vores sociale problemer og modsætninger.

Jeg synes iøvrigt også, at ser man på folkeskolen, så er det katastrofalt, at meget tyder på, at de børn, der får uddannelse i dag, får mindre uddannelse end forældregenerationen fik. Det er en ret absurd situation, at vi efterlader eller overlader dem et samfund med læssevis af problemer, som vi ikke selv har kunnet løse, og så mener, at de skal kunne være i stand til at løse dem med dårligere forudsætninger. I de her år finder der nogle meget kortsigtede besparelser sted og en nedslidning af et apparat, som er farlig for de næste 10-20 års udvikling.

Red.: Du siger, at Danmark er ved at sakke bagud i konkurrencen. Vil en sådan opfattelse ikke netop kunne bruges til at understøtte det synspunkt, at skolen primært skal tjene produktionens og erhvervslivets behov? Kan kvantitative væksthensyn ikke her komme i modsætning til kvalitative hensyn?

- Jeg tror det modsatte. Jeg synes, der er en meget interessant udvikling i gang med hensyn til hvilken form for arbejdskraft, der bliver brug for i erhvervslivet. Hvad det betyder at gå over til servicesamfundet. En af de ting, man hele tiden trækker frem er, at i modsætning til industriproduktionen, hvor det er varen, der er produktet, er det nu den ansatte selv, der er produktet. Det er den pågældende, der står i DSB eller i en bank, og har kontakten med kunden, der er produktet. Det, man køber, er viden opførelse eller stil. Når det bliver lidt grotesk, bliver det Carlssons SAS-kurser. Men tankegangen er jo væsentlig, for det betyder, at for erhvervslivet kommer arbejdskraften, det, den kan, og den måde, den fremtræder på lige pludselig til at spille en rolle. Det bliver noget man kan sælge. Vi har formentlig allerede i dag, hvad man kan kalde et servicesamfund, og det vil blive endnu mere udpræget i fremtiden. Det betyder, at erhvervslivet i forhold til uddannelsesvæsenet vil komme til at efterspørge større selvstændighed, og det at man kan tage stilling i vanskelige situationer osv. I modsætning til industriproduktionen, som i og for sig krævede uselvstændighed. Man skulle ikke blande sig, helt grotesk udtrykt i Chaplins »Moderne tider«. Fremover vil erhvervslivet

selv begynde at stille andre krav til de folk, der bliver uddannet i uddannelsessystemet, og de vil langt hen være sammenfaldende med de ønsker, man har her. Det er sådan set lidt spændende, fordi der jo traditionelt har været en modsætning mellem de ting, som erhvervslivet og uddannelsessystemet ville have. Måske vil der fremover blive meget mere sammenfaldende interesser på det her felt.

Jeg har en anden vinkel på det her med konkurrence. Danmark vil med den størrelse og den form for arbejdskraft, vi har, aldrig kunne konkurrere på mængde og billighed. Det er noget andet, vi skal producere. Det er den viden, vi har om miljøet. Det er offentlige systemer, der tager sigte på, at man behandler de folk, der er kommet i en vanskelig situation ordentligt. Det er velfærdsmodeller. Og det er, hvis man snakker om ren produktion: Specialiseringer. D.v.s. de muligheder, vi har for at klare os i konkurrencen og den argumentation, man kan anvende herfor, ser jeg som sammenfaldende med den argumentation, man vil anvende for at gøre Danmark til et rarere land at leve i.

Red.: Det lyder besnærende. Men vi har i dag en skole, der måske i højere grad end for 10-15 år siden lægger vægt på traditionelle færdigheder. Og der er mange, der mener, at det *skal* være sådan.

- Vi er ved at sakke bag ud af dansen. Vi har en skole, der er håbløst gammeldags, som tror det kommer an på faktisk og formel viden, der kan måles ved nogle karakterer. Men kravene til at kunne acceptere forandringer vil stige. Det er noget, jeg selv har været ret optaget af, men som jeg ikke ved, hvordan man håndterer. Hvordan indretter man et samfund eller et uddannelsessystem, så folk synes, det er skægt med forandring. I vore dag er det modsat, ikke. Først og fremmest de gange, jeg har været minister, er jeg stødt ind i det problem, at går man ind for at lave forandringer, får man ikke bare de konservative kræfter, der ikke vil forandringer, imod sig, men man får også hele venstrefløjen imod sig, fordi den offentlige sektor i vidt omfang er domineret af venstreorienterede. »Hov, det er måske noget med min stilling, eller med det arbejde, jeg plejer at lave!« Det vil man sandelig ikke. At lave forandringer i den sociale sektor og i uddannelsessystemet kan meget nemt samle både venstre og højre til kamp imod det.

Nedsat arbejdstid:

Red.: I forbindelse med krisen, der var kommet for at blive, talte du om omstillingsprocesserne. Hvordan ser du på nedsat arbejdstid i det perspektiv?

- Jeg ser nok først og fremmest arbejdstidsnedsættelse som noget helt afgørende for familien og dermed i virkeligheden som en aflastning af det offentlige system. Derfor tror jeg også, at man er nødt til at sige, at det er 6 timer dagligt. Nedsat arbejdstid med et eller andet antal timer pr. uge, således at man bare får længere week-end, det er simpelthen dårligere for familierne. Det kan godt være, at der er nogle virksomheder, der vil synes, at det er bedre. Måske vil man også, når man er omkring 50, og man ikke længere har børn, hellere have længere ferier. Men hvis man ser på børnefamilierne, så er det i hvert fald klart, at det hedder 6 timer om dagen. Det tror jeg så til gengæld må betyde, at den normale arbejdstid er fra 6 morgen til 6 aften, og så fordeles arbejdstiden på de 6 timer inden for det tidsrum. Det hænger sammen med, at jeg synes, der må være en mulighed for i familien for at vælge: vil man have 6 + 6 timer, således at der altid er nogen, der kan snakke med børnene og tage sig af dem. Eller vil man have 4 overlappende med 2 eller noget andet. Men under alle omstændigheder sådan, at der bliver et større tidsrum, som man har mulighed for at tilrettelægge selv - i forhold til hjemmet, i forhold til offentlige funktioner m.v. En sådan model betyder, at efterspørgslen efter pasningsmuligheder vil blive mindre. Den vil betyde en aflastning i det pres, der er for at få flere offentlige ydelser. En aflastning, som er nødvendig, fordi jeg ikke mener, at skatetrykket kan bære mere. Jeg tror ikke på, at det er muligt at lave voldsomme udvidelser af det, man i dag kan tilbyde folk fra den offentlige sektor, fx. i form af pasningsmuligheder. Jeg tror iøvrigt også, at en sådan model vil give nogle bedre muligheder for at udnytte kapitalapparatet og dermed fjerne nogle af de indvendinger, ikke mindst produktionen kommer med i forbindelse med nedsat arbejdstid.

Red.: Den måde at argumentere for nedsat arbejdstid er der vel ikke enighed om i Socialdemokratiet. Der er dem, der lægger mere vægt på beskæftigelsen og mindre på det hensyn til familien, som du opstiller. Og gør man det, er det vel tænkeligt, at kravet om arbejdstidsnedsættelse får en mere underordnet placering, i takt med at man af den ene eller anden grund måtte forvente en mere gunstig beskæftigelsesudvikling. Er der ikke et skisma her mellem kvinderne og fagbevægelsen?

- Jo, kvinderne i den socialdemokratiske folketingsgruppe står meget fast på arbejdstidsnedsættelse, og her er der nok et skisma mellem os og den mandsdominerede fagbevægelse. Man kunne godt frygte, at kravet om arbejdstidsnedsættelse kunne skydes i baggrunden. Det er sådan set også derfor, at jeg går ind i en argumentation om aflastning af velfærdssystemerne, fordi en argumentation der går ud på, at der kan spares noget på nogle områder, har jeg større chancer for at komme igennem med end en ren livskvalitetsbetragtning.

Red.: Mener du, at nedsat arbejdstid er et krav, der skal gennemføres på arbejdsmarkedet, eller skal det gennemføres i folketinget?

- Foreløbig har vi jo sagt, at det er et arbejdsmarkedsspørgsmål, fordi fagbevægelsen har taget det op som et krav, og har sagt at den vil arbejde for det. Det mener jeg fortsat er positionen, og så må man se, hvordan det går med det.

Red.: Men din argumentation går jo lidt i en anden retning?

- Ja, men det ændrer ikke noget ved, at jeg et langt stykke ad vejen accepterer den opdeling, at der er forhold vedrørende arbejdsmarkedet, som arbejdsmarkedets parter forhandler, og hvor lovgivningen først går ind, hvor man mere eller mindre er nødt til det. Kan det klares ved overenskomstforhandlingerne, så synes jeg, det er fint: hvis ikke, må man overveje, om det er en lovgivningssag. Under alle omstændigheder skal en arbejdsmarkedsløsning nok kombineres med en række lovgivningsinitiativer vedrørende uddannelse m.m. Diskussionen om 6 timers dagen bliver nødvendigvis en diskussion om fremtidens samfund. Kravet om 6 timer er på den ene side et meget konkret krav, men det rejser også nogle perspektiver om, hvordan samfundet skal indrettes og fungere. Og det er godt. Der er mange andre sager, hvor det er meget sværere at trække perspektiverne op.

Kvinderne

Red.: Er 6 timers kravet et anliggende, hvor kvinderne i Socialdemokratiet tager teten, hvor stor lydhørhed er der blandt de mandlige socialdemokrater på Christiansborg?

- Jeg vil tro, at der er stor tilslutning blandt de fleste. Der hvor modsætningerne vil vise sig er omkring en prioritering. Kvinderne vil være tilbøjelige til at trække det stærkere frem.

Red.: Laver I noget organiseret bearbejde fra kvindernes side i Socialdemokratiet?

- Ja, de forskellige kvindegrupper, som er blevet etableret rundt omkring i landet, laver noget. De har de sidste år lavet kvindekongresser, der viser, at der er et vældigt ønske om under nogle lidt andre former at kunne snakke sammen. Ved kommunevalget kunne vi også tydeligt se, at der sker noget. Vi

har fået flere ind, og vi har tydeligvis også fået nogle nye diskussioner. Fx. er nogle kvinder på det miljøpolitiske område, meget mere utålmodige.

Red.: En af Niels Ole Finnemann's pointer er også, at der kvindepolitisk er et slip fra Jaquette Liljenkrantz i 1876 og til kongressen i 1977, at det først er der, det lykkes for kvinderne at komme igennem i Socialdemokratiet. Hvad siger du til det?

- Han bliver da i hvert fald nødt til at tage med, at vi fik verdens første kvindelige minister, Nina Bang. Jeg tror ikke, at det er specielt for Socialdemokratiet. Det er karakteristisk for det politiske system, at der har været få kvinder. Vi har dog haft nogle, der har været opmærksomme på problemet, fx. Kika Mølgaard og Eva Bendix, som har været meget aktive på det her felt lang tid før den nye kvindebevægelse. Men det bliver først virkelig en kraft, fra det øjeblik, hvor kvinders private oplevelser bliver gjort politiske eller offentlige. Det betragter jeg selv som et helt afgørende skred for kvinders deltagelse. Det andet afgørende skred, som også kommer fra 70'erne er, at kvinder får eget arbejde og egen indtægt. Det er tydeligvis også det, der afspejles i, at kvinder radikaliseres, d.v.s. stemmer mere til venstre end deres mænd, mens kvinder, når de ikke har egen løn, er mere konservative end deres ægtefæller.

Red.: I 30'ernes og 40'ernes valgplakater kan man direkte se, at socialdemokratiske valgplakater appellerede meget til kvinderne som vælgere. Satser I bevidst på kvinderne som vælgergrupper i dag?

- Jeg ved ikke, hvor bevidst, det er. Der er selvfølgelig nogle af os, der er optaget af den side. Fx. var vi nogen, der fandt det meget vigtigt at fastholde den kvindelige næstformand. Jeg synes også, det er vigtigt, mig eller ikke mig, at have en kvindelig næstformand i gruppen. Sådanne symboler lægger vi også vægt på, fordi det giver nogle muligheder for, at kvinder ude omkring tænker, at når Ritt står det ud, så må vi også kunne tage et nøk mere. Kvinderne herinde er ret opmærksomme på den side, der hedder de kvindelige vælgere. Det tror jeg også partiapparatet er, men jeg har ikke været med til at lave en egentlig strategi.

Red.: Hvad mener du om kønskvotering? I det politiske liv?

- Vi har lavet kønskvotering til vores udvalg, sådan at der skal være lige mange kvinder og mænd. Det tog nogle år at gennemføre, men det har været meget godt. Så har det været lidt diskuteret, om man kunne lave kønskvotering i forhold til folketingsopstilling, kommunal- og amtsråd. Men det er enormt svært for os, fordi det ikke er centrale beslutninger, men kredsen, der be-

stemmer, hvem det skal være. Det er ikke fordi, de ikke vil have kvinder. Det er mere et spørgsmål om at synliggøre kvinder, som så også vil lade sig opstille. Det kræver, at de er skolet til at tage de konflikter, der også følger med. Et af de største problemer set i forhold til kvinderne er, at de ikke orker at slås om alle de formelle procedurespørgsmål. De synes, det er for strengt.

Vi havde et vældigt gennembrud for kvinder, da jeg selv blev valgt ind i 1971, hvor vi skiftede til sideordnet opstilling, så de personlige stemmer talte med. Det kan give lidt forandringer i den rækkefølge, man bliver valgt i, fordi kvinder gennemgående får flere personlige stemmer. Men det er ikke blevet nemmere at blive valgt fra en lille kreds, selv om man er kvinde.

Miljøet og græsrodderne

Red.: Er kvindebevægelsen ikke et eksempel på en bevægelse, der er gået uden om Socialdemokratiet?

- Det tror jeg ikke. Kvindebevægelsen er netop en af de bevægelser, der *ikke* er gået uden om Socialdemokratiet. Her skete der en afsmitning fra socialdemokratiske kvinder, som arbejdede i rødstrømpebevægelsen. Fx. omkring 77, hvor det lykkedes for os at få noget med i programmet, og det havde ikke lykkedes uden at vi havde udfoldet alle vores taktiske evner for at få det igenem, og det var da også meget takket være nogle af de aktive i rødstrømpebevægelsen, som gik over og blev socialdemokrater.

Red.: Men det tager åbenbart tid i Socialdemokratiet fra at nye krav rejses og til at en ny politik formuleres. Tag fx. miljøproblemerne, som var meget fremme i diskussionen i partiet i 70'erne, men hvor vi skal helt hen til 1985 før politikken på området for alvor skærpes. Og man kan vel også spørge om, hvor meget holdningerne egentlig har ændret sig. Du var selv før kommunalvalget sidste år ude med en kritik af forholdene i København.

- Jeg synes, at København adskiller sig. Jeg har været rundt i seks forskellige amter, hvor jeg har mødt med vores miljøfolk, der sidder i kommunerne og i amterne, og taget en diskussion med dem, fordi jeg synes, det er en uholdbar situation, at der er for stor forskel mellem det, vi laver centralt, og det der bliver lavet lokalt, og jeg synes, der er tydelig forskel. Der er ingen tvivl om, at der er meget stor tilfredshed med den mere aggressive linie, vi kører på miljøområdet, og det er også sådan, at man rundt omkring laver mere græsrods-lignende aktionsgrupper, hvis man synes, at man har haft byråd, der har været for langsom til at opfatte signalerne. På den anden side vil der selvfølgelig

altid kunne opstå konkrete situationer, hvor man vil spørge sig selv: hvor mange arbejdspladser ryger der?

Red.: Men de mange år med socialdemokratiske borgmestre, der ensidigt har forsvaret økonomien og arbejdspladserne overfor miljøet, har vel været med til at svække vælgeropbakningen, ikke mindst fra mellemlagene, og samtidigt styrke SF.

- Højst sandsynligt. Den linie, som er den socialdemokratiske, hvor man tager den tid, det tager for at få folk med, og tager små skridt ad gangen - er jo ikke så festlig. Det er det, jeg kalder rugbrødsarbejde, hvor man af og til skal ud og forsvare. Det husker jeg meget tydeligt fra min tid som undervisningsminister, hvor jeg i debatten om RUC forfulgte det overordnede mål at bevare centeret, men hvor det bragte mig i modsætning til mennesker, som jeg politisk var langt mere enig med end dem, der støttede forslaget om en reorganisering af centeret. Men alligevel måtte jeg sige, at jeg kører den linie. For overordnet set er det vigtigere, at vi har et universitetscenter liggende der med de muligheder, det giver, end at få demonstreret, hvor råddent det borgerlige kapitalistiske samfund er - eller hvordan det nu blev sagt dengang. Og det tror jeg, er lidt karakteristisk for en socialdemokratisk opfattelse, men jo også vanskeligere at sælge.

Red.: Tror du, det er lettere at være socialdemokratisk miljøordfører i opposition end i regering? Er det en fordel at være i opposition?

- Jeg tror, det giver den fordel, at der er flere kræfter til at diskutere ting igennem og dermed også større muligheder for at bevæge sig. Det er det, der er belastende ved regeringsansvaret. Men fordelene er jo, at man har et apparat. Selv om man nok kan sige, at centraladministrationen - og det tror jeg i og for sig gælder alle bureaukratier - har en tendens til altid at opregne vanskeligheder ved forandringer, så man altid får fyldt på med argumenter for, hvorfor man skal lade være med at lave forandringer. Det tror jeg betyder, at der tit kommer færre forandringer i regeringsperioder.

Oppositionsperioden, hvor man jo ikke har embedsapparatet, kan bruges til at gå ud og diskutere med sine egne og med netværk, hvorved man får en hel anden form for justering af sin politik. Jeg tror også, at man får bragt den i bedre overesstemmelse med vælgerne. Jeg tror til gengæld, at de skridt, der er taget, bliver realiserede, når man igen kommer i regering. Jeg synes, at man meget tydeligt kunne se det, da vi kom igen efter VKR-regeringen. Her blev der gennemført en række reformer, som simpelthen var et resultat af oppositionsperiodens løfter og bedre kontakt med vælgerne. Og jeg tror det samme vil ske igen.

Red.: Du var inde på, at statsadministrationen modvirker forandringer. Du har også tidligere skrevet om socialdemokratiske ministre, der mere bliver administratorer end politikere. Har du nogle bud på, hvordan dette kunne ændres?

- Noget af det, jeg selv har gjort, og som jeg synes virkede godt i undervisningsministeriet, var at opbygge nogle råd af folk, som kom udefra, fx. de faglige landsudvalg. Det var en konstruktion, hvor formanden for landsudvalgene havde posten som halvtidsjob, og hvad der er meget afgørende: direkte adgang til ministeren. Det er en af de måder, hvorigennem man kan sikre sig at få andre råd. På lignende vis forholder det sig med de forskellige sektorråd og med det centrale uddannelsesråd, hvor jeg som minister kunne stille opgaver til et råd, som var bredt sammensat og dermed sikre mig, at der kom materiale til en mere langsigtet debat, som ikke var begrænset til Christiansborg. Et af de bedste eksempler var U90. Det man har brug for at sikre sig er, at man ikke selv bliver så involveret i apparatet, at man kommer til at se tingene ud fra det pågældende ministeriums synsvinkel. Men det er en balancegang mellem på den ene side hensynet til administrationen og dennes struktur og funktioner og på den anden side muligheden for at få andre synspunkter på bordet.

Velfærdsstaten

Red.: I Niels Ole Finnemann's bog om Socialdemokratiets historie er den teknologiske udvikling een og staten en anden hovedsøjle i Socialdemokratiets fremskridtsbillede. Du har tidligere skrevet, at staten kan afhjælpe nogle konkrete problemer, men ikke kan gøre folk lykkelige. Lå der heri et opgør med statsdyrkelsen i en socialdemokratisk omsorgsstat?

- Staten forstået som offentlige myndigheder på forskellige niveauer tror jeg ikke, man kan klare sig uden. Og dermed mener jeg, at en langt større udlægning af ansvar og kompetence er nødvendig. Det vil også sige en større medinddragelse af folk forskellige steder.

Red.: Vil en større decentralisering indenfor fx. den sociale sektor ikke medføre større forskelle, hvis man mere eller mindre opgiver at udforme centrale retningslinier, som lokale myndigheder skal rette sig efter?

- Jo, og jeg synes at man skal acceptere det. Jeg lagde i min tid som socialminister op til nogle af de forsøg, som den borgerlige regering i et vist omfang er kørt videre med, fx. omkring bistandsydelse. Skal disse være faste ydelser

eller trangsydelser? Og hvis de skal være faste, hvilket supplement skal der så være. Hensigten var at nå frem til en konstruktion med faste ydelser, som man har ret til, hvis man kommer i en bestemt situation ligesom med sygedagspenge. Kan man af bestemte grunde ikke klare sig med det, må der være nogle, man kan snakke med, så man kan få noget ekstra hjælp. Men man skal ikke have pligt til at snakke med nogen, fordi man kommer i vanskeligheder. Her har der været en tendens til formynderi og umyndiggørelse. I stedet bør systemet indrettes sådan, at der er faste ydelser vedtaget centralt, som er det man har ret til, hvorefter det er op til lokal afgørelse, hvor meget yderligere man vil hjælpe den enkelte. Det vil så kunne være forskelligt, alt efter om man bor det ene eller andet sted. Sådan er det jo også delvist i dag.

Red.: Altså et bestemt centralt fastsat minimum hvad angår ydelsessiden?

- Ja, men måske også mindre standarder og krav, end der er idag, hvor der reguleres i detaljer om, fx. hvor mange kvadratmeter luft, der skal være i en børnehave osv. Og det betyder jo, at nogle af de ting, man finder på, og som kunne være mægtig skægge - det må man ikke. Jeg tror ikke særligt meget på en stærk regelstyring. Den sander til, og socialsystemet er et godt eksempel på det. Meget mere kan efter min mening lægges ud. En decentral stat, eller hvad man nu skal kalde den.

Red.: Det man så kan spørge om er, hvor går grænsen mellem det, der skal fastsættes centralt, og det der kan lægges ud til lokal afgørelse. For nu at bevæge os over på et andet område: Kunne man forestille sig, at den enkelte kommune kunne bestemme, at der skal indføres en afgift på udlån af bøger i kommunen?

- Vi er jo allesammen nogle kæmpehyklere, ikke. Vi sætter bestemt grænsen for, at en borgerlig kommune skal have lov til at sætte en pris på bogudlån. Ikke tale om. Det skal vi nok bestemme. Men hvis vi selv har et lille hus i et landbrugsområde, hvor vi gerne vil have lov til et og andet, så er det rent bureaukrati og fuldstændig urimeligt, hvis de lokale myndigheder vil blande sig i det. Her mener jeg virkelig, inkonsekvensen er stor. Strengt taget synes jeg, at den pågældende kommune skal have lov til at lægge den afgift på bøger. Andre skal så til gengæld have lov til at udbygge stærkere, fx. bruge nogle kommunale penge på at lave offentlig produktionsvirksomhed. Det må kommunerne ikke i dag.

Red.: Bryder du ikke her kraftigt med en langvarig socialdemokratisk tradition for, hvordan tingene besluttes. Nemlig den, at man via folketinget kan

pålægge kommunerne og her vel navnlig venstrekommunerne på landet, at opretholde en vis social service.

- Det er fordi jeg tror, at den tankegang har udspillet sin rolle. Det jeg oplever er et formynderi, som i højere grad tager hensyn til de ansatte end til dem, der modtager ydelserne. Systemet kommer til at vokse som system - af sig selv, og man får nogle kedelige modsætninger mellem fx. pædagoger og forældre. Ud over det med skatten, så var fremskridtspartiets tilsynekomst også en advarsel om, at nu kunne man altså ikke komme længere ad den vej, og når det så oven i købet er sådan, at den måde, man har bygget det op på, er brudt sammen. Regelstyringen i det sociale system er brudt sammen. Ingen kan nå at læse og overskue de ting. Og hvis man studerer, hvor stigningen i de offentlige udgifter er gået hen, så er de gået til ansættelserne og ikke til ydelser. Og selv om sigtet med ansættelserne er at hjælpe klienterne, så er der alligevel tankevækkende, for vores hovedidé med velfærdssystemet var jo, at pengene skulle gå til de mennesker, der havde brug for dem. Og sådan set forestillede vi jo os ikke dengang, hvilket kæmpesystem - næsten selvstændigt system, der blev opbygget.

Red.: Hvis man ser på velfærdsstatens finansiering, så har du selv sammen med mange andre peget på, at man ikke kan financiere større reformer igennem et øget skattetryk. LO's forslag til pensionreform med sine individuelle bidrag hviler da også på denne forudsætning. Men kan sådanne foranstaltninger ikke medføre, at velfærdsstatens grundlag yderligere svækkes. Det er som bekendt lettere at solidarisere sig om noget, man er fælles om eller alle har samme gavn af, end det er at solidarisere sig om noget, hvor ydelsen er sat i forhold til ens eget individuelle bidrag?

- Lige en kort bemærkning om pensionssystemet. Vi har i dagens Danmark et meget opsplittet pensionssystem. Der er mange folk med pensionsordninger, og det behøver ikke engang være særligt velstillede folk. Det er folk, der har fået det med ind i deres overenskomster, kommunalarbejdere fx. Så er der en anden gruppe, der har penge nok, og som har lavet private pensionsordninger, der er mere eller mindre skattebegunstigede. Og endelig er der en tredje gruppe, som ikke har noget som helst. Man kan derfor ikke sige, at vi i dagens Danmark har et ensartet skattefinansieret pensionssystem. Havde vi det, var situationen en anden, men systemet er udhulet. Derfor synes jeg lige så godt man kan gå ind i overvejelserne om at lave tilsvarende ordninger for dem, der på nuværende tidspunkt ikke har andet end folkepensionen. Og det så meget desto mere, som vi faktisk er nødt til at øge opsparingskvoten her i landet, og det er en mere acceptabel måde at øge opsparingen på end ved blot at kræve løntilbageholdenhed. Så er det altså også i virkeligheden et alterna-

tiv til indkomstpolitikken. Det er jo ikke så meget den begrundelse, der er fanfaren udadtil, og hermed heller ikke så meget det, der bliver diskuteret, - men det spiller selvfølgelig en rolle i forhold til pensionsreformen. Det, der bliver vitgigt ad lovgivningsvejen, er at sikre den gruppe, der ikke har nogen tilknytning til arbejdsmarkedet og som bliver pensionister. Derfor har vi kædet vores tilslutning til LO's pensionsforslag sammen med en reform af folkepensionen. M.h.t. det andet spørgsmål: Risikoen for at den fælles vilje bliver mindre, hvis nogle grupper spaltes ud, som så på anden måde sikrer sig. Det kan man meget vel tænke sig, men der mener jeg allerede vi er i dag. Erling Olsen er vel den hos os, der har sagt det mest direkte, at der er alt for få fattige til, at de er nok til at øve en pression. Det har han selvfølgelig ret i. Derfor tror jeg ikke, man kan få sociale forbedringer igennem på et klasse-sammenhold. Dels fordi folk ikke opfatter sig som klasser, og dels fordi den form for sammenhold vil eksistere i mindre grupper, som ikke vil have nogen særlig stor gennemslagskraft. Her må man nok i stedet appellere til folks moral - rejse spørgsmålet om, hvad det er for et samfund, vi ønsker at have. Hvad vi, der tjener mere, vil acceptere at se af fattigdom. Det var det, jeg forsøgte at sige i mere generel form i OECD* for nogle år siden. Det at holde konflikter i et samfund nede, det kan gøres på forskellig vis, og i de nordiske lande, der har vi valgt at gøre det ved at behandle folk, der har det socialt dårligt, ordentligt via sociale ydelser og sørge for at det ikke kommer til en social konfrontation. Andre løser det ved hjælp af mere politi, men med mindre held. Og det grundlag tror jeg stadig man kan argumentere på og også argumentere moralsk på. Når danskere i fjernsynet to gange i træk ved juletid ser køerne foran Frelsens Hær eller hvem, der nu uddeler julegaver til forældre og børn, så sker der noget. Det vil vi ikke have. Derfor tror jeg nok, at vi kan sørge for acceptable forhold for de svageste grupper.

I forlængelse af det vi har været inde på omkring finansiering og regelstyring, så ser jeg miljøområdet som et spændende område også for andre styringsmidler og andre finansieringsformer. Derfor har jeg prøvet at holde meget fast i, at det er forurenere, der skal betale, også indirekte. Dvs. jeg vil gøre hvad jeg kan for, at det ikke er skattekrone, der skal gå til forureningsbekæmpelse, men at det er afgifter og betalinger fra de grupper, der forurenere. Hermed kan man på en måde bruge markedsmekanismen i styringen af en sektor, nemlig ved at påvirke prismekanismerne.

Red.: I forlængelse heraf kunne man vel også tænke sig at man på andre områder gik over til at anvende markedsmekanismer fx. i form af mere brugerbetaling, større anvendelse af forsikringsprincippet mv.

*) Optrykt i Ritt Bjerregaard og Lars Lundgaard, *Til venner og fjender af dansk socialpolitik*, Viborg 1982.

- Jeg tror ikke rigtig på det her i Danmark. Et af områder, der hele tiden dukker op er sygehussektoren, og det tror jeg simpelthen ikke på. Det er noget, som vi betragter som et så væsentligt gode ved det danske samfund, at det må vi have gratis, og det skal skattefinansieres. Og der vil være en række områder, hvor *det* gælder. Men det vil ikke gælde miljøområdet, fordi der kan man afgrænse de grupper, der forurener.

Red.: Du var inde på før, at der nok ville være tilslutning til at sørge for acceptable forhold for de svageste grupper. Du er ikke bange for den store restgruppe, som ikke får nogen tilknytning til arbejdsmarkedet eller ret løs tilknytning, fx. de enlige mødre, hvor man jo har fået en »mødrehjælp« igen. Hvordan ser du på sådanne private velgørenhedsforanstaltninger, som det jo i virkeligheden er? Hvordan opfatter du deres funktion i dagens og fremtidens Danmark?

- Jeg tror, der er al mulig grund til bekymring for restgrupper eller marginaliserede grupper. Jeg ser to mulige udviklinger. Én, hvor man virkelig koncentrerer sig om at få dem med, med de meget store udgifter, der er knyttet dertil. Det er den socialdemokratiske løsning. Den anden udvikling er den borgerlige, hvor man satser på dem, der kan. Og de andre spiser vi af med så lidt som muligt. Det er rent faktisk noget af det, vi oplever i øjeblikket. Og det betyder selvfølgelig, at større og større grupper bliver marginaliserede. Det er lidt svært at sige, hvordan sådan noget vil udvikle sig, fordi det giver en meget stor afmægtighed i de grupper, men måske også en større desperation, som man ser hos nogen. Det giver i hvert fald en helt anden form for ustabil samfund, end vi kender. Det synes jeg bestemt, der er grund til at være bekymret over. Jeg tror slet ikke på sådan noget som mødrehjælp som løsning på den slags problemer. Det er lovgivning, der skal til, men jeg har sådan set ikke så meget imod sådanne initiativer. Her ser jeg anderledes på det end tidligere. Græsrodsbevægelser har vist, at der er en udflydende grænse mellem det, man engagerer sig i i sin fritid og en privat institution som mødrehjælpen. Og på for mange områder kan vi godt have haft en lidt for stor tro på, at det offentlige ved forskellige former for offentlige tilbud kan løse problemerne. Det har vi faktisk fået demonstreret, at det ikke kan. Sådant noget som netværksdiskussioner, - hvor meget nærmer man sig ikke her privat godgørelse, og hvor er så grænsen til almindelig hjælpsomhed. Jeg synes nok det er blevet sværere at trække grænserne, end det var for 20 år siden.

Forskningsoversigt - den internationale fagbevægelses historie til 1914 med hovedvægt på fagforeningsinternationalen

Af Søren Federspiel

Fagforeningsinternationalens historie i perioden 1901 - 1914 er udpræget et forsømt område i historieskrivningen. Mens de nationalt baserede fagbevægelser, der fra 1890'erne blev organiseret i landsdækkende organisationer, er blevet underkastet forholdsvis grundige undersøgelser, så er en lignende grundighed ikke blevet fagforeningsinternationalen til del. Det hænger muligvis sammen med dens karakter af løs sammenslutning og med den omstændighed, at den stod alene i relation til senere faglige organiseringer.

Det Internationale Sekretariat af Landsorganisationer - ISLO - som fagforeningsinternationalen hed til 1913, blev stiftet i 1901 på et møde i København.¹ Mødet var blevet indkaldt af DsF's formand Jens Jensen i forbindelse med den 6. skandinaviske arbejderkongres. Foruden de skandinaviske landsorganisationer deltog repræsentanter fra England, Tyskland, Belgien og Finland.

I det følgende vil der blive opereret med tre perioder i historieskrivningen. Den første dækker perioden i hvilken ISLO fungerede. Det drejer sig altså om samtidshistorie. Den anden periode er mellemkrigstiden, hvor ISLO var ophørt og erstattet af ikke en, men to faglige internationaler. Det internationale Fagforenings-Forbund med tilknytning til socialdemokratierne og Den Røde Fagforenings-Internationale tilknyttet Komintern, den kommunistiske internationale. Dette forhold kom afgørende til at præge historieskrivningen. Den sidste periode er tiden efter anden verdenskrig. Dens væsentligste betydning for historieskrivningen om fagforeningsinternationalen før 1914 er at finde i begivenheder som den kolde krig, opbruddet i den kommunistiske verdensbevægelse og fremkomsten af »det nye venstre«.

I den første periode til 1914 var historieskrivningen præget af bevægelsens egne folk. Deres politiske grundholdning var forskellig, afhængig af hvilken type af fagbevægelse de tilhørte. Der var i ISLO tre hovedtyper af fagbevægelser, hvis politisk- ideologiske selvforståelse varierede en del. De socialdemokratiske, reformistisk orienterede fagforeninger var fremherskende i

Tyskland, Østrig og de skandinaviske lande. De liberale, tradeunionistiske fagforeninger dominerede i England og USA. De syndikalistiske fagforeninger havde deres hovedbastion i Frankrig.

Fra tradeunionistisk side blev der i denne periode ikke udgivet selvstændige fremstillinger. Det hænger muligvis sammen med dels tradeunionisternes svage og perifere stilling i det internationale sekretariat, dels med en igennem perioden stigende grad af ideologisk overensstemmelse mellem tradeunionister og reformister. Det kan formodes, at tradeunionisterne har fundet deres opfattelse udtrykt hos reformisterne.

Egentlige fremstillinger foreligger ikke fra reformistisk side, men det internationale sekretariats leder, Carl Legien, har i et par artikler givet et kort rids af ISLO's historie.² Legiens alter ego i det internationale sekretariat i Berlin, den svensk fødte Wilhelm Jansson, gav i 1909 en kort indføring i fagforeningernes internationale forbindelser,³ hvor han både omtaler forbundsinternationalerne og fagforeningsinternationalen. Det er karakteristisk for disse artikler fra fagbevægelsens egne folk, at de er pragmatiske og ateoretiske, begrænset til faktuelle meddelelser om afholdte konferencer, behandlede spørgsmål med mere. Endvidere polemiseres der mod afvigende faglige retninger, især syndikalisterne, hvis taktik og strategi afvises. Der er en tendens til at se væksten i ISLO, det stigende antal medlemsorganisationer, det stadig mere omfattende statistiske materiale, de nationale rapporters svulmende omfang, det voksende budget, det udbyggede apparat, kort sagt den organisatorisk/kvantitative vækst som entydige udtryk for fremskridt. Argumentationen bruges til at understrege det rigtige i den førte politik og styrke grundlaget for dens fortsættelse.

Fra syndikalistisk side foreligger ingen egentlig historieskrivning om fagforeningsinternationalen. Men i en generel fremstilling af den internationale fagbevægelses historie findes afslutningsvis et kort vue over det internationale sekretariat.⁴ Severacs bog er et digert værk på 450 sider med afsnit om den franske fagbevægelse, der optager størstedelen af pladsen, hvorefter følger afsnit om fagbevægelsen i de øvrige europæiske lande og USA. Bogen afsluttes med et afsnit om den faglige organisering internationalt. Severac fokuserer ikke snævert på fagbevægelsen, men anskuer dennes udvikling i sammenhæng med udviklingen i det omgivne samfund. Severac var som redaktør ved tidsskriftet *Mouvement Socialiste* aktiv i den franske arbejderbevægelse. Hans fremstilling placerer sig i en socialistisk tradition med rod i arbejderbevægelsen selv. Fremstillingen omfatter både forbundsinternationalerne og fagforeningsinternationalen. Den minder om fremstillingerne fra det internationale sekretariat derved, at den er centreret om konferencer, kongresser og andre milepæle. Endvidere gengiver Severac de vigtigste beslutninger fra ISLO's konferencer til og med 1911.

De fra bevægelsen i bred forstand udgåede fremstillinger er kortfattede, faktuelle i deres indhold og fremstår som indlæg i den samtidige debat. En nærliggende forklaring på fraværet af mere omfattende fremstillinger kan være den, at ISLO var et forum for de tilsluttede landsorganisationers ledere og at man sikrede et højt informationsniveau i lederskaren og dennes aktive medleven gennem udsendelse af materiale baseret på indberetninger fra de enkelte lande.

Det internationale sekretariat i Berlin udgav fra 1903 stadig mere omfattende årlige rapporter om virksomheden både i de tilsluttede organisationer, udarbejdet af disse, og i det internationale sekretariat. Rapporterne udkom på de tre europæiske hovedsprog og blev på skift af de skandinaviske landorganisationer oversat til henholdsvis dansk, norsk og svensk. Endvidere blev konferencerne omtalt - ofte ganske fyldigt - i de tilsluttede nationale bevægelses tidsskrifter. Det gælder for Social-Demokraten og DsF's organ Samarbejdet ligesom for det internationalt udbredte Correspondenzblatt, udgivet af den tyske landsorganisation. Fra januar 1913 udgav det internationale sekretariat tidsskriftet Internationale Gewerkschafts- Korrespondenz.⁵ De årlige rapporter fra ISLO fremstår som både kildesamling og fremstilling. Den enkelte rapport og dens afsnit har karakter af kilde- eller materialesamling. Læst i helhed udgør rapporterne en fremadskridende fremstilling.

Fra den første konference 1901 foreligger ingen trykt protokol, men et maskinskrevent manuskript fra Legien, der i korte træk beretter om begivenheden.⁶ Desuden aflagde flere af deltagerne beretning til deres respektive landorganisationer efter hjemkomsten. Fyldigst er den belgiske repræsentants rapport, der både omhandler den 6. skandinaviske arbejderkongres og den 1. ISLO-konference.⁷ 1902 blev den anden konference afholdt i Stuttgart. Legien blev valgt til sekretær og sekretariatet placeredes i Berlin. Fra konferencen foreligger to trykte protokoller, en fra den tyske landsorganisation og en fra den engelske. Desuden lod det internationale sekretariat fra da af den tyske version oversætte til engelsk og fransk.⁸ Fra den følgende konference 1903 i Dublin foreligger for første gang en skandinavisk udgave i norsk oversættelse.⁹

En anden genre af samtidige fremstillinger finder vi hos udenforstående iagttagere. En sådan er Wilhelm Kuhlemann, hvis monumentale værk udkom i seks bind i årene 1908-13.¹⁰ Alene sidste binds afsluttende kapitel behandler det internationale sekretariats historie. De tre første bind omhandler Tyskland, mens de tre følgende omfatter arbejdsmarkedsorganisationerne i en række andre lande. Værket har snarere karakter af en samling fakta end af en historisk bearbejdet fremstilling, hvilket Kuhlemann selv gør opmærksom på. Ud over nogle generelle træk ved værket begrænser det følgende sig til en omtale af de i denne sammenhæng relevante afsnit.¹¹

Værket er i udpræget grad organisationshistorie. Metoden er en nærmest

rendyrket version af den empiriske positivisme. Kuhlemann indsamlede, hvad han kunne få fat i af skriftligt materiale; hvor sådant ikke forelå, henvendte han sig til de respektive foreninger og organisationer for derigennem at få stillet kildemateriale til rådighed. Denne fremgangsmåde har flere implikationer. For det første den, at Kuhlemann ganske mangler et princip, efter hvilket han kan inddele sit stof. Intet overordnet synspunkt, ingen teoretisk ramme har været styrende for indsamlings- og forskningsprocessen. Det fører dels til, at de behandlede organisationer i sig selv lægges til grund for disponeringen, dels til at revl og krat kommer med uden smålig skelen til betydning. Kuhlemann behandler ikke alene fagforeninger forstået som organisationer, hvis primære funktion er salg af arbejdskraft, men også faglige foreninger for offentligt ansatte embedsmænd, for liberale erhvervsdrivende m.fl. Det hænger igen sammen med at Kuhlemanns begreber er upræcise. Betegnelsen arbejder finder han for snæver, hvorfor den erstattes med arbejdstager, der bestemmes til at omfatte enhver, der er beskæftiget med et erhverv.¹² I analogi med denne betragtningsmåde erstattes betegnelsen fagforening med erhvervsforening (Berufsverein). Det skal naturligvis ikke lægges Kuhlemann til last, at han ud over fagforeninger også behandler modpartens foreningsdannelser. Den måske alvorligste indvending mod Kuhlemann er, at han ikke sætter sit emne ind i en samfundsmæssig sammenhæng, men beskriver de behandlede foreninger løsrevet fra det socio-økonomiske system, hvoraf de var en del og i hvilket de fungerede. Det fører til, at fremstillingen bliver en kronologisk opremsning af foreningernes vigtigste offentlige manifestationer. Konferencer, kongresser, medlemstal, finansielle forhold med mere udgør så at sige indholdet i beskrivelsen af den enkelte forening.

Et videre resultat af Kuhlemanns metode bliver, at de forhåndenværende søms princip kommer til at dominere stofudvælgelsen. De foreninger, der svarer på Kuhlemanns henvendelse om materiale, medtages, mens de, der har undladt at svare eller til hvem, der ikke er rettet henvendelse, udelades. Det får den groteske konsekvens, at mens alle mulige mere eller mindre inferiorer sammenslutninger medtages, som eksempelvis foreningen af rihnlanske dommere - en forening Kuhlemann selv tilhørte - og en lang række præsteforeninger, så udelades flere af de vigtigste forbund i tysk fagbevægelse, som metalarbejderforbundet, træarbejder- og bygningsarbejderforbundet. At Kuhlemann indenfor sin begrænsede forståelseshorisont har drevet en ihærdig og grundig opsporings- og indsamlingsvirksomhed vidner hans henvendelser til DsF om.¹³ Som helhed må den videnskabelige objektivitet Kuhlemann selv tilskriver sit værk snarest hæftes på forfængelighedens kappe. For ham består objektiviteten i så eksakt som muligt at videregive sit vældige kildemateriale, hvorved han mener at kunne undgå at fremkomme med egne subjektive holdninger. Men Kuhlemann formår end ikke at efterleve sit eget

ideal. Hans positivistiske videnskabssyn har politiske implikationer. De består i, at føre bevis for, at fagforeningerne var socialdemokratiets dødsfjende og omvendt. Det formål opnår Kuhlemann ved at benytte en ekstrem kvantitativ metode. Foruden de socialistisk orienterede fagforeninger opregner han ikke alene andre fagforeningstyper som liberale og konfessionelle, men også foreninger, der ikke falder ind under kategorien fagforening. Ved således at opregne flere ikkesocialistiske/antisocialistiske foreninger end socialistiske mener Kuhlemann at have ført bevis for sin grundholdning. Fremstillingen fremtræder som et antisocialistisk skrift, der først og fremmest er vendt mod de frie fagforeningers samarbejde med det tyske socialdemokrati.

Det er for så vidt også målet med fremstillingen af det internationale faglige sekretariat. Kuhlemann fremhæver, at perspektivet i det internationale faglige samarbejde ligger i, at forbindelsen med socialdemokratiet ophæves. Han mener - og ikke med urette - allerede at se tendenser i den retning i IS-LO, og nævner som belæg, den stilling landsorganisationerne i Frankrig, England og USA indtog. Men han undlader at omtale, at de tre landsorganisationers baggrund og begrundelse for holdningen til socialdemokratiet/socialismen er vidt forskellig. Den franske Landsorganisation, CGT, var syndikalistisk orienteret. Dens modstand rettede sig mod det parlamentariske system som sådan ikke specielt mod socialdemokratiet. Den amerikanske landsorganisation, AFL, indtog derimod en alt andet end antiparlamentarisk holdning. Den var til gengæld regelret antisocialistisk. Kuhlemanns opregning af den engelske fagbevægelse blandt dem, der stillede sig afvisende over for socialdemokratiet, må bero på en misforståelse, der viser hans overfladiske kendskab til fagbevægelsen. De engelske fagforeninger havde allerede i 1906 dannet et selvstændigt socialdemokratisk parti.

Kuhlemanns forestillinger om en fremtidig enhedsfagbevægelse bestående af reformister, syndikalister, antisocialister, kristelige liberale m.m. forekommer i bedste fald at være udtryk for ønsketænkning. I værste fald må de tages som udtryk for, at det politiske engagement er løbet af med videnskabeligheden.

Behandlingen af det internationale sekretariat er præget af Kuhlemanns forståelse af begrebet objektivitet, en opregning af de afholdte konferencer med angivelse af deltagertal, deltagende landsorganisationer og med fyldige uddrag af dagsordener og vedtagne beslutninger.

Foruden det internationale sekretariat har Kuhlemann en detaljeret gennemgang af de internationale forbundssekretariater, der i 1913 deltog på IS-LO's sidste konference, hvor det internationale sekretariat blev omdannet til Fagforeningsinternationalen. Ved samme lejlighed afholdtes den første fælles konference for internationale forbundssekretariater med det formål at få disse indpasset i den ny organisation. Kuhlemanns gennemgang af de inter-

ationale forbundssekretariater er værdifuld for så vidt som historien om disse i sin helhed er forblevet et så godt som ubeskrevet blad indtil dato.

Mellemkrigstidens historieskrivning om fagforeningsinternationalen fandt sted på en væsentlig anden baggrund end den, der havde eksisteret før krigen. Den russiske revolution 1917 medførte en afgørende spaltning i arbejderbevægelsen. Mens der før revolutionen nok havde været forskellige ideologiske retninger i arbejderbevægelsen, så gjorde disse sig kun i forholdsvis ringe omfang gældende i den internationale fagbevægelse, hvor hovedmodsætningen stod mellem socialdemokrater og syndikalister. Denne modsætning fik kort før krigen organisatoriske konsekvenser, hvilket må ses som udtryk for en skærpet kurs mellem syndikalister og reformister. I 1913, samtidig med det internationale sekretariats omdannelse til internationalt fagforeningsforbund, oprettede syndikalisterne deres egen internationale, Syndikalistisk Informations-Bureau. Imidlertid forblev den franske CGT, som den mest betydende syndikalistiske organisation, medlem af den socialdemokratiske dominerede fagforeningsinternationale. Efter krigen oprettede syndikalisterne en egentlig internationale, den Internationale Arbejder Association.¹⁴ Indenfor den socialdemokratiske fagbevægelse eksisterede der ganske vist modsætninger, men hovedmodsætningen til syndikalisterne bevirkede, at de aldrig blev gennemgribende erkendt. Som følge heraf blev de ikke bragt frem til konfrontation.

Anderledes efter revolutionen og krigen, hvor det kom til åbent brud, ideologisk, politisk og organisatorisk i den internationale socialistiske bevægelse. Et brud, der også manifesterede sig i den internationale fagbevægelse.

Dannelsen af Komintern, den kommunistiske internationale, i 1919 og af den Røde Fagforeningsinternationale i 1921 betød, at den i 1919 etablerede socialdemokratiske fagforeningsinternationale fik en direkte konkurrent, der udsatte den for en socialistisk-revolutionær kritik.

Denne historiske udvikling fik afgørende indflydelse på historieskrivningen om det internationale faglige sekretariat. Indflydelsen gjaldt først og fremmest fagbevægelsens egen historieskrivning, men også den udenforstående.

Af de fremstillinger, der skal omtales i det følgende, er to udgået fra den socialdemokratiske fagforeningsinternationale (FI).¹⁵ To andre er ligeledes forfattet i socialdemokratisk regie for/af henholdsvis den svenske og norske landsorganisation.¹⁶ En fremstilling er udgået fra den kommunistiske faglige internationale.¹⁷

Endelig ligger to fremstillinger fra denne periode uden for bevægelsens regie. Den ene er udsendt af den amerikanske forbundsregerings kontor for arbejdsforhold.¹⁸ Den anden hidrører fra en faghistoriker.¹⁹

Modsætningsforholdet til den kommunistiske bevægelse var det direkte udgangspunkt for Fimmens fremstilling. Han, der var sekretær for FI, siger i forordet: »Die nachfolgenden Ausführungen haben den Zweck, zur Wiederlegung aller absichtliche und irrtümlich unterlaufenen unrichtigen Angaben in möglichst kurzer und Sachgemässer Weise darzulegen, was der Internationale Gewerkschaftsbund ist, was er will und leisten kann.«²⁰ Det, Fimmen forstår ved en saglig fremstilling, består hovedsagelig i en kvantitativ, organisatorisk opregning af, hvad der var opnået i forhold til andre faglige retninger især RFI. Fimmens behandling af ISLO bliver derfor ikke alene særdeles kort, den bliver også et led i den aktuelle kamp mod RFI. Fagforeningsinternationalen ses som den retmæssige arvtager efter det internationale sekretariat. På den baggrund kommer RFI til at fremstå som splittelsesorganisation.

Den direkte måde, hvorpå Fimmens pjece indgår i den politiske kamp mellem socialdemokrater og kommunister i den første efterkrigstid, er enestående for så vidt som den anden fremstilling fra FI, Sassenbachs, ikke har samme umiddelbare politiske funktion. Den omstændighed må ses i sammenhæng med, at Sassenbachs fremstilling fra 1926 falder i en periode, hvor de to konkurrerende faglige internationaler var stabiliseret, og havde affundet sig med en slags arbejdsdeling. Efter 1920'ernes begyndelse havde Komintern opgivet den umiddelbare satsning i Europa. Fagforeningsinternationalen var omvendt blevet beroliget ved RFIs forholdsvist beskedne tilslutning udenfor Sovjetunionen. Sassenbachs fremstilling bærer i flere henseender præg af denne situation. Den er udgivet som jubilæumsskrift i anledning af 25 året for oprettelsen af det internationale sekretariat. Den historiske del - behandlingen af ISLO - optager knap en fjerdedel af pladsen, og de resterende tre fjerdedele er ikke som hos Fimmen centreret om modsætningen til RFI. Alligevel tjener behandlingen af ISLO det formål, at give Fagforeningsinternationalen historiens blå stempel. Det fremgår allerede af indledningen, hvor den nationale organisering ses som en absolut betingelse for fagligt samarbejde på internationalt plan. Hermed videregiver Sassenbach den tyske landsorganisations begrundelse for at deltage i oprettelsen af ISLO samt dennes modstand mod at udvide samarbejdet i det internationale sekretariat til en egentlig faglig internationale. Den ledende talsmand i ISLO for dette synspunkt ved siden af Legien var netop Sassenbach.²¹ Det centrale i problemstillingen var en statisk opfattelse af faglig internationalisme. Dette nærmest ahistoriske synspunkt kommer hos Sassenbach til udtryk i det forhold, at fremstillingen tager udgangspunkt i det internationale sekretariats oprettelse 1901 og betragter dette som det første egentlige forsøg på at arbejde frem mod den faglige internationale, der oprettedes 1919. Det bliver så meget desto tydeligere på baggrund af en forespørgsel, Sassenbach rettede til Jens Jensen vedrørende det internationale sekretariats oprettelse.²² Sassenbach skulle til sin bog bruge mere detaljerede oplysninger end det kortfattede

referat fra 1901 konferencen gav og spurgte Jens Jensen, der var den nærmeste til at svare. Det hedder i brevet: »Jedenfalls würde ich mich sehr freuen, wenn über diesen ersten Schritt zum internationalen Zusammenschluss der Gewerkschaften etwas mehr gesagt werden könnte als aus dem beiliegenden Protokoll zu entnehmen ist«.

Sassenbach har også behandlet forbundsinternationalerne, som han har forelagt et skema med syv spørgsmål om internationalens historie. I et kapitel viderebringer han de modtagne oplysninger. Da materialet om forbundsinternationalerne ellers er yderst sparsomt og delvist indbyrdes modstridende, må Sassenbachs rundspørge betragtes som en central og pålidelig kilde. Man kan gå ud fra, at FI-sekretærens prestige også i de internationale forbund har været af en karakter, så spørgsmålene er blevet besvaret så omhyggeligt som muligt. Kuhlemann har i øvrigt benyttet samme fremgangsmåde, men har så vidt det kan konstateres ikke stillet præcise spørgsmål, ej heller kan han have nydt samme tillid som Sassenbach.

Den faglige internationalisme i 1. Internationale forbigås. Det sker næppe fordi Sassenbach har været uvidende herom, men snarere fordi IAA's faglige internationalisme havde en ganske anden karakter end FI's. 1. Internationale baserede sig af gode grunde ikke på landsdækkende fagbevægelser. I slutningen af 1860'erne og begyndelsen af 1870'erne var arbejderbevægelsen endnu for uudviklet til at det var muligt. IAA's internationalisme stod i snæver vekselvirkning med de politiske mål. Internationalismen betragtedes som en dialektisk udviklingsproces, i hvilken socialistiske enklaver kunne blive til landsomfattende organisationer, der omvendt kunne kvalificere politikken. Både i det internationale sekretariat og i Fagforeningsinternationalen rådede den opfattelse, at fagbevægelsen som sådan burde være formelt neutral overfor det socialistiske parti, mens medlemmerne godt kunne være partimedlemmer.

I visse henseender lignede RFI's situation 1. Internationales. Som denne rådede RFI kun undtagelsesvis over landsdækkende organisationer. RFI byggede også videre på internationalismen, som den var kommet til udtryk i 1. Internationale, ikke mindst i henseende til den snævre sammenhæng mellem det faglige og det politiske. Ud fra sit teoretisk-politiske standpunkt delte RFI ikke FI's statiske og absolutte opfattelse af forholdet mellem national og international organisering. I betragtning beraf fremtræder Sassenbachs fremstilling som led i en indirekte polemik mod den konkurrerende faglige internationale.

Det bliver så meget mere klart som RFI i sin historieskrivning netop tog udgangspunkt i 1. Internationales internationalisme, betragtede sig som IAA's historiske arvtager. I sine teoretisk prægede studier over Marx og fagforeningerne søgte RFI-lederen A. Losowski som en af de første at indkredse

en marxistisk fagforeningspolitik.²³ Men også mere empirisk baserede historiske studier fra RFI udtrykker dette forhold.²⁴ Det arbejde af Losowski, der her skal omtales, anlægger i modsætning til Sassenbach en genuin historisk synsvinkel.²⁵ Den internationale fagbevægelses historie ses som en udviklingsproces, der er karakteriseret ved at gennemløbe en række stadier, af hvilke den kommunistiske faglige organisering ses som det mest avancerede. Fagforeningsinternationalen betragtes i dette udviklingsperspektiv som en anakronisme. Det fører dog ikke Losowski til den slutning, at FI er en betydningsløs organisation:

»Unsere Taktik stützt sich nicht auf subjektive Erlebnisse, sondern auf objektive Tatsachen... und eine solche ist unter anderen zweifellos die, dass den Reformisten noch Millionen Arbeiter folgen. Ist dem so, so müssen wir uns dort bemerkbar machen, wo sich diese Millionen befinden, um sie dem reformistischen Einfluss zu entziehen. Wir müssen vergleichende Studien an unserer Taktik und derjenigen unserer Gegner anstellen, die Kampfmethoden der Amsterdamer und der Anhänger der RGI einander gegenüberstellen.«.²⁶

Losowskis arbejde kan betragtes som et led i denne strategi overfor FI eller Amsterdam-Internationalen, som Komintern kaldte den. Losowski opdeler europæisk fagbevægelse efter politisk- faglig orientering. På grundlag heraf vurderes indholdet i ISLO's og de internationale forbundssekretariaters virksomhed. Den organisatoriske bedømmelse af ISLO er begrænset til en kort, rammende karakteristik:

»Diese internationale Sekretariat war keine internationale Organisation in dem Sinne, wie wir es heute kennen, besondere nicht in dem Sinne wie es die Kommunisten verstehen. Es war keine Kampforganisation, sondern eine internationale Zentralstelle für gegenseitige Information... ein internationales Informationsbüro zum Austausch statistischen Materials, eine internationale Briefkasten oder sonst irgendwie.«.²⁷

Losowski anlægger et bredt perspektiv på den internationale fagbevægelse. Den betragtes ikke isoleret som et organisatorisk fænomen, men som led i en samfundsmæssig og politisk udviklingsproces. Det igen hænger sammen med, at forfatteren opererer i en teoretisk ramme, marxismen-leninismen. Det teoretiske udgangspunkt lægges ikke frem i den her omtalte bog. Men i sit studie over Marx og fagforeningerne kommer han ind på det og sit historiesyn. Om historiesynet hedder det:

»Es gibt Leute, welche glauben, ein Historiker und ein Archivar sein fast dasselbe; der Unterschied zwischen ihnen bestehe nur darin, dass der Archivar die Dokumente der Vergangenheit aufbewahrt, der Historiker dagegen sie kommentiert, ohne über die Grenzen dieser Vergangenheit hinauszugehen«.

Her gives faktisk en præcis karakteristik af Fagforeningsinternationalens hi-

strikere, hvis kildesyn nærmest må siges at være materielt funderet, kilderne betragtes som data, der i sig selv har udsagnskraft. Heroverfor bekender Losowski sig til et funktionelt kildesyn, han stiller spørgsmål til kilderne - spørgsmål, der er styret af hans teoretiske opfattelse og hvis perspektiv er fremadrettet. Det hedder videre:

»Der Historiker bedient sich der Dokumente der Vergangenheit, aber wenn er nicht über die Wände seines Archive hinausblickt, wenn er die Mauern der Vergangenheit nicht überspringt, wenn er über den Zaun alter historischer Daten nicht hinüberblickt, so entwertet er im hohen Grade die von ihm geleistete Arbeit. Die Vergangenheit muss unseren Kampf von heute fördern. Sonst lohnt es sich nicht, Zeit für ihr Studium zu vergeuden. Die positiven und negativen Erfahrungen der Vergangenheit müssen unser Rüstung für den Kampf um eine bessere Zukunft sein. Es kommt nicht allein darauf an, die Welt zu studieren, sondern sie umzugestalten«,²⁸

slutter Lokowski med en omskrivning af Marx frygtindgydende dictum: filosofferne har kun fortolket verden forskelligt, hvad det kommer an på er at forandre den.²⁹

De to fremstillinger, der skal omtales i det følgende, placerer sig i den reformistiske tradition. Den første er forfattet af en ledende svensk fagforeningsmand for den svenske landsorganisation i anledning af 25 året for oprettelsen af det internationale sekretariat.³⁰ Hanssons fremstilling adskiller sig fra Sassenbachs samme år udgivne derved, at der lægges en mere udbygget historisk synsvinkel til grund for skildringen af det internationale sekretariat. Som historiske forløbere omtales de faglige kongresser 1886 i Paris og 1888 i London, i forbindelse med hvilke Hansson har foretaget selvstændige kildeundersøgelser.³¹ Ligeledes ser Hansson de skandinaviske arbejderkongresser fra 1886 og fremefter som banebrydende for ISLO's etablering, der netop fandt sted i forbindelse med den 6. skandinaviske arbejderkongres i København. Herudover adskiller Hanssons sig ikke fra FI- fremstillingerne. Som i disse benyttes kilderne materielt, hvilket viser sig ved omfattende citater, der bindes sammen ved at gengive de fremsatte synspunkter. Kun de konstruktive debatter refereres. De forkastede og kontroversielle forslag lades uomtalt. Hermed undgår forfatteren at tage stilling til de modsætninger der eksisterede i ISLO. For så vidt som modsætningerne overhovedet nævnes, fremstår de som tilfældige udslag af personlige uoverensstemmelser, eller de affærdiges som i tilfældet med den franske landsorganisation, med henvisning til at CGT »vid denna tidpunkt hade en stark revolutionär- syndikalistisk prägel«. ³²

Heller ikke Hansson sætter det internationale sekretariats historie ind i en samfundsmæssig sammenhæng. Det manglende perspektiv afspejler manglen på en teori om den historiske, samfundsmæssige udvikling, der kunne have styret behandlingen. Som det er bevæger skildringen sig ikke ud over kon-

ferenceplanet. End ikke sammenbruddet i 1914 ved verdenskrigens udbrud får Hansson - eller FI-historikerne som helhed - til at stille spørgsmålet hvorfor? Det konstateres blot, at den planlagte kongres 1915 ikke blev afholdt, »ty på sommaren 1914 kom värdskriget och grusade alle planer på detta internationella område«. ³³ Verdenskrigen betragtes som noget uafvendeligt, noget som fagbevægelsen ingen indflydelse havde på. Den opfattelse kan føres tilbage til det internationale sekretariats position i spørgsmålet om krigstruslen. ISLO havde afvist at behandle spørgsmålet med henvisning til, at det var et politisk problem, der som sådan henhørte under 2. Internationale.

Den anden fremstilling i denne kategori er udgået fra den norske arbejderbevægelse. ³⁴ Lange var historiker af uddannelse og politisk aktiv i Det norske Arbeiderparti. Den senere mangeårige udenrigsminister var præget af det internationale fredsmiljø, der udviklede sig i årene omkring 1. verdenskrig. Det kom til at præge hans virke også som historiker. Fagforeningsinternationalen ses således som havende en fredsmission. Hovedvægten ligger på mellemkrigstiden, mens perioden til 1914 er meget summarisk behandlet. Foruden det internationale sekretariat omtales forbundsinternationalerne.

De to sidste af mellemkrigstidens fremstillinger er fra 1920'erne. ³⁵ De stammer begge fra USA, og er bredt anlagte. Den første, fra 1920, er iværksat på den amerikanske regerings initiativ og udgivet af U.S. Department of Labor under titlen Historical survey of International Action Affecting Labor. Som det fremgår af titlen er det ikke kun arbejderbevægelsens historie, der tages op. Foruden den internationale fagbevægelse og den internationale politiske arbejderbevægelse behandles forskellige forsøg på at få skabt en international regulering af arbejdsforholdene i almindelighed, der udgik fra de faglige organisationer, fra regeringer og fra private eller halvofficielle organer. Organer, der tog sig af spørgsmål vedrørende international arbejdslovgivning, social forsikring, søndagsarbejde, arbejdssygdomme, arbejdsløshed, hjemmearbejde, børnearbejde med mere. De forsøg, der blev gjort i den retning, sammenfattedes kort efter 1. verdenskrig, i 1919 i oprettelsen af ILO - International Labour Organisation, hvor repræsentanter fra arbejderbevægelsen, fra arbejdskøberorganisationer og fra regeringer havde sæde. Det nævnes ikke direkte, men man kan formode, at bogen har skullet tjene som baggrundsmateriale for den amerikanske regerings deltagelse i ILO. Det drejer sig i udpræget grad om en faktasamling, hvorigennem skinner en anti-socialistisk holdning. For det her behandlede emnes vedkommende har især den skematiske oversigt over forbundsinternationalerne og deres oprindelse interesse. Der er her tale om den hidtil grundigste dokumentation. Hvad angår behandlingen af fagforeningsinternationalen bygger bogen i vid udstrækning på Kuhlemanns fremstilling - iøvrigt uden at dette angives - i visse pas-

sager er der nærmest tale om referat. Behandlingen af det internationale sekretariat er meget kort.

Den anden fremstilling er for så vidt af større interesse, som det her drejer sig om et af de tidligste forsøg på en samlet fremstilling af den internationale arbejderbevægelses historie. Lorwins hovedinteresse i bogen *Labor and Internationalism* er den politiske arbejderbevægelse, men også den faglige underkastes selvstændig behandling. Det er usædvanligt i forhold til senere oversigtsfremstillinger over den internationale arbejderbevægelses historie.

Lorwins afsnit om den internationale fagbevægelse i den her behandlede periode bygger dels på Legiens artikel i *Sozialistische Monatshefte* fra 1910 dels på Sassenbachs bog fra 1926. Derimod synes Lorwin ikke at kende hverken Kuhlemanns eller Severacs fremstillinger, i hvert fald har han ikke benyttet dem. Tilsyneladende har han heller ikke benyttet redegørelsen fra U.S. Department of Labor. Kildematerialet, der benyttes, er de trykte rapporter fra det internationale sekretariat. Forbundsinternationalerne behandles kun for perioden efter verdenskrigen. Lorwins fremstilling placerer sig i en akademisk-historisk tradition uden for arbejderbevægelsen. Den er præget af forfatterens liberale grundsyn, men iøvrigt uden teoretiske overvejelser.

Historieskrivningen efter anden verdenskrig var som tidligere præget af samtidige politiske tildragelser. Den her behandlede periode var da kommet så meget på afstand, at den ikke længere blev direkte inddraget i den aktuelle politiske debat. Men som helhed betød udviklingen efter krigen, at bevægelsens egne fremstillinger fik et koldt pust af antikommunisme - de der udgik fra Den Internationale Konføderation af Frie Fagforeninger som det nye navn lød. Den kommunistiske Verdens Føderation af Fagforeninger udsendte ingen selvstændige fremstillinger.

For fremstillinger udenfor bevægelsens regie førte udviklingen dels til faglig kvalificering, dels til det modsatte, faglig dequalificering lig udpræget antikommunisme i koldkrigsstil.

Til den sidste kategori hører Lorwins bog fra 1953.³⁶ Den er en koncentreret gengivelse af den fra 1929 plus en ajourføring. Det er særlig i denne del, det ny perspektiv er kommet ind, men også »the pre-1929 events are related in the light of subsequent developments«.³⁷ Lorwins antisocialisme/kommunisme grænsende til korporativisme kommer ganske godt frem i følgende passage, hvor talen er om de vestlige fagforeninger:

»On the questions of policy, the readjustment is toward a larger participation in intergovernmental agencies, such as the United Nations and the International Labor Organization. This implies an abandonment of extreme ideas of »class struggle« and acceptance of methods of cooperation with employers, management, and other social groups and with governments«.³⁸

Walther Schevenels, fagforeningsinternationalens belgiske sekretær fra 1930 til 1945, udgav ved 45 års jubilæet i 1955 bogen *Forty- Five Years International Federation of Trade Unions 1901-1945*.³⁹ Perioden før første verdenskrig behandles over elleve sider. Der er intet nyt at hente i forhold til Sassenbach, der tilsyneladende som den eneste i denne kategori har foretaget en selvstændig efterforskning.

Til rækken af fremstillinger forfattet af fagforeningsinternationalens egne folk hører også Hans Gottfurchts arbejder, af hvilke *Die internationale Gewerkschaftsbewegung im Weltgeschehen* fra 1962 er det vigtigste.⁴⁰ Det er ikke en publikation fra fagforeningsinternationalen, men Gottfurcht var stedfortrædende generalsekretær 1952-59 i den i 1949 reetablerede fagforeningsinternationale. Gottfurchts fremstilling er i lighed med FI's egne fremstillinger ikke forsynet med noteapparat m.v. Forfatteren giver en del af forklaringen herpå, hvor det hedder:

Die in diesem Buch vermittelten historischen Daten und Begebenheiten beruhen zu einem sehr erheblichen Teil auf eigenen Aufzeichnungen die seit 1919 systematisch gesammelt wurden.«⁴¹

Gottfurcht tager udgangspunkt i perioden forud for 1. Internationales dannelse 1864. Under behandlingen af det internationale sekretariat tilføjes intet nyt i forhold til tidligere fremstillinger. Hovedvægten ligger på mellem- og især efterkrigstiden.

Det er også tilfældet med Alfred Ströers fremstilling af relationerne mellem den østrigske fagbevægelse og den internationale.⁴² Bogen er interessant ved at indgå i den østrigske landsorganisations tillidmandsuddannelse. Det internationale sekretariat behandles i et kort historisk overblik, der fører fremstillingen frem til dagens internationale fagbevægelse.

En videnskabelig fremstilling af den internationale fagbevægelse i perioden til 1914 finder vi hos Ina Hermes.⁴³ Hun behandler hovedsagelig fagbevægelsens holdning til og i 2. Internationale, især de tre ledende europæiske fagbevægelser i Tyskland, England og Frankrig. Men hun følger også de europæiske fagbevægelsers bestræbelser på selvstændig international organisering og kommer med bud på, hvorfor det først fra 1901 lykkedes at få oprettet ikke en faglig internationale, men et internationalt fagligt sekretariat.

En række håndbøger giver mere eller mindre - mest mindre - udførlige indføringer i det internationale sekretariat og forbundsinternationalerne før 1914. Mest omfattende er en gammel svend fra 1931/32: *Internationales Handwörterbuch des Gewerkschaftswesens*.⁴⁴ Artiklen om fagforeningsinternationalen er af Sassenbach og adskiller sig ikke væsentligt fra hans jubilæumsskrift fra 1926. Den nyeste opslagsbog er Siegfried Mielkes.⁴⁵

Forbundsinternationalismen er i endnu højere grad end fagforeningsinternationalismen blevet stedmoderligt behandlet. Der findes således ingen selvstændig fremstilling af forbundsinternationalismens historie. Mange fremstillinger af den internationale fagbevægelses historie indeholder henvisninger til eller kortere omtale af forbundsinternationalerne. Endvidere findes der i fremstillinger af de enkelte forbunds historie ofte omtale af forbundets internationale forbindelser.

Det første tilløb til en selvstændig historisk skildring af forbundsinternationalismen findes i Ernst Deinhardts artikel Die internationalen Beziehungen der Gewerkschaften.⁴⁶ Deinhardt omtaler kort de indtil da oprettede forbundsinternationaler med angivelse af, hvilke områder de især lagde vægt på at beskæftige sig med samt, hvilken betydning de generelt havde. Endvidere omtales hvornår internationale sekretariater og forbund blev oprettet og hvorvidt der blev udgivet et internationalt forbundsorgan. Desværre er artiklen uden kildeangivelser, og så vidt det kan vurderes usystematisk i de faktuelle oplysninger. Kildematerialet har formentlig været de internationale forbunds protokoller. De grundigste fremstillinger af forbundsinternationalismen findes hos Kuhlemann og Sassenbach.

Ud over de nævnte oversigtsfremstillinger har de enkelte internationale forbund udsendt bøger - ofte som jubilæumsskrifter - om forbundets historie. De fleste forbundsinternationaler har udgivet sådanne skrifter, hvis omfang og kvalitet er stærkt varierende. Det vil føre for vidt her at omtale samtlige.

Fra det internationale metalarbejderforbund foreligger ikke mindre end fire historiske fremstillinger. Den første fra 1915 er forfattet af sekretæren for den engelske sektion Charles Hobson, der over knap 500 sider gennemgår udviklingen i det internationale metalarbejderforbund.⁴⁷ De to følgende fremstillinger er festskrifter fra 1923 og 1930. De er langt mere kortfattede og festskriftpræget. Den sidste fremstilling er ligeledes et festskrift fra 1968.⁴⁸ Hovedvægten ligger på udviklingen efter 2. verdenskrig. Det tidligere omtalte U.S. Department of Labor har også udgivet et arbejde om metalarbejderinternationalen.⁴⁹ Det er udpræget den samtidige organisation, der har interesse. Af forbundsinternationalernes historie er metalarbejdernes så afgjort den bedst belyste, hvilket afspejler dette forbunds stærke position både nationalt og internationalt.

Om de internationale fagsekretariater findes senest udgivet en bibliografisk/historisk oversigt.⁵⁰ Hvert enkelt af de internationale fagsekretariater omtales med angivelse af kongresser, beretninger, tidsskrifter m.m. herunder jubilæumsskrifter. Det er et særdeles nyttigt arbejde det norske arbejderbevægelses arkiv har gjort. Som sådan det første i sin art. En engelsksproget udgave kunne give kataloget en fortjent videre udbredelse. Materialet, kataloget bygger på, stammer fra arbejderbevægelsesarkiverne i Oslo, Køben-

havn, Stockholm og Helsinki. En kort præcis historisk introduktion giver en letlilgængelig baggrundsviden.

Som det vil være fremgået er der nok at tage fat på indenfor dette område af arbejderbevægelsens historie. Når interessen for internationalismeproblematikken i almindelighed har været beskeden, kan der peges på en række forhold, der kan begrunde det.⁵¹ De seneste års interessesforskydning bort fra arbejderbevægelsens historie har kun yderligere understreget mangelen på interesse for dette forskningsområde.

Noter

Hvor intet andet anføres beror kildematerialet i ABA.

1. Se min artikel Fagforeningsinternationalen og DsF til 1914, i Årbog for arbejderbevægelsens historie 1978.
2. Carl Legien: Die gewerkschaftliche Internationale, i Sozialistische Monatshefte 1910 og samme Die gewerkschaftliche Internationale 1910-13, ibid. 1914.
3. Wilhelm Jansson: Internationale Verbindungen der Gewerkschaften, i Arbeiter-Jugend 1909.
4. J.B. Severac: Le Mouvement Syndical, i serien Encyclopedie Socialiste, Syndicale et Cooperative de L' Internationale Ouvriere, Paris 1913.
5. Internationale Gewerkschafts-Korrespondenz udsendes fra jan. 1913 til dec. 1915 på tysk, engelsk og fransk fra det internationale sekretariat. DsF lod bladet oversætte til dansk.
6. I LO arkiv, kongresser, sag 11, reg. 124, 1902.
7. A. Octors: Congres Scandinavique. Rapport, Bruxelles 1901. Octors omtaler også kongressen/konferencen i det belgiske partiorgan Le Peuple for 3. sept. 1901, i IISG, Amsterdam. Isaac Mitchell omtaler konferencen i General Federation af Trade Unions Ninth Quarterly Report, September 1901.
8. Se Bericht der Internationalen Zentralstelle der gewerkschaftlichen Landeszentralen für die Zeit vom Juni 1902 bis Juni 1903, Berlin 1903.
9. Beretningen er trykt i Arbejdernes Aktietrykkeri, Kristiania 1905. Det gælder også for de øvrige skandinaviske udgaver, at de kommer med nogen forsinkelse.
10. W. Kuhlemann: Die Berufsvereine, bd. 1-6, Jena 1908-13.
11. Jfr. den samtidige anmeldelse af værket tre første bind af N. Rjasanoff: Eine Geschichte der Gewerkschaftsbewegung, i Die Neue Zeit, Jg. XXVII, Bd. II, 1908-1909.
12. Se bd. 1, s. XXIII-XXIV.
13. Se LO arkiv, Tyskland læg 1912, hvor Kuhlemann i et brev til DsF-ledelsen udbeder sig dennes hjælp med korrekturlæsningen på afsnittet om dansk fagbevægelse.
14. Se Wayne Westergaard-Thorp: Towards a Syndicalist International: The 1913 London Congress, i International Review of Social History, Part 1, 1978.
15. Edo Fimmen: Der Internationale Gewerkschaftsbund, Amsterdam 1922 og Johann Sassenbach: 25 år international fagbevægelse, Amsterdam 1926. Begge fremstillinger kom i fagforeningsinternationalens skriftserie, der blev udgivet på en række sprog, nogle af værkerne også på dansk. Skriftserien findes i sin helhed på ABA. Fimmen var hollænder af fødsel og blev FI's første sekretær 1919-23. Sassenbach havde rod i tysk fagbevægelse og efterfulgte Fimmen som sekretær i FI (1923-31).

16. Sigfried Hansson: Fackföreningsinternationalen, i Fackföreningsrörelsen II, nr. 38, 1920; og Halvard M. Lange: De faglige internasjonalerne, Oslo 1939.
17. A. Losowsky: Die internationale Gewerkschaftsbewegung vor und nach dem Kriege, Berlin 1924; samme Grundzüge der Entwicklung der internationalen Gewerkschaftsbewegung, Berlin 1924.
18. U.S. Department of Labor (ed.) Historical Survey of international Action affecting Labor, Bulletin of the United States Bureau of Labor Statistics No. 268, Washington 1920.
19. Lewis L. Lorwin: Labor and Internationalism, New York 1920.
20. Op.cit. s. 3.
21. Om Sassenbach se O. Scheuigenpflug: Johann Sassenbach. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen und interantionalen Arbeiterbewegung, Frankfurt a.M. 1959.
22. Brev af 17. dec. 1925 fra Sassenbach til Jens Jensen, i Jens Jensens arkiv, ks.2, læg 5.
23. A. Losowsky: Karl Marx und die Gewerkschaften, Zürich 1934. Tilsvarende teoretiske studier blev ikke foretaget i FI's regie. Derimod forsøgte uafhængige marxister sig med at udlede/udarbejde en marxistisk fagforeningsteori. Det mest omfattende forsøg i så henseende er N. Auerbach: Marx und die Gewerkschaften, Berlin 1922. For en kort oversigt over tidligere forsøg i samme retning se R. Zoll: Der Doppelcharakter der Gewerkschaften, Frankfurt a.M. 1976, s. 16 ff.
24. Se J. Jusephowitsch: Die Internationale der Gewerkschaftsverbände, Berlin 1920 og A. Thalheimer: Die 1. Internationale und die Gewerkschaften, i Die Rote Gewerkschaftsinternationale, nov. 1924.
25. Jfr. note 17 værkt et.
26. Op. cit. s. 6.
27. Ibid. op.cit. s. 19.
28. Losowsky: Karl Marx und die Gewerkschaften op.cit. s. 5.
29. Marx' 11. tese om Feuerbach.
30. Sigfried Hansson: Fackföreningsinternationalen; Hansson var redaktør af tidsskriftet Fackföreningsrörelsen og tilhørte den moderate fløj i svensk arbejderbevægelse.
31. Kilderne er for 1886 kongressen C. Palmgrens øjenvidneskildring trykt i den svenske Social-Demokraten for 3., 10. og 17. sept. 1886. For 1888 kongressen er det en beretning i det socialdemokratiske blad Hamburger Echo. I begge tilfælde beretninger - ikke levninger - der iøvrigt ikke forekommer at være det sikreste kildegrundlag. Vedr. det mulige levningmæssige kildegrundlag for de to kongresser se G. Haupt og J. Verde: De la Premiere a la 1877-1888: repertoire, i Le Mouvement Social 1965.
32. Hansson cit. s. 301.
33. Ibid. cit. s. 308.
34. Halvard M. Lange: De faglige Internasjonalerne, i serien Småskrifter i Fagforeningskunnskap, Oslo 1939.
35. Jfr. note 18 og 19.
36. Lewis L. Lorwin: The International Labor Movement. History, Politics, Outlook, New York 1953.
37. Ibid. s. X.
38. Ibid. s. 337.
39. W. Schevemels: Forty-Five years International Federation of Trade Unions 1901-1945, Bruxelles 1955.
40. H. Gottfurcht: Die internationale Gewerkschaftsbewegung im Weltgeschehen. Geschichte, Probleme, Aufgaben, Köln 1962.
41. Ibid. s. 405.
42. A. Ströer: Solidarität international. Der ÖGB und die internationale Gewerkschaftsbewegung, Wien 1977. Verlag des Österreichischen Gewerkschaftsbundes.

43. Ina Hermes: *Gegen Imperialismus und Krieg. Gewerkschaften in der II. Internationale 1889-1914*, Köln 1979.
44. Ludwig Heyde (ed.) *Internationales Handwörterbuch des Gewerkschaftswesens*, Bd. 1-2, Berlin 1931-32.
45. Siegfried Mielke: *Internationales Gewerkschaftshandbuch*, Opladen 1983.
46. Ernst Deinhardt: *Die internationalen Beziehungen der Gewerkschaften*, i *Sozialistische Monatshefte* Bd.2, 1907.
47. Charles Hobson: *International Metalworkers' Federation. Part I The teaching of Trades in Continental Countries; Part II The Origin and Development of Internationalism*, Birmingham 1915.
48. Fritz Opel: *75 år järninternationalen 1893-1968*, Geneve 1968.
49. U.S. Department of Labor (ed.) *The International Metalworkers' Federation. An international Labor Study*, Washington 1959.
50. *Internasjonale Fagsekretariater. Fælleskatalog over historisk kildemateriale fra de internationale fagsekretariater*, Oslo 1986.
51. Se min artikel *Internationalisme - oversigt over de sidste 10 års forskning*, i *Fremad og aldrig glemme*, red. Gerd Callesen m.fl. SFAH 1981.

Forfatterfortegnelse

Ritt Bjerregaard, næstformand i den socialdemokratiske folketingsgruppe, miljøpolitisk ordfører. Har tidligere været undervisningsminister og socialminister. Uddannelsesmæssig baggrund: lærereksamen. Blev medlem af folketinget i 1971.

Hans Bonde, stud.mag. i historie ved Københavns Universitet. Speciale om mandighedsdyrkelsen i den tidlige danske sportsbevægelse (1986). Har undervist i judo i 12 år. Adresse: Wiedeveltsgade 37, 2100 Ø. Tlf. 01 42 00 09.

Hilda Rømer Christensen, cand.phil. i historie. Har i en årrække været beskæftiget med arbejderkvinde- og ungdomshistorie. 1983-1985 kandidatstipendiat ved Historisk Institut, Århus Universitet, og herefter tilknyttet Center for Kvindeforskning, Århus Universitet, samt underviser ved AOF Daghøjskole for Ældre. Adresse: Ny Munkegade 70.2. 8000 Århus C. Tlf. 06 12 89 07.

Søren Federspiel, cand.phil. i historie fra Københavns Universitet. Adresse: Nørre Allé 19B, 2200 N. Tlf. 01 39 04 99.

Knud Knudsen, mag.art. i historie fra Århus Universitet 1980, lektor i historie ved Aalborg Universitets Center. Adresse: Geskevej 28, 9000 Ålborg. Tlf. 08 18 29 61.

Torben Hviid Nielsen, mag.art. i idéhistorie, lektor i historie og samfundsforhold ved Roskilde Universitetscenter. Adresse: Hjelmensgata 6B, Oslo 3, Norge.

Mogens Rüdiger, lic.phil. i historie, seniorstipendiat ved Historisk Institut ved Københavns Universitet. Arbejder p.t. med Democrazia Christiana og økonomisk planlægning i Italien 1945-70. Adresse: Rymarksvej 58, 2900 Hellerup. Tlf. 01 62 05 52.

Indhold

Forord	5
Knud Knudsen: »Udvikling« og »fremskridt« - i den internationale arbejderbevægelses ideologi, teori og strategi frem til 1. verdenskrig	9
Torben Hviid Nielsen: Udviklings eller moralens realisme Om fremskridtet i Edward Bellamys og William Morris socialutopier	57
Mogens Rüdiger: Udviklingsteorier i Socialdemokratiet før 1945 Fra socialisme til velfærdsstat	83
Hilda Rømer Christensen: Kammerat Tinka Kvindeideologi i DSU 1920-1940 belyst ved Nina Andersens politiske agitation og Caja Rudes »Kammerat Tinka«	109
Hans Bonde: Frem med bolden! Utopi og fremskridtsideologi i den tidlige danske arbejdersport (1880-1920)	147
Interview med Ritt Bjerregaard ved Hanne Caspersen og Lars Torpe: Udvikling og fremskridt	167
Søren Federspiel: Forskningsoversigt - den internationale fagbevægelses historie til 1914 med hovedvægt på fagforeningsinternationalen	183
Forfatterfortegnelse	200